

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

**ВИХОВУЄМО БАЗОВІ ЯКОСТІ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНИКА В УМОВАХ ДНЗ**

Методичний посібник

Харків
«Друкарня Мадрид»
2015

УДК 373.2:159.923.2-053.4

ББК 74.1:88.8

В 54

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту проблем виховання
Національної академії педагогічних наук України (протокол №2 від 26 січня 2015 р.)
Схвалено для використання у дошкільних навчальних закладах
Комісією з дошкільної педагогіки і психології
Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(протокол № 2 від 15 квітня 2015 р.; лист Інституту інноваційних технологій і
змісту освіти МОН України № 14.1/12-Г-522 від 18 червня 2015 р.)*

Рецензенти:

Курінна С. М. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри дошкільної освіти
Донбаського державного педагогічного університету.

Хміляр С. Т. – завідувач дошкільного навчального закладу № 419 м. Києва.

Авторський колектив:

Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова,
О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр

В 54

Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах
ДНЗ : методичний посібник / Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва,
В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Остряньська, О. Полякова, В. Рагозіна,
О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг. ред. Н. Гавриш. – Х. : Мадрид, 2015. – 220 с.
ISBN 978-617-7294-22-0

У посібнику на основі наукового обґрунтування процесу виховання в дошкільників базових особистісних якостей розкрито їх психологічну природу, представлено методичні аспекти їх формування в освітньому процесі дошкільного закладу. Систематизацію практичних розробок (фрагментів занять, вправ, завдань, ігор тощо) подано за основними видами діяльності дошкільників: комунікативної, пізнавальної, предметно-перетворювальної та ігрової, що дасть змогу педагогам дошкільної освіти суттєво підвищити якість і результативність виховної роботи з дошкільниками. Конкретні практичні матеріали також можуть успішно використовуватися в умовах сімейного виховання.

Посібник може бути цікавим для студентів і магістрантів спеціальності «Дошкільна освіта», батьків, гувернерів, співробітників центрів з підготовки дітей до школи.

УДК 373.2:159.923.2-053.4

ББК 74.1:88.8

ISBN 978-617-7294-22-0

© Інститут проблем виховання НАПН України, 2015

© «Друкарня Мадрид», 2015

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ БАЗОВИХ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ У СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	8
1.1. Обґрунтування моделі виховання базових якостей дитини старшого дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі.....	8
1.2. Провідні принципи реалізації виховних завдань в освітньому процесі дошкільного закладу.....	21
1.3. Педагогічні умови виховання базових якостей старшого дошкільника в дошкільному навчальному закладі.....	25
1.4. Тематичний підхід до планування освітнього процесу як умова виховання базових якостей особистості дитини.....	32
РОЗДІЛ 2. ВИХОВАТЕЛЮ – ПРО ПСИХОЛОГІЧНУ ПРИРОДУ БАЗОВИХ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЇХ ФОРМУВАННЯ.....	35
2.1. Спостережливість.....	35
2.2. Допитливість.....	44
2.3. Відповідальність.....	51
2.4. Самостійність.....	57
2.5. Міжособистісна злагода.....	63
2.6. Справедливість.....	67
2.7. Чуйність.....	72
2.8. Міжособистісне партнерство.....	77
2.9. Шанобливість.....	83
2.10. Креативність.....	88

РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЯКОСТЕЙ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В РІЗНИХ ВИДАХ ДИТЯЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	93
3.1. Розвиток базових якостей дитини старшого дошкільного віку в комунікативній діяльності.....	93
3.2. Розвиток базових якостей дитини старшого дошкільного віку в пізнавальній діяльності.....	111
3.3. Розвиток базових якостей дитини старшого дошкільного віку в ігровій діяльності.....	144
3.4. Розвиток базових якостей дитини старшого дошкільного віку в предметно-перетворювальній діяльності.....	150
МЕТОДИЧНА СКАРБНИЧКА ВИХОВАТЕЛЯ.....	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	213
АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ МЕТОДИЧНОГО ПОСІБНИКА «ВИХОВУЄМО БАЗОВІ ЯКОСТІ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА В УМОВАХ ДНЗ».....	219

ПЕРЕДМОВА

Соціально-політичні зміни в житті суспільства і необхідність підготовки до них дітей і молоді, починаючи з дошкільного віку, зумовили посилення інтересу до соціальних аспектів виховання дітей. Керування своєю поведінкою і способами спілкування, здатність вибору адекватної альтернативи поведінки, орієнтації у нових обставинах, відчуття свого місця в товаристві інших людей є важливим аспектом соціального розвитку дитини.

Базові якості є найважливішими для особистісного зростання людини, на них ґрунтується фундамент особистісної культури дошкільника. Базовий рівень якостей складає основу формування моральних якостей дошкільника: визнання чеснот і переваг інших людей, здатність розуміти інших, змогу ставати на їхнє місце, співпереживати їм, допомагати за власним бажанням, робити людям добро, не чекаючи винагороди.

Психологічна спрямованість педагогічної діяльності як нагальна об'єктивна потреба й водночас психологічна недосвідченість значного числа вихователів останнім часом загострили суперечність, що виявляється у намаганні частки працівників ДНЗ «розкласти» (мабуть, для полегшення виховної роботи) дитину на окремі складники (лінії особистісного розвитку), а навчально-виховний процес – на освітні лінії.

Але дитина – не апельсин, її на шматочки не роз'єднаєш, її природа цілісна. Саме це твердження ми обираємо в якості відправного, що буде мати принципове значення для усвідомлення сутності того підходу, який пропонуємо для реалізації завдань формування базових особистісних якостей в інтегрованому просторі дошкільного закладу. Наголошуючи на його специфіці, зазначимо, що, на відміну від поширеної практики домінування навчально-пізнавальної діяльності, ми намагалися гармонізувати співвідношення навчальних і виховних завдань, розглядаючи дидактичні методи і засоби як інструмент виховання особистісно значимих якостей дитини. Це означає – не дати дітям готову інформацію, а навчити мислити,

аналізувати, трансформувати набуті знання в нові способи діяльності, розвинути якості, що стануть основою для пристосування до світу, який постійно змінюється.

У посібнику на основі коротких характеристик психологічної природи базових якостей особистості розкрито методичні аспекти з їх формування у чотирьох основних видах дитячої діяльності. Ми намагалися гармонізувати відношення між дидактичними та виховними завданнями та засобами і способами їх реалізації. Як засвідчує досвід, у традиційному освітньому процесі ДНЗ перевага надається дидактичному складнику, тоді як виховний, на жаль, залишається в занепаді. Так, вихователі недостатньо заохочують дітей до роздумів та логічного доведення своїх тверджень, що унеможлиблює висловлювання власних думок, не сприяє розвитку в дітей умінь самостійно визначати цілі, здійснювати елементарне планування, реалізовувати власні задуми, виявляти творчу ініціативу. На нашу думку, пізнавальний процес, ігровий простір, самостійна художня творчість дітей мають бути платформою для розвитку базових особистісних якостей: спостережливості, допитливості, розсудливості, самостійності, креативності, міжособистісної злагоди, відповідальності та інших.

Наш посібник подається як складник у сукупній єдності матеріалів, що репрезентують результат багаторічного дослідження лабораторією дошкільної освіти і виховання проблеми виховання базових особистісних якостей у дітей дошкільного віку, а саме: матеріали науково-теоретичного дослідження відображено в монографії, науково-методичного – у посібнику, в якому подано методики виховання базових якостей особистості дитини і конкретні методичні рекомендації та практичні розробки для впровадження у широку освітню практику.

Посібник складається з трьох розділів: у першому – викладено теоретичні позиції, зокрема наукові підходи і принципи, на яких має будуватися освітній процес для забезпечення оптимальності та результативності вирішення виховних завдань, схарактеризовано сприятливі

педагогічні умови. У другому розділі коротко розкривається психологічна природа кожної з десяти базових якостей особистості та методичні аспекти їх виховання в освітньому просторі дошкільного навчального закладу. Причому зауважимо, що ключовою є ідея цілісності особистості. Тож у процесі різних форм і видів дитячої діяльності передбачається реалізація комплексного підходу до навчання-виховання-розвитку дітей з виокремленням одного з напрямів у якості пріоритетного.

Для забезпечення більш глибокого осмислення педагогами суті роботи за напрямом обрано такий алгоритм: 1) термінологічне пояснення суті базової якості, 2) формулювання ключової ідеї, яка має бути засвоєна дітьми, 3) показники мети-результату за обраним напрямом, представлені знаннями, вміннями, сформованим ціннісним ставленням, 4) психологічна природа базової особистісної якості, 5) методичні аспекти формування базової особистісної якості. Наприкінці розділу на прикладі однієї з тем подано рекомендації щодо комплексного підходу до реалізації виховних завдань у процесі навчально-пізнавальної діяльності. Авторами матеріалів цього розділу є: Рагозіна В. В. (розвиток спостережливості), Гавриш Н. В. (розвиток допитливості), Беленька Г. В. (розвиток відповідальності), Маршицька В. В. (розвиток самостійності), Остряньська О. А. (формування міжособистісної злагоди), Шкляр Н. А. (виховання справедливості), Полякова О. П. (виховання чуйності), Нечай С. П. (формування міжособистісного партнерства), Васильєва С. А. (виховання шанобливості), Орлова Г. В. (розвиток креативності).

У третьому розділі подано практичні розробки у супроводі методичних рекомендацій стосовно реалізації виховних завдань в основних видах дитячої діяльності: комунікативної, навчально-пізнавальної, ігрової, предметно-перетворювальної. Сподіваємося, що цей посібник розкриє для творчих педагогів додаткові горизонти щодо забезпечення вихованцям дошкільної зрілості, необхідним складником якої є сформовані базові особистісні якості.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ БАЗОВИХ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ У СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1. Обґрунтування моделі виховання базових якостей дитини старшого дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі

Проблема виховання базових якостей дитини старшого дошкільного віку в дошкільному навчальному закладі є актуальною для українського суспільства з огляду на його розвиток у контексті якісних змін, об'єктивного взаємозв'язку і взаємозумовленості явищ матеріального і духовного світу. Пізнаючи українське суспільство як об'єктивну реальність, варто розглядати політичні, економічні, педагогічні явища, як притаманні йому обставини та умови, в яких розвивається суспільство і саме від них залежить реалізація духовного потенціалу України з одного боку та причини таких змін, як факти або явища, які породжують інші або зумовлюють в ньому зміни з іншого. Водночас варто усвідомлювати, що існують фактори – рушійні сили процесу розвитку українського суспільства і саме вони уможливають творення, а не його руйнацію.

Наразі розвиток українського суспільства перебуває у стані трансформаційних процесів. На фоні політичної нестабільності та економічного затухання, проявів негативних та руйнівних людських якостей, усталені моральні норми вимагають звернення до досвіду їх існування та подальшого ствердження, підґрунтям для яких є гуманізм та орієнтація на духовний розвиток особистості дитини. Саме ж українське суспільство потребує духовного руху, який означили та впроваджують сучасні наукові школи, зокрема наукова школа І. Беха.

Вивчення історичного досвіду розвитку наукової думки в Україні, представленого в історіографічних джерелах, дозволяє констатувати існування теорій особистості, які спрямовані до гуманістичного розвитку та збереження моральних норм сучасного українського суспільства. Зокрема, представлені Г. Баллом (концепція особистості у раціогуманістичній

психології), І. Бехом (особистісно орієнтоване виховання дитини), І. Божович (концепція формування особистості у дитячому віці), Л. Виготським (культурно-історична теорія розвитку вищих психічних функцій та учення про особистість), Г. Костюком (теорія особистості за принципом розвитку), О. Лазурським (психологічна структура особистості), О. Леонтьєвим (особистість у загальнопсихологічній теорії діяльності), В. М'ясищевим (особистість у психологічній теорії відношень), В. Рибалкою (культурно-психологічна концепція особистості за принципом цінності особистості як феномену культури), С. Рубінштейном (особистість у філософсько-психологічній концепції); теорії гуманістичної педагогіки в галузі дошкільного виховання (Я. Коменський, Й. Песталоцці, А. Макаренко, В. Сухомлинський); класичні підходи до формування моральних якостей особистості (І. Бех, Л. Виготський, О. Запорожець, В. Котирло); обґрунтування системи морального виховання дітей дошкільного віку в дитячому садку та сім'ї (А. Виноградова, В. Нечаєва, С. Козлова, Р. Буре, Р. Іванкова); проблеми виховання гуманних почуттів у дітей (В. Котирло, С. Кулачківська, С. Ладивір, Ю. Приходько, С. Тищенко) складають вагоме наукове підґрунтя для існування гуманістичної парадигми в українському суспільстві.

Аналіз законодавчого, наукового та програмно-методичного забезпечення розвитку суспільного дошкільного виховання попередніх часів та сучасної дошкільної освіти в Україні дає право констатувати перехід від накопиченого роками поняття виховання як єдиного для всього суспільства способу засвоєння непорушного образу будівника соціалістичного суспільства до усвідомлення та вибору людьми шляху присвоєння моральних норм та базових якостей особистості – будівників власного сучасного життя. Саме покоління людей, якому притаманне збереження позитивного досвіду діяти у межах моральних норм та плекати в собі доброзичливість, вдячність, шанобливість та інші якості особистості, має донести у процесі виховання до

дітей важливість усвідомлення себе і своєї діяльності та зворотній зв'язок з проекцію свого «Я» на однолітків.

Існування протиріччя між гуманістичними засадами здійснення особистісного розвитку та збереженням безвідповідального ставлення до «Я» особистості самої людини при існуванні вагомої рушійної сили – сучасних інновацій у галузях психології, педагогіки, спеціальної та корекційної педагогіки, медицини, дошкільної педагогіки уможлиблює, на наш погляд, замовлення українського суспільства щодо формування базових якостей особистості, починаючи зі старшого дошкільного віку та обумовлено модернізацією змісту дошкільної освіти, гуманізацією її цілей та принципів, переорієнтацією на розвиток особистості дитини (Базовий компонент (нова редакція)).

Все зазначене є науковим поясненням того, чому саме гуманістичну модель організації життєдіяльності дітей у ДНЗ ми розглядаємо як таку, що найбільш сприятлива для формування базових особистісних якостей дитини у дошкільному віці.

Вихідним положенням у викладенні нашого бачення особливостей організації життєдіяльності дітей в інтегрованому освітньому середовищі ДНЗ буде твердження, що перехід до реалізації гуманістичної моделі дошкільної освіти неможливий без принципових змін в організації освітнього процесу в дошкільних навчальних закладах.

Коротко й узагальнено представимо на основі зробленого теоретичного аналізу сутність ключових педагогічних понять, причому розглянемо їх суть у зіставленні знанневої та особистісно-зорієнтованої моделей освіти.

Освіта (за визначенням Володимира Даля) розуміється як процес розвитку особистості у відношенні її розуму й моральності. Відповідно, освітній процес розуміємо як такий, що націлений на забезпечення засобами навчання й виховання становлення й гармонійного розвитку розумності й моральності особистості. Своє завдання ми вбачаємо в тому, щоб підвищити

виховний потенціал освітнього процесу, допомогти вихователям спрямувати його на розвиток базових особистісних якостей дошкільнят.

Але, якщо у знаннєвій моделі освітній процес жорстко лімітований у часі й просторі, в якому домінує засвоєння ЗУНів, і перевага віддається викладанню (з боку педагога) й сприйманню та відтворенню (з боку дітей) готового знання, то в гуманістичній моделі освітній процес розуміється як створення оптимальних психолого-педагогічних умов для ефективного здійснення процесів «самості» кожного з учасників освітнього процесу: самостановлення, саморозвитку, самоактуалізації, самореалізації всіх позитивних якостей особистості.

У традиційній системі освіти домінуючим є пасивний спосіб набуття знань, засвоєння інформації знання приходить до дитини в готовому вигляді, ззовні. Водночас доведено, яким би різнобічним воно (знання) не було, який би великий обсяг інформації дитина механічно не завчила і не відтворила, якщо не активовані інтелектуальні процеси людини, не сформована культура мислення, психічний розвиток не відбуватиметься повноцінно. На жаль, багато хто з педагогів і сьогодні надають перевагу монологізованим методам навчання перед інтерактивними, тобто знання передають у готовому вигляді, а не вчать їх здобувати.

Згідно із законами гуманістичної парадигми, знання має стати привласненим, а це стає можливим лише в процесі навчального пізнання, коли дитина сама вчиться (мається на увазі не на самоті, а докладаючи власних зусиль). Наш складний швидкоплинний час потребує від кожної особистості, націленої на максимальну самореалізацію, оволодіння системою знань як основою цілісного світосприймання. Відтак, дискусії про вибір між особистістю та знанням – пустопорожні. Особистість, яка не володіє системою базових знань, ущербна особистість! Отже, без навчання не можна ніяк. Питання в тому, яким має бути сучасне навчання. Якщо порівняти знаннєву та особистісно-зорієнтовану модель організації освітнього процесу, то в першій і другій моделях важливим елементом є цілеспрямований,

планомірний, лімітований у часі й просторі навчально-виховний процес (у традиційному його розумінні), основною формою якого виступає заняття (як правило загальногрупове), обов'язкове для одночасної участі кожного з вихованців. Зазвичай кількість і види обов'язкових загальногрупових занять для кожного дня регулювалися навчальним планом і відповідною сіткою. Інший важливий елемент моделі – поле для особистісного самовизначення дитини в різних видах самостійної діяльності в розвивальному середовищі дошкільного закладу. За першою моделлю, чітко розпланований час (сітка занять, жорсткий режим дня) в організації життєдіяльності дітей майже не залишав часу їм для вільного особистісного самовизначення. Тому й не дивно, що свободоспроможність більшості дошкільнят знаходиться на низькому рівні: дорослі постійно ними керують, організують, спрямовують. А значить мимовільно затримують їхній особистісний розвиток, оскільки відомо, що особистість може розвиватися лише в ситуації вільного свідомого й відповідального вибору. В традиційній системі роботи ДНЗ (а пізніше й у початковій школі) за будь-які дії дітей відповідали ми самі разом з батьками, а ніяк не наші діти, в яких можливості стати самостійними і незалежними від нас хоч певною мірою були мінімізовані. Тому сьогодні в суспільній ситуації, передусім молодіжному середовищі маємо, як кажуть, те, що маємо.

За гуманістичним, особистісно-зорієнтованим підходом, у другій моделі організації освітнього процесу актуалізується поняття освітнє середовище, яке було мало затребуваним у попередні часи, оскільки по суті майже підмінялося поняттям навчально-виховний процес. Більшістю науковців освітнє середовище визначається як сукупність різноманітних (психолого-педагогічних, організаційних, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, дидактико-методичних тощо) умов, комплексного застосування людських та всіх інших ресурсів для реалізації освітніх цілей і завдань (З. Береснева, А. Данилюк, Н. Крилова, К. Крутій, Ю. Манилюк, Т. Піроженко, А. Соріна та ін.).

Справедливо зазначити, що у вітчизняній системі дошкільної освіти накопичено надзвичайно цінний досвід організації освітнього процесу, в якому реалізовано прогресивні ідеї особистісно-зорієнтованої освіти. Назвемо лише два – відома система ППП, розроблена й упроваджена в дошкільних закладах Житомирщини, в якій діти й дорослі є партнерами в пізнавальному процесі, співавторами художніх проектів (керівники проекту Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк). Цей досвід відображено в комплекті методичних посібників «Плануємо залюбки» й підхоплено багатьма дошкільними закладами України. Інша адреса досвіду -робота дошкільних закладів Запорізької області за програмою «Дитина в дошкільні роки», в якій у предметно-просторовому розвивальному середовищі узгоджуються три основні форми організації життєдіяльності дітей.

Модель організації освітнього процесу за програмою «Дитина в дошкільні роки» (за К. Крутій), де мінімізованою в часі і просторі є спеціально організована діяльність дітей заняття; більше місця займає спільна доросло-дитяча (партнерська) діяльність, наприклад, проекти, а найбільше місце займає вільна самостійна діяльність дитини, в якій вибір залишається за нею. В означеній моделі освітній процес, за програмою «Дитина в дошкільні роки», розглядається як не домінуючий, а лише один з елементів предметно-просторового розвивального середовища. Нещодавно вийшла надзвичайно інформативна практико-орієнтована монографія К. Крутій «Освітній простір дошкільного навчального закладу», в якій представлено різноманітні моделі організації та навчально-методичного забезпечення освітнього середовища дошкільного закладу.

Сьогодні найскладнішим, як засвідчує аналіз публікацій з досвіду роботи вихователів і педагогічних колективів та проведене опитування слухачів курсів підвищення кваліфікації, є відхід від крупної (тобто загальногрупової) до малої форми організації навчально-пізнавальної діяльності. Більшість педагогів успішно оволоділа технологіями проведення групових занять різних видів. На часі завдання опанувати технології

організації індивідуальної та індивідуально-підгрупової освітньої роботи (освітня робота - це розв'язання вихователем конкретного освітнього завдання в конкретній ситуації) в розвивальному середовищі. Для багатьох вихователів актуальним залишається запитання: що, у зв'язку з переходом на малі форми навчання, робити з дітьми, які в даний момент не охоплені виконанням під наглядом педагога конкретного навчального завдання. По-перше, вихователі звикли щосекундно й тотально контролювати все, що відбувається у групі, вони бояться неорганізованої групи дітей. По-друге, діти не вміють (а це один із закономірних наслідків тотального контролювання) виконувати завдання без зразка, без контролю, тобто самостійно. Отже, вони потребують уваги вихователя, а що ж тоді робити з іншими? Чим вони на цей час мають бути зайнятими? Вагоме питання – як відобразити аморфну освітню роботу в розвивальному середовищі в календарному плані. Отже, намагаючись побудувати освітній процес повному, педагоги розриваються між закличками створити освітнє середовище і надати дитині свободу діяти в ньому за власним бажанням, орієнтуючись на мудрість природи, яка все сама все управить, з одного боку. З іншого боку, спокою не дає професійна відповідальність за якість дошкільної освіти, яку вони, педагоги, мають забезпечити. Більшість, дійсно, вірить у мудру природу стосовно окремо взятої дитини, але що робити, коли у групі їх значно більше двадцяти?! Крім того, сучасному вихователю надзвичайно складно зорієнтуватися в потоці методичної літератури, серед якої є як надзвичайно багато якісної, так і відверто ганебної. Отже, свобода, надана педагогам у вирішенні питань планування й методичного насичення освітнього процесу, виявилася надзвичайно важкою ношею.

Все означене надзвичайно актуалізує підготовку методичного посібника, який би орієнтував педагогів на таку організацію освітнього середовища і освітнього процесу, яка б максимально сприяла, відповідаючи запитам сьогодення, формуванню особистості дошкільника, розвитку його базових якостей.

Більш прогресивною нам вбачається така модель організації життєдіяльності дітей, за якою організований навчально-виховний процес у формі занять мінімізовано, зате збільшено можливості для особистісного самовизначення дітей у різних видах дитячої діяльності в освітньому середовищі. Ми абсолютно підтримуємо позицію учених, які обстоюють необхідність збереження заняття як ефективної форми навчання дошкільнят, хоч і вказують на необхідність зменшення їх кількості на користь урізноманітнення інших форм освітньої діяльності (А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій, С. Ладивір, Т. Піроженко, Т. Поніманська та ін.), але не заняття по типу шкільного уроку, а своєрідного дошкільного заняття, яке максимально враховує психологічні закони пізнання, закони становлення і розвитку особистості в процесі пізнання. Адже процедура засвоєння знань представляє собою складну психологічну систему, елементами якої є: сприймання на основі цілеспрямованої й концентрованої уваги; розуміння на основі зв'язку з раніше засвоєними елементами знань, які мають слугувати системою опорних сигналів; запам'ятовування на основі розуміння, тобто понятійне запам'ятовування, без якого навчання не може бути результативним; відтворення на основі запам'ятовування (репродуктивне та продуктивне); застосування знань, яке робить запам'ятовування міцнішим, а розуміння більш глибоким (Л. Венгер, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Г. Костюк та ін.).

Отже, якщо будувати освітній процес таким чином, щоб забезпечити послідовне й водночас комплексне задіяння всіх названих елементів, він буде результативним, незалежно від того, які саме методи організації сприймання (розуміння, запам'ятовування тощо) обирає педагог. Втім, правда, є ще один надзвичайно вагомий чинник – позитивна мотивація дитини до навчально-пізнавальної діяльності, яку в жодному разі не можна ігнорувати. Не забезпечивши «включення» кожної дитини в процес заняття, без цілеспрямованої та концентрованої уваги ніякого сприймання й відповідно засвоєння пізнавальної інформації не буде. Нерідко вихователі забувають про

цей важливий момент і задовольняються тим, що в занятті беруть активну участь окремі діти, тоді як інші – просто нудьгуюча маса, яка у кращому випадку не заважає іншим працювати.

Для забезпечення максимального розвивально-виховного ефекту заняття, важливо також, щоб організація дітей на сприймання й засвоєння нового знання спиралась на попередній досвід, засвоєну раніше інформацію, тоді їм легше буде зрозуміти суть, віднайти власний смисл у ній, а значить привласнити. Чим більш проблематизованим буде пізнавальний процес, а діти вмотивовані на усвідомлення й розв'язання проблеми, тим більш активнішою буде їхня позиція у процесі пізнання, тим кориснішим буде досвід участі в ньому та у взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу. Практика доводить доцільність забезпечення багатоканальності «проживання» дітьми знання, яке вони відкривають і засвоюють за різних способів організації навчальної взаємодії (виконання завдання парами, трійками, четвірками, командами). Наполягаємо на доцільності в даному контексті слова проживання, яке означає занурення дітей в активний процес навчального пізнання, в якому природними є спроби, допустимі й навіть бажані помилки, усвідомлення причин яких та пошук способів їх виправлення дає матеріал для мозкової роботи, зацікавленого обговорення, ділової взаємодії. Проживання не можна абсолютно передбачити, контролювати, це творчий процес, який надмірна заорганізованість й упорядкованість, зовнішня «красивість» знищує.

Щодо такої характеристики, як багатоканальність пізнавальної діяльності, то практика доводить: чим більше інформаційних каналів будуть задіяні у процесі пізнання й навчання, тим повнішими й глибшими вони будуть, тим більшим буде вплив на становлення й розвиток базових особистісних якостей дитини. Для засвоєння теми заняття, розуміння ключових понять дітям бажано не просто пояснити їх сутність, а допомогти проникнути в їх зміст самостійно, спираючись на власну ерудицію, виявляючи дотепність, відкрити для себе власні смисли, відчути їх за

допомогою різних органів почуттів, а потім на основі засвоєної раніше різноманітної інформації вибудувати свою власне бачення, вивести власне правило.

Продемонструємо це на прикладі теми «Яблуко». Спочатку важливо допомогти дітям зорієнтуватися в тій інформації, якою вони вже володіють. Заохочення позмагатися, хто більше чого знає про яблуко, як можна відобразити те, що вони про яблуко знають (як зобразити, що яблуко соковите, смачне, що воно росте на дереві, є фруктом, що має в середині, багате на вітаміни), хто більше придумає, що можна приготувати з яблука. Живе, зацікавлене обговорення, у процесі якого діти можуть відбивати згадану інформацію за допомогою різних засобів і технік зображення, поступово створюючи схематично представлене цілісне знання про яблуко. Доречним буде проведення дослідів з яблуком (який спосіб подрібнення яблука може дати найбільше соку; в якому фрукті – яблуці чи персику – більше соку), повідомлення вихователем фрагментів наукової інформації з довідників, енциклопедій; складання карти-схеми про яблуко (хто вживає яблуко, які чинники важливі для росту яблунь, що спільного в яблука з іншими фруктами тощо). Збагаченню такого багатоканального пізнання сприятиме ознайомлення дітей із творами літератури (читання віршів, казок, оповідань, загадування загадок, промовляння скоромовок про яблуко), живопису (натюрморт, портрет, на яких зображено яблуко). Щодо структурно-процесуальних параметрів групового заняття, то пора жорсткої організації, часових і просторових обмежень минула. На часі гнучкий підхід до організації навчання, головним критерієм оптимальності якого є прояв особистісної активності працездатності та зацікавленості дітей. Відтак, заняття може мати організований початок, а потім продовжуватися в малих формах організації протягом всього дня.

Отже, реорганізація освітнього процесу в дошкільному закладі не повинна означати збіднення або ігнорування розвивальної й виховної ролі навчання. Базовим компонентом дошкільної освіти окреслено надзвичайно

високий рівень досягнень для випускників дошкільних закладів, майбутніх першокласників з різних напрямів розвитку й галузей знань. Досить високою є планка виміру досягнень й у плані сформованості базових якостей особистості: самостійності, відповідальності, допитливості, спостережливості, міжособистісної злагоди тощо. А це вимагає, щоб той звичний час, що традиційно відводився для організованої навчально-пізнавальної діяльності (приблизно з 9-ої до 11-ої ранку), залишався насиченим різним змістом пізнавальної й комунікативної або предметно-перетворювальної діяльності, в якій іншими засобами (засобами мистецької діяльності) все одно відбувається засвоєння базових життєво необхідних знань, досвіду, формування світоглядних основ особистості. Нехай дитина сама обирає із запропонованого репертуару видів навчально-пізнавальних чи художньо-творчих, чи ігрових завдань найбільш цікаві для себе, визначає послідовність їх виконання, проте вона у різних формах міжособистісної взаємодії з ровесниками та дорослими має привчатися вчитися усьому і завжди, звикати ставитися до свого навчання відповідально, як до праці, має усвідомити, що байдикувати в той час, коли всі навчаються, не можна. Спочатку дітям, які звикли до виконання дій під контролем та за вказівками педагога, буде складно привчитися діяти самостійно, але поступово діти привчатися до самостійного виконання навчально-пізнавальних завдань індивідуально чи разом з товаришами. Причому сам процес виконання завдань вимагатиме від кожного активного включення, що і забезпечуватиме розвивальний ефект для розуму й моральності, а співпраця з товаришами під опосередкованим керівництвом вихователя збагатить ровесницькі взаємини, сприятиме формуванню базових особистісних якостей. Активне залучення дітей, які успішно виконують самостійні завдання, в якості начителів, «старших», «відповідальних» для допомоги дітям, що потребують підтримки в самостійній роботі звільнить певною мірою руки вихователю і допоможе зміцнити стосунки між дітьми у групі. На нашу думку, доцільно забезпечити тематичну єдність завдань для самостійної пізнавальної, художньої

діяльності із загальною темою, що суттєво для тих педагогів, хто планує освітній процес за блочно-тематичним принципом.

Якщо звернутися до теми «Яблуко», про яку ми вже згадували, то можна запропонувати численні варіанти завдань: надрукувати слова (яблуко, сад, дерево, сік, гілка, пиріг) на аркуші або скласти з пластикових букв (промалювати на піску, написати водою на дошці і т.п.); знайти картинки зі словами, які «дружать» зі словом яблуко; підкреслити в тексті задане слово, що зустрічається неодноразово, порахувати скільки підкреслено; діючи удвох заштрихувати зображення яблука, зробити мозаїчну аплікацію (завдання для роботи в парі чи трійці), викласти зображення яблука скатаними паперовими шариками, скатаними з пластиліну шариками; кольоровими нитками і т.п. (завдання для виконання малими групами); різноманітні завдання на увагу, порівняння і т.п.

В ознайомленні з досвідом роботи європейських дошкільних закладів найбільш переконливими щодо вибору середовищної моделі організації життєдіяльності дітей як основи формування базових особистісних якостей є, принаймні три моменти: відвертий тривалий інтерес до всього, чим би дитина не займалась протягом дня. Очі постійно випромінюють зацікавленість справою й активну роботу мислення, що, на нашу думку, пояснюється тим, що дитина сама обирає цікаву для себе діяльність. Спостереження за діями дітей, їхнім спілкуванням, взаємодією переконує в тому, що найбільший розвивальний ефект від надання дітям свободи вибору і свободи дій у межах розумної свободи. У групах не просто багато різних корисних і цікавих речей. У групових кімнатах багато модулів, які легко трансформуються згідно з фантазією дітей. Все або майже все, що знаходиться у груповій кімнаті, їм доступне і дозволяється брати. Педагог з ранку готує матеріали для насичення самостійної навчально-пізнавальної художньої, сенсорної, трудової (побутової чи рукодільної), природничої діяльності, а потім лише спрямовує активність дітей. По-друге, вражає міра довіри вихователя до дітей, яку вони, до речі, виправдовують. На рівні гасла

у нас таке теж є, але реально запитайте самі себе: хто дозволить дітям брати ножиці поза заняттям, користуватися ножом, щоб приготувати елементарне пригощання чи проводити досліди з водою тощо. Кожен відразу уявляє собі наслідки таких самостійних дій, причому обов'язково негативно забарвлені (поріжуться, шпирнуть один одному в око, шиї зламають, пообливаються). Але як же ж тоді навчитися, коли вчитися не дають? Щоб перейти на такий спосіб взаємодії у групі, прийдеться перенести акцент із транслявання будь-якого предметного знання у форматі «Слухайте мене!» на опанування дітьми алгоритмів, способів дій, формулювання разом з ними спільного правила і потім відстеження за його дотриманням. Дійсно, не все зразу виходитиме, проте починати треба.

По-третє, педагог лише в окремі моменти збирає дітей для спільної загальногрупової діяльності (бесіда, читання, розмова за картиною тощо). Переважну більшість часу вихователь працює з малими групами дітей. Двоє дітей вирізають ножицями – педагог може дати пораду, підказати ідею, допомогти здолати утруднення, що раптово виникло. Троє грають у гру – вихователь може стати на хвилинку одним з учасників, групка дітей зацікавилась жуком (комахою, будь-яким пристроєм) – вихователь знайшла енциклопедію, відкрила словник і повідомила дітям саме ту інформацію, яка в цей конкретний момент їм була цікава й потрібна. Не збирає всю групу, намагаючись привернути увагу всіх, навіть тих, кого відриваємо від важливої для них в дану хвилину справи, щоб повідомити їм те, що все одно у голову на потрібне місце не ляже, бо не цікаве для дитини в даний момент. Бо якщо навпаки буває, то більшості дітей в одне вухо влітає, в інше вилітає тобто, навчальний результат мінімальний.

Отже, і теоретично, і практично в системі дошкільної освіти України назріла необхідність осучаснити підходи до організації освітнього середовища, зокрема, урізноманітнити форми освітньої роботи в розвивальному середовищі, розробити навчально-методичне забезпечення цих оновлених форм. Треба не просто розробити велику кількість завдань із

різних напрямів дошкільної освіти сенсорного, мовленнєвого, художнього, логіко-математичного, природничого, трудового (розвитку ручної умілості) тощо для індивідуального, парного, підгрупового виконання їх дітьми (в принципі вона є майже в кожному садочку, але працює недостатньо ефективно), а привчити вихователів оновлювати їх постійно, вибудувати систему з послідовним ускладненням й урізноманітненням видів завдань для кожної вікової групи, щоб створити умови максимального сприяння особистісного розвитку дошкільнят. Вихователі мають дозволити собі погодитися з «робочим безладом», який обов'язково супроводжуватиме вільну предметно й міжособистісно орієнтовану взаємодію групи живих, зацікавлених, дотепних, балакучих дошкільнят. За такої організації найбільш доцільним нам вбачається блочно-тематичний підхід до планування освітнього процесу на засадах інтеграції змісту й видів дитячої діяльності.

1.2. Провідні принципи реалізації виховних завдань в освітньому процесі дошкільного закладу

Як вже наголошувалося, в посібнику запропоновані форми, методи, засоби пріоритетного виховання базових якостей особистості дошкільника в процесі організованої освітньої діяльності. Водночас вбачаємо за необхідне застерегти педагогів від перетворення занять на «фабрику з формалізованого штампування особистісних якостей», такий собі конвеєр за принципом: одна тема – одна готова сформована якість. Цей процес набагато складніший, повільніший і полягає у поступовому нарощуванні знань, уявлень, умінь, цінностей як фундаменту зростання дитячої особистості. Сформулюємо окремі важливі принципи організації освітньої роботи, спрямованої на забезпечення розвитку базових особистісних якостей.

Базовими для їх визначення стали загальнодидактичні принципи, до яких належать: принцип самоцінності дитячого віку, виховного навчання, єдності навчання з життям, теорії з практикою, принцип послідовності, систематичності навчання, принцип науковості, наочності, творчої

активності, доступності навчання, розвивального навчання, індивідуалізації навчання та врахування індивідуальних особливостей дітей.

Принцип емоційного задоволення (споріднені до нього принцип радісного навчання та принцип «сердечної відкритості»). Суть його можна позначити цитатою з казки Дж. Родарі «Пригоди Цибулино»: «Не зліться, від цього вітаміни пропадають». Адже виховати такі моральні якості, як чуйність, відповідальність, міжособистісне партнерство неможливо у занудному, заорганізованому, перенасиченому диктаторськими настановами («роби так, як я сказала», «дій за зразком», «послухайте мене») середовищі. Організм дитини – це єдине психосоматичне ціле, відтак, тіло, душа і розум мають співіснувати в єдності і гармонійній цілісності. Емоційне задоволення сприяє створенню позитивної мотивації до пізнання, сприяє зниженню рівня стресу і тривожності, отже, зміцнює організм в цілому. Наголошуємо на доречності педагогічного гумору у стосунках з дітьми, обов'язковості невимушеної і приємної емоційної атмосфери в групі. Прикладом реалізації принципу емоційного задоволення може стати тренінгова вправа на формування впевненості у собі, самостійності «Позитивні твердження».

Принцип проблемності (принцип проблематизації освітнього процесу) забезпечується використанням проблемно-пізнавальних ситуацій, що загострюють протиріччя між наявними у дитини знаннями й уміннями та новими фактами, явищами, розуміння і пояснення і спонукають дитину до активних дій. Повноцінна реалізація принципу проблемності значною мірою залежить від вміння зацікавити дитину, спонукати її до пошуку розв'язання поставленої проблеми. Логіка керівництва пізнавальними діями дітей буде такою: 1) акцентування уваги дітей на проблемі, первинний її аналіз; 2) усвідомлення і прийняття дітьми пошукового завдання; 3) висунення припущень та обґрунтований вибір одного з припущень як правильного способу розв'язання проблеми; 4) перевірка правильності результату.

Принцип розуміння пізнавального матеріалу і опори на минулий досвід дитини передбачає включення нового знання у минулий досвід

дитини. У кожної дитини є свій власний спонтанний досвід, набутий з практики життя, спілкування тощо, в який вбудовується нове здобуте дитиною знання. В результаті відбувається перехід на новий, більш високий рівень усвідомлення і розуміння пізнавального матеріалу. Тобто «інтелектуальний багаж дитини» виникає в результаті її пізнавальної діяльності. При цьому розуміння матеріалу дітьми виглядає як розв'язання певної розумової задачі, що передбачає момент упізнавання нового у знайомому об'єкті, прогнозування, висування гіпотез щодо осмислення відмінностей, об'єднання елементів зрозумілого у єдине ціле.

Принцип забезпечення єдності діяльнісного, емоційного та інтелектуального. Науковці доводять, що мозок дитини формується поступово: від мозку дій (його розвиток пов'язаний із розвитком рухів і сенсорного досвіду дитини, забезпечення тактильного, вестибулярного і м'язово-суглобового досвіду), потім мозку емоцій (його розвиток залежить від здатності переробляти емоційну інформацію, необхідну для вміння встановлювати контакти із зовнішнім світом через емоції і почуття, близькі стосунки з людьми) – до мозку інтелекту (його становлення зумовлене сформованістю двох перших структур мозку і забезпечує розвиток інтелекту, що виявляється у здатності розуміти і робити умовиводи, виявляти емпатію, любов, співчуття. Отже думаючий мозок старшого дошкільника слугує фундаментом для становлення і розвитку таких якостей особистості, як чуйність, відповідальність, співчутливість та ін. Враховуючи зазначене, доцільно використовувати вправи і завдання, що «працюють» не лише з інтелектом, а й емоціями і сенсорними відчуттями дитини.

Принцип пріоритетності збагачення особистого досвіду дитини. Передусім йдеться про трилінійність практичного досвіду дитини, що передбачає сполучення життєвого досвіду дитини (спонтанний процес практики діяння в повсякденних життєвих ситуаціях), досвіду організованих форм навчання (передбачає участь в інтегрованих заняттях, проблемно-практичних ситуаціях, рухливих іграх, квестах тощо) та досвід самостійного

свідомого діяння в предметно-розвивальному середовищі (включення в самостійну пізнавально-творчу, дослідницьку або театралізовану діяльність).

Принцип інтеграції передбачає у межах однієї навчальної теми різноманітність «діяльнісних форм втілення творчих мисленнєвих актів дитини» (В. Кудрявцев). Так, одне й те ж саме поняття може засвоюватись дитиною через різні засоби вираження і сприйняття. Тобто один образ, отриманий шляхом читання оповідання, може бути добудований засобами емоційного відчуття, малювання, конструювання, ліплення, створення рухових образів тощо. Наприклад, у вихованні спостережливості, діти спочатку заглиблюються у дослідницьку діяльність з мильними бульбашками, потім через емоційно-чуттєві дії вправляються у дослідженні за об'єктами живої і неживої природи. Таким чином, принцип інтеграції освітнього процесу забезпечує цілісне опанування дитиною базовими якостями.

Принцип єдності зусиль ДНЗ і сім'ї з питань виховання базових якостей. Суть цього принципу ґрунтується на розумінні того, що об'єднання зусиль педагогів дитячого садка і батьків дозволяє створити єдиний розвивальний простір, комфортні умови для гармонійного становлення дитячої особистості. Звичайно, ініціатива має йти від вихователів, які здійснюють просвітницьку роботу з батьками, спрямовану на розуміння сучасних завдань освіти, на значення розвитку у дітей пізнавальних інтересів і пізнавальної активності. Узгодження позицій педагогів і батьків з конкретних питань, зокрема, з питань інтелектуального розвитку, усвідомлюється як важлива умова цього процесу.

Ще одним значущим принципом для нашої роботи є **принцип ампліфікації** – розширення та збагачення досвіду дитини засобами специфічно дитячих видів діяльності.

Істотні зміни у змісті дошкільної освіти, вимогах до організації освітнього процесу, де, на жаль, незмінною залишилися домінуюча роль навчання з певною мірою ігноруванням виховного процесу та пов'язані з цим

труднощі, що все частіше виявляються у невідповідності між знанням та дією у старших дошкільників, у не сформованості базових особистісних якостей, викликає необхідність пошуку нових форм освітньо-виховної роботи, які б забезпечили позитивний результат у напрямі досягнення дітьми дошкільної зрілості, неодмінним складником чого є сформованість базових особистісних якостей.

1.3. Педагогічні умови виховання базових якостей старшого дошкільника в дошкільному навчальному закладі

Реалізація завдань Базового компоненту дошкільної освіти на основі чинних програм дошкільного навчання, виховання і розвитку дитини здійснюється в умовах дошкільного навчального закладу, у середовищі якого забезпечується гармонійний розвиток дитини, її фізичного і психічного здоров'я, виховання ціннісного ставлення до природного й соціального довкілля, до самої себе, формування механізмів соціальної адаптації та творчого втілення в умовах життя і спілкування з дітьми та дорослими. Освітній процес у ДНЗ покликаний створювати сприятливі умови для формування особистісної зрілості дитини, її компетентностей і якостей, що зумовлюють ефективність її діяльності та поведінки. Означені принципи завжди виступають в органічному взаємозв'язку, доповнюючи й зумовлюючи один одного, що дозволяє будувати процес формування самостійності у вигляді певної виховної або дидактичної системи.

У визначенні педагогічних умов ми спиралися на принципи виховання та навчання (вони подані вище) – такі теоретичні положення, що зумовлюють вибір засобів, методів, прийомів навчання.

Узагальнення наукових підходів до реалізації виховних завдань дало змогу визначити такі педагогічні умови формування базових особистісних якостей дітей старшого дошкільного віку:

- урізноманітнення форм організації освітнього процесу;

- надання пріоритету інтерактивним методам навчання і виховання;
- забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога і дітей;
- блочно-тематичний підхід до планування освітнього процесу на засадах інтеграції.

Важливим для успішної реалізації означених виховних завдань є визначення оптимальних форм організації освітньо-виховної діяльності. Під формою організації навчання-виховання ми розуміємо спільну діяльність педагога й дітей, що здійснюється в певному порядку і встановленому режимі. Це цілеспрямована організація спілкування в процесі взаємодії педагога й дітей, що характеризується розподілом організаційних функцій, добором і послідовністю ланок освітньої роботи, у певних часових і просторових межах. Формування базових особистісних якостей старших дошкільників здійснюється як у повсякденному спілкуванні педагога й дітей, так і в процесі керівництва різними видами дитячої діяльності та на спеціальних заняттях як основній формі організації освітнього процесу, у якій педагог, працюючи з усією групою, підгрупою у визначений режимом час, організовує й спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних, вікових можливостей кожної дитини (К. Крутій). Ураховуючи психолого-педагогічні та фізіологічні особливості дітей, істотні відмінності в рівнях психічного розвитку, комунікативних здібностей, емоційного стану тощо, найбільш доцільним ми вбачаємо *урізноманітнення форм організації освітнього процесу*, коли діти не центруються лише на вихователі (така форма має багато як позитивних, так і негативних моментів), а періодично об'єднуються в пари, трійки, команди (4-6 дітей), підгрупи (6-10 дітей) з частковим делегуванням ним частки своїх повноважень з боку вихователя. Терміном «форма» ми позначаємо встановлений порядок, зовнішню організацію взаємодії суб'єктів освітнього процесу. Враховуючи своєрідність кожного з видів у класифікації форм навчально-виховного процесу, вбачаємо за доцільне у формуванні базових особистісних якостей

забезпечити використання всієї палітри, з огляду на переваги, що виявляє кожна з форм. Прокоментуємо зазначене.

Індивідуальний формат діяльності з дитиною є ефективним для виконання творчих пізнавальних та ігрових завдань різного рівня складності, що забезпечують диференційований підхід до кожного з урахуванням його темпу розвитку. Для одних дітей характерні швидкість і точність виконання завдань, висока особистісна активність. Для інших – повільність дій, невпевненість і потреба у керівництві. Індивідуальні форми роботи сприяють подоланню прогалин у знаннях і вміннях, дають змогу поглиблено працювати над формуванням особистісних якостей. Узгодженість педагогічних вимог й індивідуальних можливостей дитини забезпечує позитивне ставлення кожної дитини до пізнавального процесу, в якому вона не лише може усвідомити свої помилки, а й знайти способи їх виправлення, відчутти задоволення від гарно виконаного завдання, добродіяння, власних здобутків і досягнень. Індивідуалізована освітня діяльність передбачає, що вихователь повинен вміти працювати одночасно з дітьми з різним рівнем розвитку певної якості, різним складом мислення, різним рівнем мотивації, й відповідно добирати методи і способи навчання і виховання з урахуванням індивідуальності кожної дитини. Важливість застосування індивідуальних форм виявляється в тому, що вони підготовляють дитину до роботи у мікрогрупах, в тому числі й у парах. Така співпраця з іншими дітьми привчає взаємодіяти і виробляти колективні рішення на основі аналізу індивідуальних пропозицій учасників мікрогрупи.

Не менш значимим для становлення й розвитку особистісних якостей є включення дітей в підгрупову (по троє – п'ятеро- шестеро) чи колективну роботу, в якій діти взаємодіють як цілісний об'єднаний колектив односторонців, одна команда. Без цього неможливо проведення квестів, театралізованих вистав, рухливих та спортивних ігор, загально групових занять. Так, заняття у вигляді квесту розглядається, як свого роду розвідницька гра-змагання, в якій за відгадування загадок гравці отримують бонуси. Суть такого заняття –

привести дітей у стан захоплення спільною метою – знайти скарб або визволити друзів із полону, допомогти Веселим чоловічкам тощо. Квестова форма заняття вимагає від гравців вміння взаємодіяти, домовлятися один з одним, спільно обговорювати й аналізувати інформацію, виконувати взяті на себе ролі, доводити свої судження, переконувати, виявляти винахідливість, кмітливість. Отже, розвивально-виховний ефект групової взаємодії виявляється в тому, що у просторі гри чи заняття сходяться, стикаються різні особистості, яким для досягнення спільного результату треба навчитися узгоджувати свої наміри, інтереси, дії, виявляти свою позицію, розуміти і враховувати можливість існування відмінної від власної точки зору. Головне, щоб вихователь підтримував рівень *суб'єкт-суб'єктної взаємодії* з вихованцями, це забезпечить включення внутрішньої активності дитини, вмотивує її на виконання завдань.

Процес навчання-виховання-розвитку дітей пов'язано з використанням певних способів, прийомів, які в сукупності є методом. Ми визначаємо метод навчання як систему послідовних способів взаємопов'язаної діяльності педагога й дітей, спрямовану на досягнення освітньо-виховних завдань. З огляду на численні класифікації методів навчання і виховання, схарактеризованих у теорії педагогіки (за джерелом знань, за навчальною метою, за способом взаємодії педагога та дітей тощо), у виборі методів розвитку базових якостей дошкільників ми орієнтувалися на активну позицію дитини як суб'єкта освітнього процесу – чи знаходиться дитина в позиції виконавця, слухача, відомого, чи в різних видах міжособистісної взаємодії вона має можливість виявити свою суб'єктність, свою особистісну активність. Враховуючи надзвичайне значення усвідомленого прийняття дитиною моральних законів, ми вбачаємо за необхідне надавати *пріоритет інтерактивним методам*, що і забезпечують відповідну особистісну позицію дитини.

Типовою помилкою вихователів є намагання попередити виникнення конфлікту інтересів чи бажань, суперечок між дітьми, прагнення розв'язати

проблемну ситуацію за них, з позицій нашого дорослого досвіду. Такі дії дорослого гальмують процес становлення і розвитку особистісних якостей дошкільників. Саме подолання труднощів, розв'язання проблем створюють найсприятливіші умови для дорослішання, формування дошкільної зрілості.

Які ж методи забезпечують найбільший розвивально-виховний ефект? У сучасному освітньому полі існує багато ефективних методів і прийомів реалізації виховних і навчальних завдань. Назвемо лише ті, які, на нашу думку, здійснюють найбільший розвивальний вплив. Зауважимо ще раз, що пріоритет ми надаємо саме інтерактивним методам.

Серед комунікативних методів особливого значення надаємо полілогу, який ми визначаємо як паритетне спілкування, взаємодію дорослих та дітей, спрямовану на розв'язання проблемної ситуації, конфлікту думок, результатом чого стає суб'єктивно нове знання. Проблемна ситуація створюється за допомогою тексту або життєвої ситуації, чи шляхом введення нової інформації, що суперечить досвіду дітей. Участь у полілозі вимагає від учасників прояву ініціативності, самостійності думки, допитливості, розсудливості, злагодженої взаємодії у русі до істини. Ще раз наголосимо, для забезпечення цих особистісних проявів, необхідне паритетне спілкування, взаємодія на рівних.

Інтерактивні методи (інтерактив з англійської – взаємодія) – це методи, які допомагають організувати взаємодію дорослого з дітьми, чи дітей між собою, що так чи інакше реалізується через діалог, оскільки навіть, щоб намалювати спільно малюнок, спочатку треба домовитись, тобто вступити у діалог. До цієї групи методів належить «Карусель», що по суті є роботою у змінних парах, розташованих у два кола: внутрішньому та зовнішньому. Після того, як пара виконала завдання (запитала, промовила, продемонструвала певні дії тощо), зовнішнє коло рухається, тоді як внутрішнє залишається нерухомим. Метод «Акваріум» передбачає роботу однієї підгрупи, тоді як інші діти спостерігають за процесом виконання, а потім аналізують ефективність та результативність виконання. «Мікрофон» є

методом, що дозволяє висловити позицію всім по черзі: говорить той, у кого в руках мікрофон. Метод «Мозкова атака» передбачає розв'язання проблеми шляхом колективного обговорення. Його особливість полягає у тому, що діти можуть висловлювати будь-які припущення, які приймаються без критики. Тільки після того, як висловлені всі припущення, версії підлягають аналізу, в ході якого формується правильне рішення проблеми. Сутність методу «Брунівський рух» полягає в тому, що діти вільно рухаються по кімнаті, хаотично об'єднуються в пари з метою отримати відповідь на запитання; або рухаються цілеспрямовано: із метою знайти, наприклад, парну картинку, продовження висловлювання тощо.

Ефективними є також методи кооперативного навчання, що передбачають організацію пізнавальної діяльності в малих групах, об'єднаних спільною метою. Об'єднання у підгрупи може відбуватися за спільним рівнем можливостей чи навпаки: об'єднуються діти з різним рівнем можливостей. Передбачається, що підгрупа, отримавши завдання, має сама розподілити функції, обговорити послідовність дій, тобто самоорганізуватися, а потім доповісти про спільний результат. Велика кількість методів кооперативного навчання запропоновано німецьким психологом Клаусом Фопелем.

Метод моделювання – використовується як у колективній, так і у груповій роботі з метою символізації знання, щоб допомогти дітям краще зрозуміти внутрішні зв'язки, пізнати сутність явища та запам'ятати.

Метод емпатії передбачає переживання, вживання дитини в образ іншого об'єкта навколишньої дійсності, представленого в текстах, картинках, інших образах. Цей метод цінний тим, що дозволяє на основі відчуття і сприйняття передати, інтерпретувати властивості об'єктів, через рухи, дії, емоції, міміку, жести, символи, тобто реалізувати власну модель інтерпретації прихованих смислів.

Метод образного бачення сприяє розвитку уяви, слугує допоміжним у вихованні креативності, розвитку творчої уяви дитини. Завдання, які

пропонують дітям, можуть полягати в домальовуванні, відтворенні по пам'яті, створенні образу предмета чи об'єкта за допомогою жестів, міміки, пози, пластичних рухів тощо.

Метод творчий може реалізуватися в різний спосіб (придумування історій, розмірковування «Що сталося, якби...»), пошук способів виконання художньо-предметного завдання). Прикладом можуть слугувати запитання про те, щоб було, якби у людини не було скелету, кісток? (Якби не було електричного струму? Якби люди не винайшли вогонь? Якби не було колеса? Якби люди не вміли говорити?). Застосування методу доцільне під час творчої пізнавальної діяльності дітей.

Метод розв'язання проблемно-практичних ситуацій пов'язується зі створенням ситуації інтелектуального утруднення, що потребує від дитини самостійного пошуку способу розв'язання проблеми (Ю. Тамберг). Для цього вона має усвідомити те, що вона вже знає і вміє і що їй необхідно взяти для виконання завдання. Цей метод вимагає від дитини міркування для розв'язання протиріччя. Наприклад, проблемно-практична ситуація: «Два брати вирішили конструювати. Молодший хоче побудувати вежу, а старший мріє про гараж для своїх машин. Як допомогти братам домовитися і здійснити свої наміри».

Метод конструювання понять (співзвучний із методом термінологічного аналізу) забезпечує основу для розуміння старшими дошкільниками суті окремих понять, наприклад, пов'язаних із визначенням суті базових якостей: самостійності, чуйності, спостережливості тощо. Формування уявлень про базові поняття починається із усвідомлення того, що вже старші дошкільники розуміють і знають. Співставляючи дитячі судження про поняття, вихователь допомагає дітям довести рівень їхнього розуміння до усвідомленого.

Метод проектів надає дитині можливість експериментувати, синтезувати отримані знання в процесі виконання спільного продукту, яким може бути колаж, рукописна книга, газета, підготовлена вистава, свято тощо. Участь у

проектній діяльності не лише сприяє формуванню колективістських умінь, а й вихованню відповідальності, міжособистісної злагоди, здатності до партнерської взаємодії.

Метод чуттєвого пізнання забезпечує цілеспрямований розвиток у дітей вміння сприймати світ через призму відчуття. Метод дозволяє розв'язувати завдання з розвитку спостережливості, допитливості, вміння побачити об'єкт з незвичайної сторони, витлумачити і пояснити явища, спираючись на власні відчуття.

1.4. Тематичний підхід до планування освітнього процесу як умова виховання базових якостей особистості дитини

Оскільки однією з ключових педагогічних умов щодо здійснення освітнього процесу, сприятливого для формування базових особистісних якостей дітей старшого дошкільного віку, ми визначили блочно-тематичну організацію планування на засадах інтеграції, то зміст посібника було складено саме за цим принципом, що забезпечує цілісність, комплексність виховних впливів на активізацію пізнавальної сфери дошкільника. Але, не зважаючи на те, що теми підрозділів «прив'язані» до базових особистісних якостей, це не означає, що кожен окремий дидактичний комплекс забезпечує виховання тільки однієї якості особистості. Таке розподілення матеріалу є суто умовним. Ми абсолютно усвідомлюємо неможливість виховання однієї особистісної якості відокремлено від інших. Проте в кожній темі наголошено на пріоритетності якоїсь базової особистісної якості, тобто передбачено організацію таких форм освітньої роботи, використання таких дидактичних методів, які є найбільш сприятливими для становлення і розвитку означеної якості. Ми усвідомлюємо також, що процес становлення і розвитку особистості кожної дитини відбувається неповторно, має свій темп і траєкторію руху. Тому важливим для педагогів вбачаємо прояв терпимості і впевненості, що у свій час кожна дитина візьме від природи своє. Важливим у цьому контексті є оптимальне поєднання різних форм навчання, різних

способів організації дітей дошкільного віку для забезпечення розвитку особистісних якостей.

Враховуючи, що значимим чинником у становленні й розвитку базових якостей особистості є інтегрований вплив на особистість дитини різних аналізаторів, посібник побудовано на основі інтегративного підходу, на нашу думку, найбільш сприятливого для розвитку мислення, розкриття особистісного потенціалу дитини, що відповідає потребам активної особистості; оптимального для збереження фізичного, психічного й духовного здоров'я, адже знижується стомлюваність дітей, перенапруження її фізичних і розумових сил.

Для вихователя інтеграція – оптимізація навчального часу, який можна використовувати для вільної діяльності дітей, їхньої творчості. Останнім часом учені та практики все більше переконуються в користі інтегрованих форм навчання. Зміна сфер діяльності відповідає активно-руховій природі дітей і дозволяє розглянути об'єкт вивчення в різних площинах, по ходу закріплюючи отримані знання у різний спосіб. Дитина не встигає «втомлюватися» від обсягу отримання нової інформації, в потрібний момент перемикаючись на нову форму «всотування» матеріалу. Маючи, порівняно з традиційними предметними заняттями, відмінні цілі (мета предметного заняття – ЗУН, тоді як мета інтегрованого – формування досвіду пізнавальної діяльності у різних видах і формах міжособистісної взаємодії), структуру (жорстку і гнучку відповідно для названих видів заняття), модель взаємодії педагога і дитини, провідний метод навчання (пояснювально-ілюстративний метод для предметного та інтерактивний – для інтегрованого), інтегровані заняття виявляють безперечні переваги саме у формуванні базових особистісних якостей дітей. Відбувається стимулювання пізнавальних процесів, підвищується пізнавальна мотивація, розширення світогляду дошкільників.

Інноваційний формат занять змінює сутнісні смисли, функції і роль вихователя, який має стати не просто наставником, скоріше «орієнтатором

дитячого розвитку» (Л. Виготський, С. Фукуяма). Отже, він створює умови для самостійного освоєння дитиною навколишньої дійсності, допомагає через спільну діяльність формувати уявлення про образ світу.

Отже, презентований у посібнику зміст занять, опис різних форм взаємодії з дітьми спрямовано на виховання культури мислення та моральності дітей, стимулювання творчої діяльності, забезпечення злагоди у міжособистісних стосунках дітей, збереження фізичного, психічного і духовного здоров'я.

РОЗДІЛ 2.

ВИХОВАТЕЛЮ – ПРО ПСИХОЛОГІЧНУ ПРИРОДУ БАЗОВИХ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЇХ ФОРМУВАННЯ

2.1. Спостережливість

Спостережливість – базова якість особистості, що має надзвичайне значення для збагачення знань, інтелектуального розвитку і набуття життєвого досвіду, що виявляється в умінні помічати істотне, виділяти однакове, схоже, відмінне, особливе; здатності вивчати, аналізувати, зосереджуватись на чомусь протягом певного часу.

Ідея, яку важливо допомогти засвоїти дітям: спостереження дає нам багато нових знань. Але для того, щоб правильно спостерігати, треба бути уважним, вміти порівнювати, встановлювати зв'язки, робити висновки. Спостереження бувають різними: за природою, людьми, подіями, собою тощо. Якщо ти до всього байдужий, ти ніколи не станеш спостережливим.

Результат, якого ми маємо досягти:

- знання: спостереження – це джерело нових знань; спостерігати допомагають органи чуття, увага, мислення;
- уміння: спостерігати, порівнювати; самостійно робити висновки.
- цінності: спостережливість, яка допомагає набути багато нових знань.

Психологічна природа спостережливості

У структурі особистості старшого дошкільника серед якостей, що формуються в цей період, виділяється спостережливість, яка визначається нами як базова якість, що полягає в умінні з високим ступенем зосередженості спостерігати за предметами, об'єктами і явищами навколишнього світу з виділенням їх істотних, характерних і малопомітних ознак. Спостережливість проявляється у процесі активної діяльності дитини – її спостереження. Про сформованість даної якості у старшому дошкільному віці свідчать зосередженість дошкільника на об'єкті спостереження

(концентрація уваги на завданні спостереження, виконання дії за інструкцією); повнота спостереження (виділяється ціле і частини, дії, стани, явища, ознаки, властивості; пов'язується виділене у спостереженні зі знаннями і набутим досвідом); точність спостереження (виділення малопомітних деталей, відмінностей у кількох об'єктах; виявлення зв'язків – істотних, характерних, типових); самостійність здійснення спостереження (виконання завдання у процесі спостереження самостійно; самостійне формулювання питань щодо об'єкта спостереження і відповідь на них), що утворюють систему критеріїв і показників та дозволяють педагогу в умовах ДНЗ виявляти наявний у старших дошкільників рівень спостережливості: – елементарний (виявляється простим переліком дитиною предметів чи ознак об'єкта у ході спостереження, що здійснюється за керівної ролі педагога, який стимулює дитину системою запитань спрямовуючого і уточнюючого характеру) і системний рівні (об'єкт описується як цілісна система – у системі його взаємовідносин з іншими предметами, об'єктами чи явищами; коли дитина застосовує наявні в неї знання для аналізу об'єкта, його частин, деталей, виділяє зв'язки між ними. Процес відбувається самостійно або частково-самостійно за участю педагога). Спостережливість включена у цілісну структуру психічного життя людини, тому формування спостережливості передбачає педагогічні впливи на такі її аспекти, що пов'язані з пам'яттю, емпатією, мисленням, спрямованістю (О. Запорожець, А. Лурія, Б. Ананьєв, Л. Регуш та ін.). Відкриті вченим закономірності дозволили пояснити, що чутливість змінюється протягом життя людини і її розвиток прямо залежить від систематичного підкріплення у вигляді вправ, завдань, тобто організованої діяльності.

Як зазначають вчені, формування спостережливості необхідно розпочинати з розвитку відчуттів, які дозволяють дитині виділяти окремі властивості дійсності. Йдеться про розвиненість її зорового, слухового, тактильного, нюхового і смакового відчуттів, чутливість яких, на думку психофізіолога І. Сеченова, можна вдосконалювати; чутливість змінюється

протягом життя людини, однак, розвиток прямо залежить від систематичного підкріплення у вигляді вправ, завдань, тобто організованої діяльності.

Насамперед, спостережливість передбачає наявність добре розвиненого зорового аналізатора, що забезпечує особливу сприйнятливості дитини до різних кольорових відтінків, тобто можливість більш тонкої диференціації кольорів – демонстрація ступеня їх насиченості чи навпаки світлоти, виділення малопомітного або бачення деталей і водночас цілісного об'єкта. Підвищення чутливості аналізаторів досягається за допомогою спеціальних вправ (О. Запорожець) – вони сприяють підвищенню гостроти зору і розвитку здатності розрізняти об'єкти, що знаходяться на певній відстані. За дослідженнями психологів, гострота зору у дітей старшого дошкільного віку може підвищуватися на 30 % за умови виконання дітьми спеціальних вправ у розрізнюванні віддалених об'єктів, а кількість помилок у завданнях на підбір кольорових карток до даного відтінку зменшується при переході дитини від чотирирічного (70%) до 5-6-ти річного (не більше 50%) віку. Отже, позитивні зміни у розвитку сприймань у старших дошкільників відбуваються за умови організації дорослими занять, проведення вправ, які можна природним чином вплітати в повсякденне життя і навчальну діяльність дошкільників.

Методичний аспект розвитку спостережливості

Представимо методику формування даної базової якості в умовах перебігу навчально-виховного процесу в умовах ДНЗ, що ґрунтується на таких положеннях психолого-педагогічної науки:

– спостережливість тісно пов'язана з психічними процесами дитини – відчуттями, сприйманням, уявою, мисленням, пам'яттю, тому формування цієї якості у старших дошкільників має здійснюватися у контексті їх розвитку (О. Божович, С. Виготський, Л. Венгер, О. Запорожець, А. Лурія та ін.);

– спостережливість розвивається з набуттям життєвого досвіду, однак, досягає високого рівня тільки в умовах правильно організованого навчально-виховного процесу, де дошкільник поступово привчається ретельніше й

планомірніше досліджувати, розглядати, обстежувати навколишні предмети (О. Запорожець, Г. Костюк та ін.). На думку психологів (О. Запорожець), активний розвиток різних складових спостережливості має відбуватися у процесі тієї чи іншої конкретної і змістовної для дитини діяльності, а не шляхом формального «тренування», адже воно може заподіяти пряму шкоду у результаті таких вправлянь. Вчені виявили, що на розвиток спостережливості у дітей дошкільного віку впливають різні види діяльності і обґрунтували їх потенціал у розвитку складних видів його сприймань і спостережливості дитини. Значну роль у цьому відіграють розглядання (сприймання) малюнків (С. Рубінштейн, О. Запорожець), бесіди по картинках з інтерпретацією їх сюжету (С. Рубінштейн, Г. Овсепян), дидактичні ігри, образотворча і музична діяльність, практичні дії з предметами, спеціально організовані вихователем спостереження, праця у куточку природи, екскурсії (О. Запорожець) тощо.

У нашому дослідженні розглядатиметься методика формування спостережливості дітей у процесі ознайомлення з природою (прогулянки, досліді) і у художньо-естетичній діяльності (заняття образотворчим мистецтвом).

– найбільш оптимальним у формуванні спостережливості є спостереження – форма роботи з дошкільниками і одночасно, метод, спрямований на розвиток примітливості, уважності, здатності зосереджуватися на об'єктах сприймання, помічати головні, суттєві та малопомітні ознаки і властивості предметів і явищ, аналізувати, порівнювати їх (А. Петровський, Ю. Гільбух), а також – інтерпретувати об'єкти спостереження (Л. Рубінштейн, Г. Овсепян та ін.);

– спостережливість формується тільки за умови активності самої дитини як суб'єкта власної діяльності і у спілкуванні з дорослою людиною – педагогом, вихователем, батьками. Тому центром навчально-виховного процесу виступає дитина як особистість, з її природними потребами, інтересами, віковими й психічними особливостями;

– спостережливість як базова якість старшого дошкільника відіграє провідну роль у всіх видах пізнавальної діяльності (трудовій, художньо-естетичній, навчальній, конструктивній та ін.) і в них же й формується. Тому формування спостережливості передбачає комплексний підхід – форми, методи і завдання у різних видах діяльності (ігровій, навчальній, художньо-естетичній та ін.) дітей, взаємодію роботи педагогів, вихователів ДНЗ і батьків дошкільників; б) систему ігор, вправ для розвитку спостережливості дошкільників в умовах домашнього виховання.

Вправи на розвиток зорових відчуттів дітей старшого дошкільного віку доцільно включати як у хід ігор, прогулянок, так і у навчальну діяльність, наприклад, у заняття з ознайомлення з природою, з навколишнім середовищем, у образотворенні. У ігровій діяльності старшого дошкільника дані вправи проводяться протягом дня, більше – у післяобідній час; діти розташовуються за столом чи на килимку, біля вікна чи магнітної дошки в залежності від об'єкта, за яким спостерігають діти. Вправи, рекомендовані нами, передбачають як індивідуальне, так і групове виконання (до 5 дітей), що дозволяє вихователю відстежувати ведення процесу спостереження кожною дитиною, коригувати його за допомогою запитань чи стимулюючих методів (заохочення, навіювання, зацікавлення тощо).

Організувати процес спостереження у групі старших дошкільників можливо за умови розподілення дітей на невеличкі групи (до 5-ти дітей), кожна з яких займається різними видами роботи – наприклад, перша і друга – виконують вправи на розвиток сенсорних умінь (діти за столом малюють на тацях з різними видами або одним видом круп; інші на килимку класифікують різні види сухофруктів); третя група біля дошки викладає з кольорових частинок конструктора на магнітах різні зображення) та ін. Ще з однією групою дітей вихователь може проводити вправи на формування спостережливості, водночас залишаючи в полі своєї уваги дітей інших груп. Потім групи міняють види своєї роботи і протягом певного часу вихователь охоплює усіх дітей.

Бажано, щоб процес розвитку відчуттів дошкільників відбувався у приємній, комфортній атмосфері спілкування дитини з педагогом, який допомагає їй активно пізнавати навколишній світ. Дитина проводить у дошкільному закладі практично увесь день, тому цей час можна з користю використати для її розвитку і формування необхідних у старшому дошкільному віці якостей, зокрема й спостережливості. Міні-завдання будуть доречними на прогулянках дитячим садком чи іншими місцями, куди група дошкільників може відправитися – на екскурсію за межі дитячого закладу, у сусідній парк, до культурних пам'яток, до найближчої школи чи іншої установи (наприклад, бібліотеки, стадіону). Готуючись до екскурсій, педагог має раніше обрати об'єкти для спостереження (і це можуть бути не тільки природні об'єкти), подумати про інвентар для дітей, за допомогою якого вони можуть збирати експонати для куточка природи, для гербарію, фотографувати цікаві споруди тощо. Обов'язково необхідно розробити запитання для бесіди з дошкільниками у ході екскурсії чи після неї, адже необхідно використати все побачене й почуте дітьми на подальших заняттях, придумати завдання, у виконанні яких діти актуалізуватимуть враження, інформацію, знання – інакше втрачається цінність самої екскурсії.

Змістом таких завдань в осінню пору року може стати наступне: уважно розглянути дерева навколо і назвати кольори листочків, де більше листочків – на дереві чи на землі; чи помітні павутинки на гілках кущів, які плоди подарували нам дерева тощо. На прогулянках садочком, де діти знаходяться в оточенні одних і тих же природних об'єктів, – дерев, кущів, квітника, газонів, клумб, пісочників вихователеві доречно звертати увагу дітей на ті зміни, які відбулися з моменту їх останньої прогулянки (наприклад, вранці ще не було снігу, а тепер він покрив дах, дерева, землю тощо) або у різні пори року (наприклад, як змінюється одне й те ж дерево чи кущ влітку, восени, взимку і весною). Так зосередження на об'єкті, на що спонукає дошкільника педагог, допоможе дитині констатувати появу листочків, цвіту на деревах, ріст і досягання плодів, зміни у забарвленні

листя, їх падіння, а також стан спокою дерева взимку. Важливо, щоб вихователь своїми запитаннями максимально стимулював дітей примічати і висловлюватися і тільки після цього робив висновки (весною – «так, ми поливали посаджені цибулинки, удобрювали землю, рушили її поверхню, тому цибулинки випустили зелені стрілочки). За допомогою спрямовування педагогом дошкільника на різні предмети, явища у навколишньому середовищі, скоро діти почнуть розуміти – у природі немає нічого незмінного, статичного – вона є живим організмом, що постійно розвивається (можна порівняти – природа дуже схожа на чарівну фею, яка змінює свої коштовності і наряди). Матеріали, зібрані під час екскурсії чи прогулянки, обов'язково потрібно опрацювати (разом з вихователем дошкільники розглядають зібраний природний матеріал, сортують його і виготовляють гербарії, поробки або передають свої враження у малюнках і аплікаціях) і обговорити у бесідах. Добре, якщо на подальших заняттях вихователь буде звертатися до певних моментів екскурсії (« А чи пам'ятаєте ви, що....»), «Діти, пригадайте, як...»), актуалізуючи досвід дітей. Окрім гербаріїв, вихователь може заохотити дітей до оформлення фотоальбомів з тих світлин, що були зроблені ними або їх батьками на прогулянках. Об'єкти споглядання й підкажуть назву: «По доріжках разом з осінню», «Подорож хмаринки», «Бабусині квіти», «День дерева» тощо.

Формуванню примітливості і різних відчуттів дитини сприятимуть різні об'єкти дошкільної установи, наприклад, екологічна стежина, що являє собою різновид педагогічно організованого маршруту на місцевості дитячого садка на території ДНЗ. Якщо вона правильно створена, то як правило, її складниками є різноманітні трави, кущі, дерева, квіти, каміння та інші об'єкти природного середовища. Їх сприйняття, виділення ознак кожної з ділянок екологічної стежини допоможе сформувати різні види сприймань дитини, адже, окрім візуального сприймання різних об'єктів живої і неживої природи, дошкільники ще й можуть взаємодіяти з ними у процесі організованих педагогом ігор з камінчиками, листочками, гілочками, піском,

снігом, у трудовій діяльності (допомога у прибиранні і догляді за рослинами).

Отже, для поступового і систематичного розвитку відчуттів дітей бажано використовувати увесь простір дитячого садку – ділянки для квітника, городу, метеомайданчик, екологічну стежку, куточок природи у групі тощо. А важливими прийомами роботи з дошкільниками стане система запитань спрямовуючого, стимулюючого і уточнювального характеру, що привертатимуть увагу дошкільника до різних предметів, об'єктів і формуватимуть уміння помічати різні кольори, форми, величини тощо: Якого кольору ці листочки? Ці листочки схожі чи відмінні за кольором? Що сталося з листочками за декілька днів? Такі запитання, які спочатку задає вихователь, поступово подумки зможуть задавати собі і дошкільники, а відзначаючи зміни, що сталися у природі, вони виявлятимуть його ознаки і властивості. Помічаючи деталі предмета, властивості об'єкта спостереження, діти розвивають свою примітливність, що дозволяє їм милуватися, красою природи і довкілля – одне із завдань художньо-естетичного виховання у дитячому садку.

Тренувати різні відчуття дошкільників можливо і у різноманітних дидактичних вправах у контексті мети і завдань занять. Доцільно при цьому згадати і використати набутий досвід відомого педагога М. Монтесорі, вправи якої адаптовано нами відповідно до формування спостережливості у старших дошкільників і з огляду на умови роботи ДНЗ. Для успішного проведення вправ бажано підготувати окремі набори (дидактичні картки, набори предметів тощо) для кожної дитини або підгрупи. Добре, якщо таких наборів декілька – тоді одночасно залучитися до завдання може декілька груп.

Методика формування спостережливості старших дошкільників ґрунтується на організації педагогами спостереження дітей, що застосовується у різних видах діяльності (ігровій, навчальній, художньо-естетичній, трудовій та ін.) як самостійна форма роботи (спостереження за

природними об'єктами на прогулянці, екскурсії тощо) і як метод у ході заняття (етап заняття ознайомлення з навколишнім, заняття образотворчим мистецтвом тощо).

Здійсненню спостереження передують розвиток у дошкільників різних відчуттів і сприймання, що досягається запровадженням системи вправ і завдань на розвиток зорового, слухового, тактильного, нюхового і смакового відчуттів і сприймань, що покращують гостроту зору, уміння розрізняти відтінки кольору, впливають на точність слуху і уміння класифікувати на слух різноманітні шуми і звуки тощо.

Процес спостереження складається з обстеження предмета, об'єкта чи явища та його опису у вербальній чи письмовій формі, що обумовлювало логіку формування відповідних умінь у старшого дошкільника. В нашому дослідженні об'єктами спостереження, на яких відпрацьовувалися уміння спостерігати виступали природні об'єкти (матеріали, речовини) і картини художників або малюнки, ілюстрації). Для вироблення уміння спостерігати старшому дошкільнику запропоновано алгоритм обстеження предмета, що допомагає дитині цілісно охопити об'єкт, виділяти його частини і їх особливості, винаходити його співвідношення з іншими предметами тощо. Алгоритм застосовується у ході обстеження предметів, об'єктів і явищ у межах розвивального простору дитячого садка (прогулянки, екологічна стежка, робота на метеомайданчику, квітнику, на городній ділянці) та поза ним (екскурсії, прогулянки). Значну роль у формуванні спостережливості відіграє дослідна робота самих дошкільників у дитячій ігровій лабораторії, обладнаній різноманітними об'єктами. Для проведення занять на базі лабораторії розроблено курс занять для старших дошкільників «Основи наук у веселих дослідах і експериментах», на прикладі одного з занять розкрито процес формування спостережливості – умінь концентрувати увагу, здійснювати точне і самостійне і повне спостереження у активній дослідній діяльності дитини.

З метою формування у старших дошкільників умінь інтерпретувати побачене й почуте запропоновано систему запитань спрямовуючого, стимулюючого і уточнювального характеру.

2.2. Допитливість

Допитливість – інтелектуально-психологічна якість особистості, її духовна потреба, що виявляється у прагненні до пізнання світу. Допитливих дітей зазвичай називають «чомусиками».

Ідея, яку важливо допомогти засвоїти дітям: людині властива потреба в знанні, адже це дає їй можливість швидко зорієнтуватися в будь-якій ситуації. Без допитливості неможливо стати успішним учнем, а потім фахівцем у будь-якій професії. Без потреби в знаннях ніколи б не відбулося й найменших відкриттів у науці і практиці. Допитливість не є вродженою властивістю, над її розвитком треба постійно працювати.

Результат, якого ми маємо досягти:

- знання: на світі багато чого цікавого, але невідомого, про що можна дізнатися за допомогою запитань, дослідів, спостережень, читання, міркування. Вислів «Я думаю» (тобто передбачаю), відрізняється від «Я знаю» (володію фактами). Органи чуття допомагають мені пізнавати світ.
- уміння: знаходити нову інформацію, застосовуючи різні способи: запитувати, міркувати; перевіряти дослідним шляхом, робити самостійно умовисновки.
- цінності: знання, які є фундаментом для вирішення будь-яких життєвих завдань і проблем.

Психологічна природа допитливості

Допитливість у структурі особистості дошкільника займає важливе місце і відіграє особливу роль. Вона належність одразу до кількох сфер: потребнісно-мотиваційної, когнітивно-пізнавальної, дієво-практичної, емоційно-вольової та міжособистісно-соціальної. Це пояснює, що:

- 1) допитливість є стійким мотивом до пізнання;

2) допитливість є основною рушійною силою отримання нових і нових знань;

3) допитливість штовхає дитину до діяльності (пошукової, експериментальної, творчої);

4) допитливість існує тільки в умовах позитивних емоцій і, з іншого боку, породжує ці емоції;

5) допитливість веде дитину до міжособистісної взаємодії з дорослими та однолітками та «підказує» їй способи налагодження стосунків.

Інтегрована природа допитливості передбачає, що вона складається із системи таких якостей, як-то: потреба у знаннях, ініціативність, інтерес до процесу навчання, задоволення від навчання, воля, лідерство, якість запитань.

Інтелектуальне почуття, яке є сутністю допитливості, згідно з наданим визначенням, є емоційним переживанням нового знання, радості відкриття нового знання, щасливим переживанням пізнавального утруднення. Це емоційне виявлення радості інтелектуальної праці, отже саме та якість, яка може стати основою успішності навчання та радості від навчання у школі. Психологами доведено, що допитливість має природний початок: вона виростає із простої цікавості та при відповідних умовах перетворюється на пізнавальний інтерес у молодшому шкільному віці та інтерес до теоретичних досліджень у середньому та старшому шкільному віці. Водночас практика роботи з дітьми часто демонструє, що допитливість набуває не розвитку, а навпаки – регресує та зводиться нанівець до 7-8 року життя, іноді раніше. У чому ж причина такої невтішної закономірності? Назвемо кілька можливих причин: ігнорування дорослими дитячих питань, заборона думати та говорити, обмеженість у видах діяльності, дискретне навчання (таке, в якому одні елементи відірвані від інших, відсутній зв'язок між знанням і реальним життям дитини), статичне середовище, планування та здійснення навчально-виховної роботи без урахування дитячих інтересів.

Отже, той факт, що допитливість є передумовою виникнення пізнавального інтересу та внутрішнім мотивом до навчально-пізнавальної діяльності є незаперечним.

Методичні аспекти розвитку допитливості

Локальну методику розвитку і підтримки допитливості дошкільнят, яка б реалізувалася на якомусь виді заняття описати неможливо, оскільки цей процес складний і багатокomпонентний. На нашу думку, ми маємо говорити про принципи або правила підтримання та розвитку дитячої допитливості. Вони дуже влучно були схарактеризовані О. Ліннік. Згадаємо та прокоментуємо їх.

Правило 1. Відповідати на дитячі питання та стимулювати дітей для формулювання цікавих, «філософських» питань.

Дитячі питання можна умовно розділити на три типи: питання на розпізнання (Хто це? Що це? Що означає це слово? Де живе лисиця? тощо), питання на встановлення ознак і функцій (Яка веселка? Як рухається літак? Який хвіст у слона? тощо), питання на встановлення причинно-наслідкових зв'язків (Чому йде дощ? Чому літак не падає? Чому хмари рухаються? тощо). Можна виокремити ще четвертий тип питань – філософські питання, спрямовані на пізнання буття, свого місця у ньому (Звідки утворився світ? Звідки я з'явився? Чому люди старіють? тощо).

Найскладнішими для дорослих є питання останнього типу, але і для відповідей на перші три – необхідно мати неабиякий запас знань. Важливо вміти пояснити дитині коротко і максимально просто. Ви можете подивитися в енциклопедії значення якогось слова, якщо воно вас «загнало у кут», але «перекласти» це тлумачення на зрозумілу дитині мову, при чому не підмінюючи поняття та не примітивізуючи його сутність.

Деякі питання потребують миттєвої відповіді (в основному першого та другого типу), а для деяких (третьої і, особливо, четвертої групи) варто виділити окремий час. Гарно, якщо буде якась традиція ведення таких бесід чи певний ритуал, що може надати бесіді інтимності та показати дитині, що

для вас також важлива ця розмова. На питання причинно-наслідкового характеру замість прямої відповіді краще поставити зустрічне питання та вивести дитину до відкриття знання, щоб відбувся справжній діалог. Але, крім того для відповіді на такі питання шляхом залучення дитини до діалогу дорослому, в першу чергу, необхідно розуміти причини процесів. Ще складніше із відповідями на філософські світоглядні питання, які можуть передбачати не одну відповідь і залежати від світогляду, який є в родині: релігійного, побутового, наукового чи філософського. Відповідь вихователя на такі питання буде продиктована його власним світоглядом, що, можливо, не співпаде зі світоглядом родини. Для батьків така проблема знімається, проте виникає інша – брак досвіду у побудові таких бесід. У будь-якому випадку дуже важливо, щоб дитина довіряла дорослому, інакше відповіді на питання вона почне шукати де інде, а це призводить і до втрати довіри, й, інколи, до викривлення світогляду.

Іншим напрямком є робота із навчання дітей мистецтву ставити питання. Як не дивно, але такій роботі майже не приділяється уваги: дітей більше вчать відповідати. Для цього можна використовувати завдання поставити питання до тексту або до сюжетної картини, організовувати конкурси на найбільш цікаве, незвичайне питання. При опрацюванні будь-якої теми можна влаштовувати взаємоопитування із використанням інтерактивних технологій «Броунівський рух» або «Карусель». Гарним засобом є словесні ігри на кшталт «Чарівний мішечок» (треба відгадати, що є у мішечку, задаючи питання; у цій грі діти вчать задавати питання не конкретного, а загального характеру).

Правило 2. Діалог – основна форма спілкування з дитиною

Суб'єкт-суб'єктний підхід до побудови дошкільної освіти вимагає діалогізації відносин вихователя та дітей; у свою чергу це сприяє розвитку діалогічної взаємодії дітей один з одним. Діалог (або полілог, якщо мова іде про організацію діалогічної взаємодії з групою дітей) передбачає паритетні стосунки дорослого і дитини. Це означає, що кожна дитина, яка бере участь у

полілозі, має право не тільки відповідати на питання вихователя, а і ставити питання вихователю, іншим дітям. Тоді тільки мова йде про суб'єкт суб'єктну взаємодію, в іншому випадку – діалог носить формальний характер. Ступінь формалізації збільшується, якщо вихователь веде заплановану ним заздалегідь лінію діалогу, відсікаючи відповіді та репліки дітей, що загрожують цій лінії.

О. Ліннік, зголошуючись із думкою відомих психологів А. Марголіса, М. Телегіна, які виокремлюють три методи ведення діалогу: збирання «розумних образів», приведення до протиріччя, зіткнення думок, надає поради щодо їх застосування в освітньому процесі школи. Так, збирання «розумних образів» використовується для визначення змісту понять. Наприклад, при визначенні поняття «краса», полілог варто розпочати з питання: «Що є найкрасивіше у світі». Відповіді, які надають діти, це й будуть ті «розумні образи» тих конкретних явищ чи об'єктів, які вони вважають красивими. З них ми маємо зробити спільне узагальнення, відповідаючи на питання: «Що поєднує всі красиві речі?» Потім варто всі відповіді розподілити на групи та зробити висновки, що краса буває різна: у природі, мистецтві, побуті, людині.

Приведення до протиріччя застосовується у діалогах-обговореннях проблемних питань. У такому випадку діалог починається із провокаційного питання, наприклад: «Чи завжди треба відповідати дорослим на питання?» Варіантами приведення до протиріччя можуть бути такі питання «А якщо це незнайома людина?», «А якщо це питання про секрет твого друга?» тощо.

Зіткнення думок починається із питання, яке має розділити думки дітей на дві групи. Наприклад «Чи корисні мухи?», «Чи гарною вихователькою була Мальвіна?» тощо. Отже, діалоги як спосіб розвитку і підтримки допитливості вчать дітей не тільки мистецтву ставити запитання, а й добору аргументів тощо.

Правило 3. Включення дітей у різні види діяльності: пошукову, експериментальну, творчу.

Основний принцип побудови успішного заняття у дошкільному закладі є забезпечення єдності пізнання – переживання – дії. Це може бути організовано тільки за умови використання різних видів діяльності. Для стимулювання допитливості найбільш ефективними видами діяльності є пошукова, експериментальна і творча.

Пошукова діяльність пов'язана із пошуком інформації чи відповідей на питання різними засобами: запитання у дорослих та однолітків, пошук у книзі, спостереження. Завдання для такої діяльності можуть бути наступними: 1) знайти, які зображення і кольори частіше зустрічаються на обгортках цукерок; 2) знайти дерева, на яких першими з'являться листя (спостереження) 3) з'ясувати, що діти групи вважають найкрасивішим у природі (опитування дітей). *Експериментальна* діяльність у дошкільному віці спрямована на виявлення властивостей об'єктів через певні обстежувальні сенсорні дії з ними. *Творча* діяльність пов'язана зі створенням дітьми якісно нового продукту (образотворчого, музично-хореографічного, літературного, інтелектуального тощо). Отже, реалізація принципу радісного навчання – шлях до підтримання й розвитку дитячої допитливості.

Правило 4. Інтеграція знань про навколишній світ

Інтегрований підхід до планування навчально-виховної роботи дозволить пов'язати різнохарактерні знання та забезпечити синкретичність сприйняття дитиною світу. Інтеграція може бути реалізована на трьох рівнях: слабкому (використання міжпредметних зв'язків), середньому (організація інтегрованих днів та тижнів, у межах якого проводяться предметні заняття, поєднані однією темою); глибокому (інтегровані види діяльності, які дозволяють отримувати цілісне синкретичне знання про об'єкт та його властивості). Варто активувати всі три рівні для одержання бажаного результату.

Правило 5. Забезпечення динамічного середовища

Середовище – це природне, соціальне та предметне оточення дитини, яке чинить потужний вплив на її розвиток, зокрема, розвиток допитливості.

Відповідно, різноманітність середовища породжує більше питань, і, з іншого боку, дає більше відповідей на численні питання дитини через спостереження, експериментування. Предметно-просторова організація середовища має бути орієнтована на різні інтереси дітей (кожному в груповому приміщенні має знайтися місце для конструювання, малювання, театралізації, розмірковування тощо). Розташовані у кожній із розвивально-тематичних зон матеріали також варто час від часу змінювати й оновлювати. Добре, якщо зміну матеріалів можна прив'язати до нової теми, яку діти проживають протягом двох-трьох тижнів. Особливого значення набуває й можливість для дитини самовиражатися й самостверджуватися в розмаїтті соціальних зв'язків з оточуючими (дорослими і дітьми) та, відповідно, її контактів із природою, які мають збагачувати дитячі враження та стимулювати розвиток допитливості.

Правило 6. Урахування дитячих інтересів у плануванні занять із дітьми.

Якщо говорити про управління навчально-пізнавальною діяльністю дітей у дитячому садку, то можна виокремити два протилежних види управління: програмне та ситуативне. Відповідно, програмне орієнтується тільки на план, який керує і вихователем, і навчально-виховним процесом. Ситуативне управління передбачає урахування інтересів дітей у розробці як перспективних планів, так і занять. У перспективному плані можна коригувати вибір текстів, об'єктів спостереження, матеріалів залежно від напрямків інтересів групи, індивідуальних особливостей дітей, їхнього життєвого досвіду тощо. Але більш того, ситуативний підхід дозволяє змінювати план дня та заняття, залежно від подій та уподобань дітей, якщо вони ідуть у розріз із запланованими напрямками діяльності. Тоді буде забезпечено орієнтування на дитячі потреби, дитячу допитливість.

Що стосується організації батьками занять із дитиною, то це правило взагалі має бути основним. Не треба іти всупереч напрямку інтересів дитини. Завдання батьків – забезпечити розвивальне середовище і уважно спостерігати за напрямками розвитку інтересу дитини. Якщо її цікавлять

кубики з буквами, вивчайте з дитиною букви, якщо дитина запитала про Космос, забезпечте картинки чи звукові плакати, чи ігри із макетом Сонячної системи. Тоді заняття будуть враховувати потреби дитини та допомагати допитливості зростати. Шлях переборювання дитини та нав'язування їй занять, що ідуть всупереч інтересам, складний та менш ефективний. Такий підхід до управління навчально-пізнавальною діяльністю ще називається синергетичним – таким, що враховує внутрішні процеси системи та використовує їх, плануючи виховні впливи.

2.3. Відповідальність

Відповідальність – базова особистісна якість, що виявляється в готовності відповідати за свої дії, серйозному ставленні до обов'язків, здатності надавати перевагу обов'язку перед розвагою; дотримання слова. Формуванню відповідальності сприяють партнерська взаємодія та співробітництво.

Ідея, яку важливо допомогти засвоїти дітям: Свобода кожної людини обмежена власними обов'язками та свободою іншої людини. Отже, бути вільним, це зовсім не означає – робити все, що тобі заманеться. Кожен з нас відповідає за тих, хто від нього залежить. Відповідальність, з одного боку, обмежує свободу, а з іншого боку - дарує її.

Результат, якого ми маємо досягти:

- знання: мої обов'язки як члена дитячого колективу і члена родини (що я завжди повинен робити, що я не можу не робити); яку людину називають відповідальною.
- уміння: формулювати наміри своїх дій та дотримуватися слова; розуміти і вміти пояснювати різницю між «хочу», «можу» і «треба»; переступати через своє «не хочу»; виконувати свої обов'язки .
- цінності: надійність даного тобою слова.

Психологічна природа відповідальності

Питання формування відповідальності є одним із ключових у виховній роботі з дітьми. Педагогічні упущення у вихованні дітей дошкільного віку в подальшому обертаються великими проблемами особистості й соціуму.

Важливими різновидами відповідальності, що зумовлені лексичним значенням самого слова, є відповідальність «за щось чи когось» та відповідальність «перед кимось». Перша передбачає відповідальність особистості за власні вчинки і наслідки своєї діяльності. Друга – відповідальність перед кимось, насамперед іншими людьми.

За Е. Фроммом, відповідальність співвідноситься з такими гуманістичними цінностями, як турбота, любов, повага і свобода.

Відповідальність у філософському контексті розглядається у поєднанні з поняттям обов'язку. Оскільки проблема обов'язку є проблемою співвідношення особистого і суспільного інтересу, а у дітей дошкільного віку, в силу психологічних особливостей розвитку, особисті інтереси переважають над суспільними, виховання відповідальності є складною справою і базується на загальних засадах морального виховання, моральної свідомості в цьому віці.

У дошкільному віці відповідальність певною мірою характеризує ставлення дитини до оточуючих людей і полягає в умінні дитини спрогнозувати (передбачити) реакцію дорослого чи іншої дитини на її вчинки. Тому по відношенню до одних людей дитина виявляє відповідальність, до інших – ні. Там де дорослим висуваються чіткі вимоги до поведінки і діяльності дитини, надається оцінка дій і результатів досягнутого – дитина буде поводитися відповідально. Якщо ж вимоги постійно змінюються, а результати поведінки й діяльності дорослими не оцінюються чи оцінюються формально, у дитини не буде стимулу до відповідальних дій. Педагогічною основою формування відповідальності в дошкільному віці виступає така організація життя дитини, в результаті якої у дітей формується звичка до дисциплінованості й поваги до оточуючих людей, розуміння не лише їхніх потреб, але й станів (радісний, задоволений,

засмучений, розгублений, втомлений, хворий тощо). Дитина має відчувати себе причетною до життя людей найближчого оточення, змін у ньому, його атмосфері та успішності функціонування. За таких умов відповідальність може виступати мотивом вчинків дитини (І. Бех). Також І. Бех підкреслює, що відповідальність виявляється лише у вільних вчинках та діях особистості, тож для її формування і вияву дітям необхідно надавати можливість діяти самостійно і самостійно здійснювати моральний вибір.

Відповідальність виступає характеристикою будь-яких взаємин, що виникають і встановлюються між людьми, і стосується різних аспектів їхньої діяльності. Виявляється вона лише у вільних вчинках та діях особистості. Згідно твердження І. Беха, відповідальність – усвідомлення особистістю власної повинності, власних обов'язків і розумне їх виконання.

Елементарні прояви почуття відповідальності у дітей можна спостерігати вже на межі раннього і дошкільного віку, тобто тоді, коли відбуваються такі психологічні зміни в особистості дитини, як усвідомлення свого «Я», зародження самосвідомості, прагнення виділитися з-поміж людей, що її оточують. У старшому дошкільному віці градація між відповідальною і безвідповідальною поведінкою дитини стає чітко виявленою. Вихователі дітей дошкільного віку, які мають досвід роботи з ними, засвідчують, що малюки здатні до відповідальної поведінки і прагнуть до неї, якщо постійно бачать відповідний приклад з боку дорослих, мають можливість вправлятися і отримують оцінку своїх дій.

Як якість особистості відповідальність має зовнішню та внутрішню сторони, що суттєво відрізняються своїми характеристиками. Зовнішня – характеризується чіткістю виконання встановлених норм взаємодії з оточуючими під прямим чи опосередкованим контролем. Внутрішня (моральна, етична) сторона відповідальності характеризує людину поза формальними взаєминами й соціальними ролями і відображає її сутність в той час, коли вона знаходиться наодинці з собою.

Структура відповідальності може бути представлена наступним чином:

- знання норм і правил поведінки в соціумі;
- володіння практичними вміннями з різних видів діяльності;
- ставлення до діяльності та суб'єктів взаємодії, емпатія;
- усвідомлення значущості виконуваних дій чи діяльності;
- прогнозування можливих наслідків своїх дій та вчинків.

У дітей старшого дошкільного віку, згідно дослідження, проведеного Т. Фасолько, розрізняють наступні рівні сформованості відповідальної поведінки:

- ініціативна відповідальність - поведінка дитини характеризується тим, що вона не тільки розуміє значення відповідального виконання доручених справ, а й відчуває задоволення від поведінки такого типу, проявляє ініціативу, пропонує шляхи вирішення завдань, наполеглива, досягає успішного результату. В спілкуванні орієнтується на інших, вміє відчути необхідність допомоги, проявляє співчуття, турботу, творчо підходить до справ, знає і використовує моральні норми;

- виконавська відповідальність – дитина характеризується наполегливістю, старанністю, добросовісністю, орієнтується на моральні норми і дотримується їх. Діє за вказівкою дорослого, не проявляє власної ініціативи;

- конформна відповідальність – характеризується тим, що дитина знає моральні норми і дотримується їх, але тільки в присутності дорослого. Поза контролем моральна поведінка зникає. Дитина вміє «пристосовуватись» до вимог дорослих, орієнтується на моральні норми, оцінюючи можливість використання їх в корисних цілях;

- безвідповідальність – дитина прагне за першої нагоди уникнути необхідної поведінки, залишає доручену справу. Власні інтереси ставить найвище.

Відповідальність засвідчує готовність дошкільника виконувати складні соціально значущі завдання: ініціювати відмову від гри на користь важливої для інших праці, не ухилятися від розв'язання проблем, не полишати

розпочату справу, а доводити її до кінця, дотримуватись правилодоцільної поведінки, керуватися здоровим глуздом. Тобто, передумовою відповідальності є вибір дитиною можливої поведінки. Вибір, у свою чергу, підпорядковується мотивації. А на мотивацію вчинку дитини дошкільного віку, насамперед, впливає оцінка її дій та результатів з боку значущого дорослого.

Методичні аспекти виховання відповідальності

Щоб сформувати у дитини дошкільного віку відповідальну поведінку, насамперед необхідно послідовно здійснити три кроки: орієнтуючись на базові потреби дитини у любові та визнанні, викликати й закріпити у неї емоційну потребу у моральній поведінці; надати чіткі знання про норми і правила моральних дій, що ведуть до встановлення позитивних взаємин з оточуючими; забезпечити можливості для набуття власного досвіду відповідальної поведінки.

Для формування у дітей дошкільного віку відповідальності у середовищі буття дитини мають бути створені певні педагогічні умови. Детальне обґрунтування педагогічних умов представлено у дослідженні Н. Басюк. Серед них: насичення виховного середовища емоційним фоном доброзичливості, взаєморозуміння і співробітництва; надання дітям знань про норми і правила поведінки; систематичне включення дітей у різні види діяльності; єдність зусиль батьків і педагогів у вихованні почуття відповідальності. Проте дослідження Н. Басюк було проведено на дітях молодшого дошкільного віку. Щодо дітей дошкільного віку, то тут потребує особливої уваги організація ігрової діяльності, як такої, у якій формуються і розвиваються їхні моральні якості, поєднання зусиль батьків і педагогів у вихованні почуття відповідальності.

В умовах дошкільного навчального закладу значний вплив на дитину здійснює авторитет вихователя, а також визнання групи. І. Бех знаходить шляхи розвитку відповідальності дітей у їхній спільній діяльності, де «...інтенсивно проявляється груповий вплив на особистість: тут діють

механізми емоційного зараження, ідентифікації, відповідальності за групу й за себе». При цьому велике значення надається почуттю корисності для іншого, яке «є тією підвалиною, на якій будується моральна система особистості, адже сутнісна характеристика цього почуття – сприяння людині – стосується і правдивості, і справедливості, і вірності, і надійності та багатьох інших моральних ставлень».

Буття дитини в групі дошкільного навчального закладу постійно створює умови, сприятливі для формування і розвитку почуття відповідальності за свої слова і дії. Якщо в групі панує позитивна атмосфера, життя насичене цікавими колективними справами, а особистість кожної дитини є значущою для вихователя, моральні якості вихованців формуються успішно. Зростаючи від формальної, керованої дорослим, до внутрішньої, керованої власним «Я» форми, така моральна якість як відповідальність поступово стає нормою побудови взаємин дитини з оточуючим світом.

Проте, якщо розглядати особливості формування у дошкільнят почуття відповідальності у різних видах діяльності: ігровій, комунікативній, трудовій, художній, то можна побачити, що процес цей відбувається по різному. В ігровій діяльності дитина бере на себе відповідальність за чітке дотримання правил гри і тим самим сприяє успішному розгортанню ігрового сюжету. Пам'ятаймо, що у дошкільному віці гра є провідним видом діяльності, і не лише тому, що вона займає найбільше часу дитини, а тому, що зумовлює якісні зміни у її психіці. Гра завжди розгортається за певними правилами. Мотивом до виконання правил гри є бажання дитини бути включеним у групу дітей, що граються; прагнення до визнання однолітками; зацікавленість у розгортанні гри; намагання уникнути конфліктів у її ході. На узгодження власних бажань із бажаннями партнера по грі дитину спрямовує розвинена уява. Спочатку дитина відчуває, підсвідомо уявляє, а лише згодом усвідомлює правило спільної гри, в разі порушення якого гра зникає. Результатом відповідальної поведінки дитини в ігровій діяльності, що

полягає у дотриманні правил, є емоційне задоволення всіх її учасників ходом гри і бажання продовжувати її у попередньому складі.

Найбільш складно відбувається формування відповідальності у комунікативній діяльності дітей. Щоб досягти ефективності, необхідно практикувати партнерську взаємодію у різних формах організації освітньої діяльності. Саме це дасть можливість дітям вправлятися у встановленні засобами комунікації міжособистісних стосунків з однолітками, проявляти соціальні почуття, в тому числі й відповідальність.

У сучасній теорії та практиці дошкільної педагогіки все більше значення надається дитячій колективній діяльності на заняттях як засобу морального виховання. Спільна діяльність об'єднує дітей загальною метою, завданням, радіщами, засмученнями, переживаннями за спільну справу. У ній має місце розподіл обов'язків, узгодженість дій. Беручи участь у спільній діяльності, дитина вчиться поступатися бажанням однолітків чи переконувати їх у своїй правоті, докладати зусилля для досягнення загального результату.

2.4. Самостійність

Самостійність – вольова якість особистості, яка полягає у здатності діяти незалежно від керівництва і допомоги ззовні, звертатися за нею в разі об'єктивної допомоги; ініціювати власні рішення, покладатися на свій життєвий досвід.

Ідея, яку важливо допомогти засвоїти дітям: щось у нашому житті відбувається саме по собі, на що людина вплинути не може, причому життю притаманна деяка повторюваність (пори року, зміна місяців, частини доби; кругообіг води в природі; природні явища тощо). Але дещо людина у своєму житті визначає й вирішує самостійно: приймає рішення, робить вибір, обирає друзів, спосіб життя, цінності, життєвий шлях, професію.

Результат, якого ми маємо досягти:

- знати, що не все в житті залежить від людини; з тим, що відбувається в природі саме по собі, треба рахуватися; що моє «знаю і можу» буде зростати зі мною, якщо я докладу до цього зусиль;
- вміти формулювати свої наміри, обирати доцільний спосіб виконання завдання; звернутися по допомогу за необхідності;
- цінність: власна незалежність і свобода дій, забезпечена умілістю.

Психологічна природа самостійності

Самостійність дошкільника – це завжди продукт його власної ініціативи. Вона не дається від народження, вона формується й досягає певного рівня розвитку в результаті залучення малюка до організованої дорослим діяльності. Провідна роль у розвитку самостійності належить вихованню та навчанню, тобто керівництву з боку дорослого. В той же час дитина – активний суб'єкт, дієвий учасник спілкування. Ми не можемо не рахуватись із ним – з його фізіологічними та психічними особливостями, з його інтересами та бажаннями. Саме дитина визначає межу та стиль цього керівництва.

Щоб своєчасно та правильно виховати самостійність, дорослому необхідно розібратися в тому, де ж знаходиться ця межа і який стиль керівництва поведінкою і діяльністю найбільш відповідає визначеній меті.

Дошкільника можна назвати самостійним, якщо його поведінка характеризується комплексом усіх основних показників – незалежністю, ініціативністю, цілеспрямованістю й оптимізмом. Несформованість хоча б одного з них робить неправомірною високу оцінку, бо кожне з названих умінь є необхідною умовою розвитку самостійності малюка, взяте окремо, не може гарантувати необхідний рівень активності особистості. Так, оптимістично налаштована та незалежна дитина не обов'язково здатна виявляти в діяльності цілеспрямованість та творчість, а ініціативна – незалежність від думки інших.

Психофізіологічний механізм самостійності зумовлюється тими змінами, які відбуваються у розвитку дитини протягом усього періоду

дошкільного дитинства. Самостійні дії малюка раннього віку, збагачуючись і набуваючи системності, на початок дошкільного дитинства починають набувати форми діяльності. Різні форми самостійної поведінки у різних її видах починають виявлятися у середньому дошкільному віці. Набуваючи стійкості, самостійна поведінка у старшому дошкільному віці перетворюється на тенденцію, яка свідчить про появу самостійності як особистісної якості. Динаміка розвитку самостійності залежить від особливостей, потреб та інтересів дітей у різні вікові періоди життя. Це дає підстави говорити про те, що на різних вікових етапах наявні такі види діяльності, в яких розвиток самостійності відбувається більш інтенсивно й успішно, оскільки ґрунтується на інтересах і потребах дітей.

Спостерігаючи за поведінкою та діяльністю дошкільників, можна узагальнити, що важливим періодом у формуванні самостійності є ранній вік (2-3 роки). Саме тут окремі прояви поведінки характеризуються широкою гамою проявів – від демонстраційної незалежності до спокійного підпорядкування. Вчасне закладання базису самостійності як особистісної якості забезпечує появу вже на п'ятому році життя достатньої міри незалежності в діях дітей, які практично завжди відхиляють допомогу дорослого, вносять у діяльність ініціативу. Водночас у цей період очевидною стає залежність та пасивність певного числа дошкільників: сьогодні вони були ініціативними та незалежними, а через кілька днів на тому ж занятті потребували допомоги вихователя.

Розвиток самостійності залежить також від рівня сформованості емоційної сфери дитини, її інтелекту та волі. Рівень сформованості самостійності залежить від умов, в яких виховується дитина (вдома, дошкільному закладі, дитячому будинку); сукупності чинників навколишнього середовища (біологічних, соціальних, фізичних, культурних) та відповідної вікової зрілості пізнавальних і емоційних процесів. Унаслідок цього можна визначити три основних компоненти моделі розвитку самостійності дітей дошкільного віку: інтелектуальний, вольовий та

емоційний. Базою, на основі якої будуються компоненти і яка впливає на рівень розвитку самостійності, нами визначені знання, уміння, навички та ставлення до діяльності особистості, що протягом дошкільного дитинства проходить стадії формування.

Методичні аспекти формування самостійності

Самостійність як найважливіша якість особистості, що гарантує людині спроможність жити, навчатися, творити, виникла не випадково. Необхідність її виникнення визначається розвитком самого життя: більш складні його умови потребують від людини здатності бути ініціативною, незалежною, оптимістичною. Саме завдяки пробудженій у дитинстві активності людина може розвиватися у змістовну, цілеспрямовану особистість, здатну знайти своє місце у житті. Чим більш розвинена активність особистості, тим інтенсивніше її життя, тим ширше та різноманітніше її контакти із зовнішнім світом.

У старшому дошкільному віці у дитини формується:

- здатність діяти незалежно від допомоги та керівництва дорослого;
- покладатися на власні сили, ініціювати різні почини;
- виявляти елементарну критичність та самокритичність;
- спроможність відстояти у суперечці власну думку набуває характеру тенденції.

Самостійність проявляється:

- у різних видах діяльності (грі, праці, спілкуванні, художній діяльності, учінні);
- сферах життєдіяльності («Природа», «Культура», «Люди», «Я сам»);
- формах активності (фізичній, соціально-моральній, емоційно-ціннісній, креативній).

Старший дошкільник може відмовитися від допомоги, довести можливість обходитися своїми силами, пишається цим, чекає схвалення готовності розв'язувати проблеми власними силами, усвідомлює значення самоактивності для продуктивної життєдіяльності, володіє загальною

самооцінкою та реалістичним образом «Я». Формується самостійність як базова якість особистості.

Науковці зауважують, що самостійність як базова якість особистості, розвивається поступово, і значною мірою залежить від умов виховання.

Про високий рівень сформованості самостійності свідчать:

- прагнення вирішувати завдання діяльності без допомоги з боку інших людей;
- вміння визначати мету діяльності,
- здійснювати елементарне планування,
- реалізовувати задумане та отримувати результат, адекватний поставленій меті,
- здатність виявляти ініціативу й творчість.

Безумовно, досягнення такого високого рівня складає кінцеву мету виховної роботи.

Учені зазначають, що дитину можна назвати самостійною, якщо прояви активності дитини достатньо стійкі й виявляються в різних видах діяльності, при різному настрої, в різних обставинах (Р. Буре, О. Кононко, С. Ладивір та ін.).

Узагальнюючи результати вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень, зазначимо, що виховання самостійності – складний процес, який поєднує в собі багатокomпонентний комплекс умов та засобів. Серед засобів виховного впливу на дитину дошкільного віку дослідники на перше місце ставлять дитячу діяльність: ігрову, навчальну, трудову.

Зазначимо, що у визначенні сутності поняття самостійність науковці відрізняють

- самостійність як якість особистості, що забезпечує достатньо стійку тенденцію до незалежності та ініціативної поведінки;
- самостійність як характеристику діяльності, ситуативний прояв (дитина справляється із завданням лише в певних умовах або лише з певним завданням).

Базовою основою підготовки дитини до самостійної діяльності є знання. На жаль, нерідко в освітньому просторі ДНЗ процеси засвоєння знань і формування життєвої компетентності відокремлюються.

Адже самі по собі знання без відповідного досвіду його застосування не є показником життєвої компетентності, отже знання, уміння, навички необхідно реалізувати у діяльності, поза якою не може бути виховання самостійності.

Основними складовими когнітивного компоненту є продуктивне та традиційне мислення. Продуктивне мислення безпосередньо пов'язане з досліджуваною нами проблемою, бо відповідає за уміння вирішувати нові завдання, орієнтуватися у ситуаціях, що виникають перед дитиною (О. Венгер, М. Поддяков).

Знання та уявлення, мотиви, навички та поведінка, від яких залежить розвиток самостійності дошкільника, не є статичними. По мірі зростання дитини збільшується обсяг її знань, умінь, відбувається розвиток уваги, мислення, моральних та вольових якостей, що в свою чергу впливає на рівень розвитку самостійності.

Існує певний зв'язок між самостійністю та емоціями дитини: завдання, яке їй для розв'язання пропонує дорослий, повинно стати її завданням, набути для неї сенсу (О. Кононко, В. Кудрявцев).

Дослідження, що розкривають вплив емоцій на мислення, дозволяють говорити про те, що по-перше, функції емоцій у мисленні дуже різноманітні, по-друге, емоції є обов'язковим компонентом мислення, включені до його структури, і по-третє, за певних умов емоції можуть суттєво підвищувати продуктивність мисленнєвої діяльності (О. Зімоніна, М. Воротілкіна). Принцип єдності когнітивного та емоційного компонентів дозволяє зберігати процес цілісності розвитку особистості дитини.

Самостійність тісно пов'язана з волею, тому вирішення завдання потребує від дитини цілеспрямованості, вольових зусиль, уміння виявляти наполегливість. Вольові якості особистості є стержнем самостійності. У

самостійного малюка завжди достатньо сильно розвинена воля, він рішучий у своєму виборі та оцінках, впевнений у досягненні мети. Залежна дитина завжди безвольна. Вона, навіть якщо і володіє знанням, не вміє самостійно реалізувати власні здібності.

Отже, для того, щоб дитина дошкільного віку була самостійною, вихователь повинен розвивати її інтелект, волю та емоції. Розвивати день за днем, у різних життєвих ситуаціях.

Зазначимо, що характер самостійності, рівні її прояву бувають різними, вони залежать як від характерних для дитини якостей, її індивідуальних особливостей, так і від зовнішніх умов, які зорганізуються вихователями. Систематичне включення дитини в різноманітну діяльність веде до постійного зростання найрізноманітніших знань, умінь і навичок. Їх зростання, в свою чергу, створює умови для подальшого розвитку інтелектуальної, вольової та емоційної сфери особистості, яка проходить етапи формування.

2.5. Міжособистісна злагода

Міжособистісна злагода – це особистісна моральна чеснота старшого дошкільника, в якій інтегровані когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти, що виявляються в знаннях дитиною норм і правил міжособистісної поведінки у соціальному середовищі, позитивному емоційно-ціннісному ставленні до них та вміннях їх застосовувати в процесі міжособистісної взаємодії з людьми; узгодженість взаємодії між людьми, які мають схожі цілі, цінності, потреби та інтереси, що виявляється у здатності діяти спільно, адаптованості членів групи, взаємній терпимості.

Ідея, яку важливо допомогти засвоїти дітям: кожна людина – не острів, вона має постійно взаємодіяти з іншими. Окремі види дій людині під силу виконати самостійно, а для виконання інших краще об'єднатися. «Разом» – дії на спільний результат, тоді як «поряд» – дії кожного учасника

на свій особистий результат. Діючи поряд, розраховуєш тільки на себе. Коли діють разом, важливо вміти домовлятися.

Результат, якого ми маємо досягти:

- знати, що в кожній людині можуть бути свої інтереси, бажання, потреби, думки, почуття, з якими треба рахуватися, коли робиш щось разом, бо вони іншій людині не менш дорогі за твої;
- вміти узгоджувати спільні дії, формулювати свої наміри, висловлювати і сприймати пропозиції інших, вживати слова-погодження, слова-вибачення, слова-примирення;
- цінності: мир, лад, злагода у стосунках між людьми.

Психологічна природа міжособистісної злагоди

Розробляючи проблему формування міжособистісної злагоди у старших дошкільників, ми спиралися на фундаментальний науковий доробок, здійснений у розробку актуальної проблеми становлення особистості дошкільника відомими психологами (І. Бехом, Л. Божович, П. Гальперінім, Д. Ельконінім, О. Запорожцем, О. Кононко, В. Котирло та ін.).

Поняття «злагода» є предметом вивчення багатьох наук: філософії, соціології, державного управління, економіки, соціальної психології та ін. У педагогічній науці поняття «злагода» набуває актуальності на сучасному етапі модернізації освіти. Значення слова «злагода» передбачає: 1) мирні, дружні відносини, стосунки; 2) взаємну домовленість, угоду про спільні дії; 3) узгодженість, погодженість, гармонію у чому-небудь; 4) пристосування; 5) лад, мир; примирення (після сварки); 6) згоду, гармонію, мир, дружбу, мирність, мирнота; 7) жити в злагоді значить жити мирно, дружно; 8) згода – позитивна відповідь на прохання, одностовство. Жити в злагоді – значить годити, діяти злагоджено; у думках і діях має бути злагодженість.

Процес формування міжособистісної злагоди у старших дошкільників у дошкільному навчальному закладі має певні особливості, зумовлені віковими змінами в розвитку особистості дитини старшого дошкільного віку та

соціальним середовищем, у якому вона перебуває. Вихователю ДНЗ та батькам необхідно враховувати, що міжособистісна злагода дитини старшого дошкільного віку з ровесниками як базова якість особистості формується передусім в активних діях (або ініційованих дитиною, або діях у відповідь на ініціативу партнера) самого дошкільника в ході міжособистісної взаємодії з іншими дітьми на заняттях, під час підготовки й проведення виховних заходів, у ході режимних моментів, під час прогулянок; міжособистісну злагоду необхідно формувати, залучаючи старших дошкільників до різних видів діяльності: ігрової, рухової, природничої, предметної, образотворчої, музичної, театральної, літературної, сенсорно-пізнавальної і математичної, мовленнєвої, соціокультурної та інших.

Саме в ході міжособистісної взаємодії старший дошкільник виявляє увагу й інтерес до однолітка, сприймає його як суб'єкта по спілкуванню та партнера по діяльності, осмислює ці взаємини й інтерпретує процес і якість взаємодії з ровесником. Тому для повноцінного формування в дошкільному навчальному закладі цієї базової якості особистості вихователь старшої групи має приділяти міжособистісним взаєминам своїх вихованців чільне місце, залучати дітей до різних видів діяльності, постійно актуалізуючи особливу цінність досягнення міжособистісної злагоди у стосунках дітей один з одним.

Методичні аспекти формування міжособистісної злагоди

Значний потенціал для виховання міжособистісної злагоди у дітей мають заняття, на яких вихователі ДНЗ можуть забезпечувати такі визначальні для формування міжособистісної злагоди види організації спільної діяльності старших дошкільників:

-спільно-індивідуальну діяльність – коли кожна дитина виконувала свою частину загальної роботи незалежно від інших;

-спільно-послідовну діяльність – коли загальне завдання виконувалося послідовно кожним дошкільником;

-спільно-взаємодіючу діяльність – коли кожен дошкільник одночасно взаємодіє з усіма іншими дітьми.

Систематичне залучення старших дошкільників до названих видів організації спільної діяльності на заняттях, під час підготовки й проведення виховних заходів, у ході режимних моментів, під час прогулянок; у ході ігрової, рухової, природничої, предметної, образотворчої, музичної, театральної, літературної, сенсорно-пізнавальної і математичної, мовленнєвої, соціокультурної діяльності сприяє формуванню у старших дошкільників здатності ставитися до однолітка як до цінності; бачити його чесноти, досягнення; уважно сприймати слова, дії, вчинки ровесників; умінь розуміти однолітка, узгоджувати свою позицію, домовлятися, поводити себе миролюбно, запобігати й уникати загострення взаємин, миритися; умінь враховувати інтереси, потреби, думки, почуття однолітків, співвідносити їх зі своїми потребами, інтересами, інтелектуальним та емоційним станом.

Значний педагогічний потенціал для формування у старших дошкільників міжособистісної злагоди з однолітками в ході занять (наприклад, із фізичного виховання) мають рухливі ігри, зокрема, ігри-естафети. Так, Ю. Васьков, виокремлюючи особливості рухливих ігор, наголошує, що вони мають не тільки добровільний характер, а й залежать від ініціативних бажань учасників. Особливістю гри є також її невизначеність, тобто те, що вона не має передбачуваного результату. Творчий характер гри викликає цілісну реакцію організму й активізує основні функціональні системи, передовсім, психічні процеси та діяльність мозку. Рухливі ігри характеризуються колективними діями й передбачають участь не менш як двох дітей для створення конкретної ігрової ситуації. Узгодженість колективних дій потребує спілкування та взаєморозуміння. Комунікативність є однією з основних характеристик ігрової діяльності. Різноманітність взаємовідносин між учасниками гри сприяє формуванню морально-етичних норм поведінки.

2.6. Справедливість

Справедливість – базова особистісна якість, що виявляється у здатності керуватися у взаємодії з іншими дітьми моральними правилами, вміннями орієнтуватися на правду як на соціально схвалювану чесноту, адекватно оцінювати дії інших з точки зору виконання загальноприйнятих норм та правил, власних дій з точки зору інтересів та поглядів іншої дитини чи колективу однолітків.

Ідея, яку важливо допомогти засвоїти дітям: якщо ти хочеш, щоб до тебе ставилися справедливо, то і сам маєш так само ставитися до іншого. Для цього треба вміти чесно й об'єктивно оцінити свої дії, дії однолітків, спільний результат; вміти відповідати за власні вчинки та колективні дії; прагнути говорити правду, не лукавити, не ховатися, не хитрувати, не вдаватися до вигадок та неправди.

Результат, якого ми маємо досягти:

- знання: має уявлення про справедливість як здатність правильно оцінювати інших; розуміє необхідність дотримання всіма групових норм і правил, їх важливість для виконання спільної діяльності; знає як реагувати на несправедливе ставлення до себе, розуміє причину та намагається виправити ситуацію;
- уміння: при взаємодії з іншими дитина поводить себе чесно, правдиво, не утискує інтереси інших; у спільній діяльності та іграх справедливо розподіляє ролі, атрибути; керує своєю діяльністю не за особистими інтересами, а інтересами інших; переступає через своє «не хочу»; виконує свої обов'язки;
- цінності: наявність позитивного емоційного забарвлення під час оцінювання власних справедливих дій та негативні емоції при несправедливих; переживання дитиною несправедливого ставлення не тільки до себе, а й до оточуючих; наявність адекватної самооцінки як важливого складника у вихованні почуття справедливості.

Психологічна природа справедливості

Справедливість, як моральна якість, за дослідженнями вчених (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Л. Люблінська, С. Рубінштейн), вже стає відносно сталою у старшому дошкільному віці і тому це є найбільш сприятливий період для її виховання через особистісне визнання необхідного самоствердження у дитячому колективі. Саме у дитячому товаристві старший дошкільник під час основних видів діяльності (навчальної, рухової, ігрової, комунікативної, трудової), у формах активності (фізичній, соціально-моральній, емоційно-ціннісній, пізнавальній, мовленнєвій, художньо-естетичній, креативній) набуває здатності мислити категоріями справедливості. Це проявляється у розподілі ігрових ролей, різного інвентарю, іграшок, знарядь. Окрім того, дитина старшого дошкільного віку намагається не бути егоїстом до однолітків та дорослих, виявляє елементарну критичність та самокритичність, навчається враховувати думку товаришів, знайомих. За необхідності відстоює у суперечці власну думку, домовляється, поступається тощо.

Дитина означеного віку може зрозуміти, що в колективі між різними учасниками можуть існувати як щирі, прихильні, товариські стосунки, які слід цінувати, так і неприязні, які ускладнюють взаємодію, потребують самоконтролю та вміння у мирний спосіб розв'язувати конфлікти. Тому необхідним є уміння приймати справедливе рішення.

У своїх дослідженнях про справедливість та несправедливість у міжособистісній взаємодії І. Бех пропонує такі форми прояву несправедливості в міжособистісному ставленні в системі «дитина-дитина»:

1. Елементарно свідомі:

- мстива – учень мстить за завдану колись образу, грубість;
- корислива – спеціально не заслужена позитивна оцінка, мета якої: не втратити приятельських стосунків чи допомоги, співчуття, підтримки та інше;

- почуттєво-глузлива – прояв прихильності чи якогось іншого позитивного почуття до іншої людини, яка у відповідь насміхається, глузує, ображає за це;
- незаслужено-підозрювальна – безпідставна підозра іншої людини в тому, чого вона не скоїла;
- незаслужено-докірлива – незаслужене дорікання іншого;
- почуттєво-придушлива – прояв добрих дружніх почуттів до іншого, а у відповідь їх придушення.

2. Самостверджувальна – у своїх жартах учень звинувачує іншого у поганому вчинку, а у відповідь – образа.

3. Конформістська – оцінювання іншого відповідно до оцінки педагога чи авторитетного товариша.

4. Некомпетентна – оцінювання іншого без глибокого знання його можливостей, інтересу, психічних станів.

5. Гіперпохвальна – завищене оцінювання іншого через емоційну нестриманість, запальність.

6. Емоційно-ситуативна – орієнтація на актуалізовані почуття до іншого.

Методичні аспекти виховання справедливості

Ефективне вирішення означеної проблеми потребує спільних зусиль батьків та педагогів у спеціально створених педагогічних умовах, що передбачають:

- створення і постійне підтримання в дошкільному навчальному закладі та сім'ї сприятливого мікроклімату, головною характеристикою якого має бути справедливе відношення один до одного;
- побудова освітнього процесу на основі спонукання, заохочення особистості до подальших проявів справедливого розподілу; формування ціннісного ставлення до чесного і справедливого поводження з однолітками і дорослими;

- виховання у старших дошкільників потреби у справедливих відношеннях дітей один до одного;

Сформульовані умови будуть сприяти поетапному вихованню справедливості у старшого дошкільника в дошкільному навчальному закладі шляхом цілеспрямованого формування моральної свідомості, розвитку морального почуття, формування звичок, навичок моральної поведінки дитини. Процес виховання починається основними методами привчання, переконання, заохочення в родині, триває в ДНЗ через засвоєння естетичних, моральних, національних норм і традицій духовної культури народу.

У педагогічному процесі ставлення педагога до кожної дитини як до унікальної особистості забезпечує вільний вибір волевиявлення, реалізацію індивідуальних проявів, власних інтересів, потреб справедливого ставлення до себе і до інших. Міжособистісний контакт передбачає безумовне прийняття іншого як рівноправного партнера незалежно від рівня прихильності до нього, статевої ознаки та постійне переборення життєвих суперечностей.

Реалізація педагогічних умов і основних завдань відбувається поетапно в єдності трьох взаємопов'язаних напрямів: робота з дошкільниками, з педагогічним колективом і з батьками. Основними формами роботи з формування справедливості у старшого дошкільника в дошкільному навчальному закладі є бесіди, заняття та модифіковані ігри за правилами, що провокують дітей до справедливого поводження і дають змогу набути важливого особистісного досвіду.

У змісті кожної бесіди важливим є аналіз і оцінка справедливого розподілу ігрових ролей, матеріалів чи дидактичних засобів, коли діти мають об'єктивно оцінити справедливість дій, поступово утверджуючись у розумінні цього поняття.

У подальшому від загальних орієнтовних питань переходимо до бесід про конкретну дитину та конкретний випадок, переважна тематика яких стосується особливостей моральних проявів дошкільника, тактовного

педагогічного впливу з метою їх корекції, добору найефективніших методів, прийомів, а також забезпечення атмосфери справедливості, терпимості і доброзичливості. Індивідуальні розмови проводяться за потреби, і вони обумовлені змістом проявів кожної окремої дитини.

Вирішення у реальній взаємодії проблемних ситуацій вимагає від старших дошкільників максимально задіяти вже набутий на попередніх етапах досвід. Неоціненна роль активної участі дошкільників у спеціально створених побутових ситуаціях реальної взаємодії, де від дитини очікують гуманних проявів. Така діяльність активізує самостійні міркування, вправляє в умінні робити вибір та оволодівати культурою взаємин.

Всіляко забезпечується потреба дитини у спілкуванні з широким колом однолітків незалежно від статевої ознаки та рівня прихильності. Це дасть змогу проявити гуманну поведінку, й одержати підтримку і схвалення з боку дорослих. Вихователю і батькам важливо враховувати, що дошкільник не завжди керується соціально схвалюваними нормами взаємодії, забуває їх або не сприймає як обов'язкову умову для конкретного випадку. Тому необхідно терпіння і періодично повтори і вправляння у формуванні моральних дій.

Варто використовувати ситуації та продуктивні види діяльності, специфічні для дошкільного віку, де ми можемо звертатися до правил, які діти самостійно формулюють після читання ситуацій-оповідань, активно стимулюючи їх засвоєння. В умовах дошкільного навчального закладу варто вдаватися до багаторазових вправлянь дітей у застосуванні створених правил, в оцінці вчинків, аналізі дій партнерів по спілкуванню в реальній взаємодії.

Емоції, викликані вчинками героя і власне ставлення дитини до нього, залишають помітний слід у пам'яті і, збагачуючи досвідом, допомагають прогнозувати подібні вчинки в реальному житті. Відсутність тиску на дитину, зайвого моралізування спонукає до пошуків способів узгодження конструктивної взаємодії з ровесником. Системою педагогічних впливів передбачається розширення досвіду дошкільників, зростання обсягу

внутрішніх установок на створення і успішний розвиток конструктивної спільності.

Виховні впливи на дитину передбачають посилення уваги, турботи, розширення знань про моральні якісні взаємини персонажів літературних творів та людей в реальному житті. Розвиток емоційно-чуттєвої сфери, соціальних норм поведінки, позитивної емоційної налаштованості до однолітків сприяє оволодінню дитиною засадами справедливої поведінки та конструктивної діяльності з однолітками. Комплексність підбору методів та прийомів забезпечує орієнтацію на заохочення та надання дитині можливості виявити самостійність морального вибору у спілкуванні, визначити напрями її вчинків які ґрунтуються на міцних знаннях та стають змістом загальних мотивів діяльності.

2.7. Чуйність

Чуйність – моральна якість, що визначає суспільну спрямованість особистості та виявляється в турботі про потреби, запити й бажання оточуючих, уважності до їхніх інтересів, проблем; співчуття до навколишніх, готовності прийти на допомогу.

Ідея, яку важливо допомогти засвоїти дітям: кожній людині важливо відчувати, що всі навколо ставляться до неї тепло, по-доброму. Тому ми не лише сподіваємося на доброзичливість з боку інших, а й маємо бути добрими до всіх, хто нас оточує.

Результат, якого ми маємо досягти:

- знати: зі слів, жестів, пози ми можемо взнати про стан, настрій людини, тварини або іншої живої істоти;
- вміти: висловлювати співчуття, підтримку, виявляти доброзичливість у взаєминах з однолітками;
- цінність: доброта, милосердя.

Психологічна природа чуйності

Соціальна природа чуйності проявляється в практиці конкретних стосунків між людьми, коли людина тонко відчуває інших, їх переживання, емоції, почуття. Чуйність властива людям, які мають добре серце. Водночас полярним рівнем прояву чуйності є сентиментальність (Е. Фром). За словами Є. Шовкомуд, чуйність можна розглядати як здатність відчувати і розуміти стан іншої людини через усвідомлення власних переживань. Це відбувається шляхом співпереживання і проявляється у формі дієвого співчуття та щирої співраді. Понятійний ряд, близький до суті чуйності, містить такі поняття, як: співчуття, співпереживання, жалість, співрадість тощо, тобто емпатійні прояви.

У словнику української мови «чуйність» тлумачиться як уважне і сердечне, доброзичливе, прихильне ставлення до людей; здатність активно, швидко реагувати на життєві події, факти; чуйне ставлення до чийого-небудь горя, до чийось переживань, потреб; почуття жалю, викликане чийм-небудь нещастям, горем; жаль, висловлений усно схваленням або дією підтримки з приводу нещастя, горя, що спіткали кого-небудь.

Із етичної точки зору, у понятті «чуйність» традиційно відображаються моральні норми, пов'язані з добровільними взаємними обов'язками як у суспільному, так і в особистому житті людей. Чуйність виступає в якості регулятора моральних стосунків, і в цьому дослідники вбачають її основну функцію. Чуйна людина прагне уникнути образ і розбіжностей, вона хоче компромісу і спокою. Отже, чуйність – це моральна якість, яка відображає принцип гуманізму стосовно повсякденних взаємовідносин між людьми; розуміння мотивів, якими вони керуються у своїй поведінці; уважне ставлення до їхніх інтересів, проблем, які їх хвилюють, думок і почуттів; потреби та бажання людей; тактовне ставлення до самолюбства, гордості та почуття власної гідності інших людей; чемне ставлення до всіх.

Психолого-педагогічна сутність чуйності пов'язується з умінням педагога торкнутися людської душі ледь помітним рухом доброго серця, спрямованого в напрямі душі іншої людини. Це трепетне, ніжне і ласкаве

ставлення до будь-якої істоти. Це потреба душі і серця, яка приводить людину до благих діянь. У зв'язку з цим виник навіть новий напрям педагогічної науки – педагогіка ніжності (Н. Щуркова).

Чуйна людина виявляє всеосяжне прагнення бути корисною, важливою і потрібною тим, хто тебе потребує, а також тим, хто близький тобі і дорогий, любимий тобою. Адже чуйна людина найчастіше є дуже совісною, добродушною і вразливою, прагне уникнути образ і розбіжностей, хоче компромісу, ідилії і спокою. Ця якість також включає в себе глибоке звернення до внутрішнього світу тих, з ким ми спілкуємося, бажання і прагнення їх зрозуміти, відчувати, чого саме потребує співрозмовник у даний момент. Вона змушує нас критично ставитися до себе і відразу визначати реакцію співрозмовника на наші слова чи вчинки і за необхідності, без почуття помилкового сорому, вибачатися за допущену помилку.

Отже, чуйність є елементом сфери суб'єктивного ставлення людини до інших людей і здійснює функцію регуляції цих стосунків. Узагальнюючи різні тлумачення поняття «чуйності», нами визначено інтегроване поняття вище названої дефініції. Ми погоджуємося з багатьма визначеннями науковців стосовно поняття чуйності, але в контексті нашого наукового дослідження вважаємо, що чуйність це – уважне і сердечне, доброзичливе, прихильне ставлення до людей, до чийого-небудь горя, до чийось переживань, потреб; турбота про потреби, запити і бажання людей, уважність до їхніх проблем, інтересів; співчуття до навколишніх, готовність прийти на допомогу; здатність активно, швидко реагувати на життєві події, факти усним схваленням або дією підтримки з приводу нещастя, горя, що спіткали кого-небудь.

Методичні аспекти виховання чуйності

Соціально-політичні зміни в житті суспільства і необхідність підготовки дітей до них зумовили посилення інтересу до соціальних аспектів виховання дітей. Керування своєю поведінкою і способами спілкування, здатність вибору адекватної альтернативи поведінки, орієнтації у нових

обставинах, відчуття свого місця в товаристві інших людей є також сферою соціального розвитку дитини (Т. Поніманська). Моральною характеристикою цих складових є людяність, яка у дошкільному віці виступає як емоційний чинник, тобто почуття співпереживання, співчуття, що визначають вміння діяти не лише на основі розуміння іншого і володіння комунікативними навичками й уміннями, а й на основі гуманного ставлення до людей.

Артемова Л. констатує, що у дошкільному віці формуються перші моральні уявлення, закладаються основи моральних почуттів. Вступаючи в життя, діти зустрічаються з великою кількістю неписаних законів гуманного ставлення до людей, норм поведінки в товаристві, культури спілкування людей та іншими. Науковець наводить способи стимулювання та засвоєння дітьми моральних понять, моральних цінностей, норм моралі та правил, які регулюють спільне життя і діяльність людей.

Моральне виховання дітей у дошкільному закладі, первинні прояви почуття громадськості найкращим чином здійснюється через гру, працю, заняття та бесіди з батьками (Л. Островська). За умов правильного керування цими видами діяльності відбувається формування соціального досвіду дитини, в результаті чого процес морального виховання набуває гуманного спрямування, збагачує його, сприяє початкам духовності особистості. Проте процес розвитку моральних якостей, у тому числі й чуйності, не відбувається рівно лінійно позитивно. Звертаючи увагу педагогів на факти порушення дітьми правил поведінки, психолог О. Запорожець зауважував, що у дошкільному віці це викликано не їх незнанням чи небажанням виконувати, а тим, що діти ще не орієнтуються на іншу людину, не звертають уваги на її стан, не враховують інтереси та потреби іншого.

Справедливо відзначає Т. Поніманська, що механізмом перетворення моральних норм на суб'єктивну моральність є моральні почуття – стійкі переживання у свідомості дитини, її суб'єктивне ставлення до себе, явищ суспільного буття, до інших людей. Завдяки моральним почуттям моральна свідомість і вчинки набувають морального смислу. Моральна свідомість

поєднує у собі знання моральних норм, усвідомлення їх значення для особистості, яке здійснюється через моральні почуття. Сформовані в дошкільному віці основи моральної спрямованості особистості значною мірою визначають подальше її життя.

Отже, поєднуючи моральний і духовний процес, виховання спрямовується на цілісний розвиток особистості, який реалізується в гармонії із зовнішнім світом і самим собою. Впродовж дошкільного віку формується здатність правильно орієнтуватися на можливе ставлення дорослого до дитини, виявляється прагнення відповідати вимогам дорослих людей, бути визнаними ними. Крім того, до старшого дошкільного віку здійснюється розвиток свідомого ставлення до своїх прав і обов'язків. Формується інтерес до нової соціальної інформації та бажання співдіяти з іншими людьми на засадах моральних цінностей. Такий підхід відповідає сучасній меті виховання – створенню умов для розвитку особистості дитини, сприяння її самореалізації.

Формування моральних якостей у дітей дошкільного віку здійснюється за різними напрямками. Одним із засобів морального виховання особистості з використанням мистецьких творів, художньої та театралізованої діяльності дошкільників науковці визначають мистецтво (Н. Ветлугіна, О. Запорожець, В. Сухомлинський, Б. Теплов та ін.).

Чуйне ставлення становить одну з основ саморозвитку особистості та є умовою для її самореалізації:

- виховні можливості чуйного ставлення до ровесників пов'язані з розвитком моральної сфери особистості, становленням певного світогляду та системи ціннісних орієнтацій, розвитком саморегуляції, а також із формуванням позитивного самоствавлення;
- важливого значення набуває просвітницька робота з батьками із роз'яснення значущості тієї чи іншої якості та комплекс заходів, спрямованих на становлення основи самоусвідомлення, активне

діалогічне співробітництво з дошкільником, поєднання вимогливості з довірою, створення атмосфери підтримки та прояв поваги до дитини.

Самотужки, вихователі дошкільного закладу без участі сім'ї завдання морального виховання, в тому числі й чуйності, не зможуть вирішити успішно.

Саме тому вирішення завдань морального виховання чуйного ставлення у дошкільників потребує ініціативності і відповідальності працівників освіти і науки, уміння брати інших до уваги, рахуватися з відмінною від власної точкою зору, визнавати чесноти й переваги інших людей: здатність розуміти інших, ставати на їхнє місце, співпереживати їм, допомагати за власним бажанням; робити людям добро, не розраховуючи на винагороду; адекватно відгукуватися на горе, неуспіх або погане самопочуття інших, відповідно коригувати свою поведінку; вміння прощати.

2.8. Міжособистісне партнерство

Міжособистісне партнерство – якість, яка дозволяє дитині взаємодіяти з усіма іншими учасниками спільної діяльності орієнтуючись на взаємно узгоджені мету, планування і регулювання діяльності для досягнення загального результату. Бути партнером означає поділяти ідеї, покладені в основу спільної діяльності, яку обрав самостійно, мати зобов'язання і здійснювати комунікацію.

Ідея, яку важливо допомогти засвоїти дітям: кожна людина протягом життя має взаємодіяти з іншими для виконання різноманітних спільних дій. Але успішна спільна діяльність неможлива, якщо люди не зможуть узгодити свої цілі, не домовляться про послідовність і способи дій, не навчаться поважати інших, їхні думки, бажання і наміри.

Результат, якого ми маємо досягти:

- знати: значення слів «моє-твоє-наше»; усвідомлювати відмінності між ними, знати, що таке мета і план, їх роль у виконанні будь-якої справи;

- вмiти: дiлитися, просити, миритися iз вiдмовою; iнiцiювати свої iдеї i наміри, висловлювати свою пропозицію, запрошувати до спiльної гри чи справи, вмiти слухати i рахуватися з iншими думками;
- цiнність: право iншого мати щось своє, зберiгати речi, що належать тобi одному або нам; дружба.

Психологiчна природа готовності до мiжособистiсного партнерства

Партнерські стосунки з однолiтками є необхідною умовою нормального психiчного розвитку дитини. На думку М. Цукерман, «об'єднуючи дiтей, ми даємо їм ґрунт, на якому виростуть спокiйне самовираження дитини, почуття власної гiдності, що можливі тiльки серед рiвно гiдних». Дослiдниця наголошує: у стосунках дитини i дорослого розподiл функцiй неминучий. Дорослий ставить мету, контролює й оцiнює дiї дитини. Будь-яку дiю дитина виконує спочатку разом з дорослим. Поступово мiра його допомоги зменшується i зрештою сходить нанiвець, тодi дiя iнтерiоризується, i дитина починає виконувати її самостiйно. За умови організації партнерських стосункiв з однолiтками ситуація рiвноправного спiвробiтництва дає дитинi досвiд контрольнo-оцiнних дiй i висловлювань.

Продуктивність мiжсуб'єктної взаємодiї тiсно пов'язана з особливостями об'єднання дiтей, якi беруть участь у спiльній дiяльності. Так, дослiдження В. Котирло i Т. Дуткевич визначило, що мiжсуб'єктні взаємодiї не виникають стихiйно – для їх виникнення i розвитку необхідна організація спiльної дiяльності з поступовим ускладненням завдань, щоб дiти набували досвiд спiльної роботи у певній послiдовності, отримували уявлення про способи узгодження дiй. Самостiйна спiльна дiяльність старших дошкiльників часто не складається повною мiрою через несформованість способiв взаємодiї.

У своєму дослiдженні О. Лопатiна довела, що для переважної бiльшості дiтей старшого дошкiльного вiку не характерне стале психологiчне налаштування на спiвпрацю з однолiтком. Дитина вбачає в ровеснику радше

суперника або ж не помічає його зовсім. Спрямованість виховання у спільній діяльності мусить орієнтувати дитину на партнера, на усвідомлення себе членом певної спільноти. Специфіка такої діяльності полягає в тому, що діти мають узяти на себе «ділові», соціальні ролі, які вимагають від них більших зусиль, ніж ігрові.

Розкриваючи питання педагогіки успіху у вихованні особистості, І. Бех наголошує, що слід якомога раніше залучати дітей до організованої колективної діяльності. Оптимальною у виховному й розвивальному плані є та форма колективної діяльності, яку відносять до кооперативної. У звичайній колективній діяльності мета є індивідуальною: кожний її учасник досягає індивідуального результату незалежно від іншого; він не відповідає за результат партнера. Науковець робить висновок, що в такій діяльності немає умов для виникнення соціальних стосунків, які сприяли б особистісному розвитку її учасників.

У кооперативній діяльності мета і, відповідно, результат є спільними. Кожен учасник діяльності робить внесок у спільний продукт. Цим знімається проблема формування і прояву конфліктності й конкуренції, натомість серед учасників кооперативної діяльності утверджуються співпраця і злагода.

Зацікавленість кожного учасника такої діяльності в якісному кінцевому продукті може стимулювати становлення так званої допоміжної, тобто орієнтованої на допомогу іншій людині, поведінки. Переживання успіху за умови досягнення спільного для всіх результату виступає механізмом згуртування учасників діяльності.

Методичні аспекти забезпечення міжособистісного партнерства

Логіка формування міжособистісних партнерських стосунків старших дошкільників з однолітками в кооперативній діяльності передбачає наступні етапи:

1 етап – характеризується пристосуванням дітей до нової системи соціальних умов, нових стосунків, вимог, видів діяльності. Відбувається первинне встановлення вимог, норм і правил взаємодії у групі однолітків, які

активно створюються і регулюються вихователем. Дошкільники спостерігають за діями оточуючих, активно реагують на дії один одного, чутливі до того ставлення, яке проявляють однолітки до них, із цікавістю й увагою стежать за поведінкою однолітків.

2 етап – формується емоційне відношення до партнера, співучасть в емоційному стані партнера, ідентифікація, коли переживання партнера сприймаються як власні. На цьому етапі відбувається усвідомлення і перейняття на себе ролі партнера, яке проявляється в: здійсненні комунікативної взаємодії, веденні діалогу з партнером; спільному плануванні діяльності, створенні програми дій, моделюванні значимих умов; підборі засобів досягнення цілей і результату; виконанні дій і операцій для досягнення спільних цілей і результату.

3 етап – на основі рівноправних позицій стає можливим взаємоконтроль, коли діти здатні самостійно оцінити дії один одного, зробити необхідне коригування і намітити шляхи для її вдосконалення. Врахування позиції партнера, його точки зору сприяє децентрації, що призводить до розвитку рефлексії, яка проявляється в готовності до адекватної самооцінки, здатності реалізувати свої здібності і можливості.

Успішність формування у старших дошкільників міжособистісного партнерства в дошкільному навчальному закладі залежить від уміння педагога бачити особливості індивідуального розвитку кожної дитини, спиратися на її сильні сторони і позитивний досвід. Ефективність формування уявлень старших дошкільників про ровесників як партнерів залежить від особливостей вибору пари для спільної діяльності.

В освітній практиці склад пар для спільної діяльності найчастіше формується шляхом: взаємного вибору партнерами одне одного; випадкового вибору партнера; об'єднання у пари на розсуд вихователя. Так, стійке міжособистісне партнерство між дошкільниками складається, коли учасники групи симпатизують одне одному, часто разом грають, навчаються. Це відбивається на особливостях сприйняття ними одне одного як партнерів у

спільній діяльності та на характері їхньої взаємодії. Вибір партнера для учасників цієї групи є однозначним: вони відмовляються виконувати завдання з ким-небудь іншим, окрім названої дитини (якщо вона зайнята, члени групи готові чекати, поки вона звільниться). Перед початком спільної роботи у дітей спостерігається піднесений настрій, вони проявляють радість (посміхаються одне одному, беруться за руки, починають згадувати, що і як вони вже робили разом, яке задоволення від цього отримували, тощо). У спільній діяльності таких дітей більше емоційної підтримки, адресованої одне одному, більше взаємності у стосунках, доброзичливості, природно проявляється зацікавленість у процесі та результаті спільної діяльності, частіше спостерігається взаємодопомога. Така взаємодія характеризується вищим рівнем емоційної стійкості, терпимості щодо дій партнерів.

Взаємодія пар, об'єднаних на розсуд педагога, зазвичай менш успішна, їх учасники частіше демонструють повну відсутність міжособистісного партнерства. Співпраця в парах, сформованих таким чином, не завжди характеризується емоційною стійкістю, у них спостерігаються тиск учасників одне на одного, невдоволення, виникають конфлікти. Такі прояви відзначаються і за випадкового вибору дошкільниками одне одного. Це переконує у важливості й необхідності врахування взаємних симпатій і уподобань дітей при виборі партнерів для спільної роботи.

Зауважимо, що схильність до узгодженого міжособистісного партнерства проявляють діти з яскраво вираженою ініціативною і виконавською поведінкою. Схильними до нестійкого, переривчастого міжособистісного партнерства виявляються імпульсивні діти і діти з явним переважанням ініціативи. Фрагментарне міжособистісне партнерство або повну його відсутність проявляють соціально пасивні діти, частково імпульсивні й меншою мірою виконавці. Можна сказати, що найкращими партнерами виявляються діти з оптимальним поєднанням ініціативи і виконавства.

Послідовність освоєння дітьми моделей спільної діяльності:

1. Освоєння дітьми спільно-індивідуальної моделі взаємодії: кожний учасник діяльності виконує свою роботу індивідуально, а на завершальному етапі всі об'єднують свої елементи в композицію.

2. Освоєння дітьми спільно-послідовної моделі взаємодії: послідовне виконання дій учасниками, коли результат дії, виконаної одним учасником, стає предметом діяльності іншого (принцип конвеєра).

3. Освоєння дітьми спільно-взаємодіючої моделі: співпраця всієї групи.

Під час виконання спільного завдання у багатьох дошкільників спостерігаються труднощі взаємодії. Вони виражаються у нестійкості мотивів взаємодії, невмінні чітко домовлятися, розподіляти дії й узгоджено досягати спільного результату. Це призводить до швидкого згасання ініціативи дітей і розпаду взаємодії на індивідуальні лінії поведінки. Така поведінка, що характеризується емоційною нестійкістю, запальністю, схильністю ображатися одне на одного, свідчить про недостатню сформованість у дітей практичних умінь взаємодіяти з однолітками в процесі спільної діяльності. Слід зазначити, що труднощі, яких зазнають діти, багато в чому можуть бути наслідком недостатньо ефективної тактики організації та керівництва міжособистісним партнерством з боку педагога – як у плані стимулювання інтересу дітей до партнерства й до однолітка як партнера, так і в плані збагачення умінь узгоджувати свої дії в процесі діяльності, контролювати її й оцінювати спільний результат.

Логіка формування міжособистісних партнерських стосунків старших дошкільників з однолітками у спільній діяльності передбачає різні рівні взаємодії педагога з дошкільниками і передбачає перехід від навчально-корекційної позиції дорослого через спрямовуючу корекційну позицію дорослого як посередника до підтримуючої та стимулюючої ініціативи вихователя, певним чином відстороненої від активних дій дітей.

2.9. Шанобливість

Шанобливість – духовно-моральне ставлення дитини до однолітка, що проявляється у привітності, дружній прихильності; у виявленні доброти, співчуття, симпатії (теплих ніжних почуттів, уподобання) та добродійності старшого дошкільника до однолітка (усвідомленого надання допомоги) за присутності бажання діяти; готовності дитини, віддячити однолітку за добрий вчинок, відповісти тим самим за послугу, допомогу, зроблене добро.

Ідея, яку важливо допомогти засвоїти дітям: кожного дня поряд із Вами живуть діти – ваші однолітки. Діти разом спілкуються, грають. Добре, коли поряд приязна та доброзичлива дитина, коли вона розуміє та шанує Вас, допомагає та дякує за послугу, допомогу. Проте і Ви маєте розуміти: для того, щоб навчитися жити в суспільстві, Вам потрібно бути добродійними та вдячними до однолітків, розуміти їх настрій та почуття, вміти співпереживати їм та діяти заради них.

Результат, якого ми маємо досягти:

- знати: про те, у який спосіб проявити власну прихильність та вдячність до однолітка: бути привітним, знати лагідні, приємні для однолітка слова, проявляти свій позитивний настрій у подарунку та симпатії, бажання допомогти – у захисті та доброму вчинку навзаєм;
- вміти: вітатись, підтримувати та допомагати однолітку словом та у справі, виявляти приязне ставлення, симпатію, добродійність та вдячність із врахуванням настрою та почуттів дитини, співчувати та співпереживати їй у різних життєвих ситуаціях;
- цінність: однолітки, шанобливі стосунки.

Психологічна природа шанобливості

Послугуючись механізмом розвитку самосвідомості у дитини, можна стверджувати про те, що старший дошкільник вдається до самоспостереження, тобто спостереження, яке спрямоване на себе, на самопізнання (Який я? Чи я приязний, доброзичливий, вдячний – шанобливий?). Далі дитина аналізує особливості інших людей (чи шанобливі

мої мама й тато, бабуся, дідусь, улюблена вихователь, Сашко та інші однолітки, з якими вона спілкується та грає). Потім вона проектує на себе, співвідносить інших людей із власними спостереженнями і на основі цього виділяє в собі відмінне (шаноблива я чи не шаноблива (непоштива)). Знання себе, своїх можливостей проявити приязне та доброзичливе ставлення до однолітків, вдячність до них дає дошкільникові можливість регулювати і контролювати свої дії і поведінку, співвідносячи їх із соціальними вимогами, з конкретною ситуацією, з бажаннями і прагненнями інших людей, зокрема із ситуаціями які притаманні маленькому колективу дітей у дошкільному навчальному закладі. У реальній життєдіяльності дошкільника самосвідомість виявляється у єдності окремих внутрішніх процесів – самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе і саморегулювання поведінки у різних формах взаємодії з людиною. Самопізнання є основою існування і вияву самосвідомості. Правильне й адекватне розуміння себе є основою усвідомлення дитиною власних чеснот. Усвідомлюючи суспільне значення своєї діяльності, вкладаючи в неї власні спрямування, дитина тим самим навчається об'єктивно визначати свою цінність. Адекватна самооцінка є важливим показником нормального розвитку самосвідомості дитини та є новоутворенням старшого дошкільного віку. Узагальнене емоційно-ціннісне (оцінне) ставлення до себе у дитини складається на основі багатьох переживань різних емоційних станів і почуттів стосовно самої себе. Варто наголосити на психологічній структурі людського ставлення (за І. Бехом), яку складають пізнавально-емоційні утворення. Тобто ставлення старшого дошкільника відбувається у процесі накладання його емоцій на предмет, що певною мірою усвідомлюється, пізнається ним. Тож приязне та доброзичливе ставлення старшого дошкільника до однолітка має переживатися ним. Без емоційного компонента суб'єктивно-оцінних ставлень суб'єкта взагалі бути не може. Завершальною ланкою цілісного процесу самосвідомості є саморегуляція – тобто регуляція дитиною своїх поведінки і діяльності. Саморегуляція передбачає залучення до цілісного процесу результатів

самопізнання і емоційно-ціннісного ставлення до себе. Саме прояви рефлексії можемо помітити у здатності старшого дошкільника усвідомлювати свої особливості й те, як вони сприймаються іншими людьми, у побудові своєї поведінки (здійснення вчинку-шанобливості – дії заради тебе) з урахуванням можливих реакцій з боку дорослих і однолітків. Здатність дошкільника до довільної поведінки, побудована на усвідомленні ним власних можливостей, стає ознакою удосконалення регулятивної функції самосвідомості дитини.

Методичні аспекти виховання шанобливості

Зауважимо, що поняття «шанобливість» у нашому випадку ми розглядаємо стосовно прихильних та вдячних стосунків з однолітками. Комплексна робота з дітьми старшого дошкільного віку, з вихователями та батьками при здійсненні виховання шанобливості у старших дошкільників в процесі таких видів діяльності, як гра, комунікація, предметно-перетворювальна, навчально-пізнавальна з урахуванням трьох основних напрямів: роботи з формування шанобливості у старших дошкільників до однолітків впродовж навчальних занять, обов'язкової роботи з дітьми поза навчальними заняттями й необхідної роботи батьків із дітьми вдома, дозволяє сформувати одну із базових якостей особистості – шанобливість.

Конкретизуємо кожен із названих напрямів у поєднанні з вказаними видами діяльності з врахуванням авторської (літературної) казки, яка відіграє роль засобу (забезпечує моральну змістову складову навчальних занять, дидактичних ігор та дидактичних вправ, педагогічних ситуацій, ігор-драматизацій).

Навчальні заняття введено як основну форму презентації змістового матеріалу, що передбачають систематизацію уявлень дітей про шанобливість, способи прояву прихильного та вдячного ставлення до однолітків та вплив на орієнтацію старших дошкільників у відповідних нормах та правилах поведінки із врахуванням інтересів однолітків. Основною метою занять є формування шанобливості та її структурних компонентів у дітей старшого

дошкільного віку. Цій меті підпорядковуюються дидактичні ігри та дидактичні вправи, в процесі яких за допомогою диференційованих завдань закріплювався новий змістовий матеріал. Під час навчальних занять варто стимулювати дітей до вияву ініціативи в спілкуванні, інтересу до вивчення шанобливості, максимального здійснення комунікативної діяльності та їх прояву в поведінці. Водночас не зайве звертати увагу на те, що робота з казкою морального змісту, зокрема звернення до досвіду старшого дошкільника, усвідомлення дітьми змісту казки, аналіз поведінки героїв, їх вчинків, порівняння себе з героями казки, проектування вчинку героя на свої дії, переживання дітей щодо долі героїв, сприяє розвитку емоцій та їх переходу у процес передбачення, що є важливим для проявів шанобливості у старших дошкільників до однолітків.

Авторська літературна казка як жанровий різновид, створена за сталими композиційними законами, є дотичним засобом формування шанобливості у старших дошкільників до однолітків. Сам текст казки і обов'язкова бесіда за змістом казки дає змогу дітям засвоїти ті виховні ідеї, які в неї закладені.

Досвід роботи педагогів-практиків доводить, що навчальні заняття, пов'язані з ознайомленням дітей із художніми творами проводяться впродовж тижня. Тож розпочинати знайомство дітей із казкою морального змісту варто у день традиційного заняття (дитина у дошкільній групі) використовуючи традиційну методику роботи з казкою із дітьми старшого дошкільного віку. Впродовж тижня рекомендуємо використовувати зміст казок на навчальних заняттях та заняттях з образотворчого мистецтва (ліплення, аплікація, малювання, конструювання, СХД), які передбачають диференційовані завдання для старших дошкільників відповідно до їх рівнів вихованості шанобливості до однолітків.

Процес формування шанобливості у старших дошкільників до однолітків доцільно продовжити за наступним напрямом: обов'язкова робота з дітьми поза навчальними заняттями. Зокрема, впродовж перебування дітей

у дошкільному навчальному закладі педагогам слід розгортати проблемні ситуації та вирішувати їх у комунікативній формі зі старшими дошкільниками. Діти, після формування проблеми вихователем, можуть висувати гіпотези та здійснювати їх перевірку під час спільних ігор, аналізувати результати перевірки у бесідах із вихователем. Водночас у активі педагогів мають бути ігри-драматизації різних типів за методикою Л. Артемової, як засіб введення старших дошкільників у світ авторські казки морального змісту, здійснення проєкції вчинків головних героїв на себе.

Важливим для формування шанобливості у старших дошкільників до однолітків є залучення батьків до процесу формування. Зокрема, використання таких форм роботи з батьками вихованців, як батьківські збори та спілкування із батьками за допомогою електронної пошти (забезпечення батьків змістовою складовою з проблеми виховання шанобливості у старших дошкільників до однолітків у ДНЗ) та спільної роботи батьків із дітьми вдома, яку можна пропонувати у вигляді ігор морального змісту.

Доцільно наголосити на формах роботи з педагогами перед уведенням у навчально-виховний процес старших дошкільників навчальних занять, занять з образотворчого мистецтва, проблемних ситуацій, ігор-драматизацій, зокрема, проведення семінару: «Законосфера інноваційного виховання» (за матеріалами І. Беха); семінару-практикуму «Особистісно-розвивальне середовище та механізми його побудови в ДНЗ», із використанням інтерактивних методів з метою ознайомлення педагогів-практиків із теоретичними засадами процесу формування шанобливості у старших дошкільників до однолітків та семінару-практикуму «Використання рефлексивно-експліцитного методу в процесі виховання шанобливості у старших дошкільників до однолітків у ДНЗ» з метою розкриття механізму методу та кроків введення даного методу у навчально-виховний процес ДНЗ.

Послугуючись принципом особистісної орієнтації та виховними правилами, зокрема символізацією морально-духовної цінності, методичним прийомом залучення вихованців до самостійного створення символу свого

морально-духовного Я, варто надати уваги колективним та індивідуальним формам роботи зі старшими дошкільниками, які сприяють формуванню здатності дітей проявляти шанобливість – прихильне та вдячне ставлення до однолітків у предметно-перетворювальній діяльності, зокрема, запропонувати колективне творення предмета – символу шанобливості. При цьому рекомендуємо педагогам звертати увагу на існування та залучення у процес створення символу переживань кожної дитини, які не дозволяли їй бути байдужою до засвоєння шанобливості та її структурних компонентів. Також при створенні символу вводити до спілкування зі старшими дошкільниками позитивні емоційні стимули (вправи за Т. Прищепою та особисту оцінку), які уможливають та посилюють переживання дітей щодо створення символу шанобливості. Далі старшим дошкільникам варто запропонувати самостійне створення символу свого морального «Я», яке передбачає «унаочнення» притаманних дитині якостей особистості. Передусім процесу створення символу свого морального «Я» старших дошкільників виготовлення символів, які означають шанобливість та її структурні компоненти та базові якості старших дошкільників.

Процес формування у старших дошкільників здатності проявляти прихильне та вдячне ставлення до однолітків має проходити у атмосфері, яку створили педагоги-практики на основі принципу особистісної орієнтації, що сприяє впевненості дітей у собі, своїх силах та можливостях, що уможливорює прояви шанобливості старших дошкільників до однолітків (виявлення прагнення дитини допомогти однолітку, яке поєднано з бажанням старшого дошкільника прийняти допомогу та віддячити).

2.10. Креативність

Креативність – інтелектуальна якість особистості, що виявляється у схильності до творчості, прагненні відходити від шаблону, зразка, здатності знаходити оригінальні рішення, радіти створенню нового.

Ідея, яку важливо допомогти засвоїти дітям: у будь-якій справі людина просувається шляхом від «не вмію, не знаю» до «вмію і знаю, як зробити за зразком». Але багато хто мріє не лише навчитися, «як треба», не лише повторити, а й зробити ще краще, по-своєму. Творчість у будь-якій діяльності надихає, дозволяє одержати особливе задоволення, радість від процесу творчості та результату.

Результат, якого ми маємо досягти:

- знати: що у вирішенні будь-якого завдання може існувати не один, а численні способи дій чи варіанти відповідей, і намагатися знайти якомога більше; розуміти значення слова «зразок»;
- вміти: повторювати зразок і привносити в репродуктивну діяльність нові елементи; комбінувати матеріали і відомі способи дії для отримання нового результату; апробувати нові ідеї;
- цінність: те, що я чи інші зробили власними зусиллями.

Психологічна природа креативності

Формування креативності у дітей старшого дошкільного віку є надзвичайно актуальним завданням у наш час, коли життя постійно висуває перед людиною складні проблеми, що вимагають швидкого реагування та способу діяти в незвичній ситуації. Старший дошкільний вік, як відомо, є сенситивним періодом розвитку психічних процесів, періодом бурхливого розвитку фантазії, творчої уяви. Тому для забезпечення майбутньої реалізації потенціалу кожної дитини важливо приділяти увагу розкриттю творчих можливостей у цьому віці.

Поняттям «креативність» у науковій літературі пояснюється рівень прояву творчості, тобто характеризується особистість в напрямі розвитку її творчих здібностей, здатністю до прояву творчості у будь-якому виді діяльності. Креативність є характеристикою творчої особистості, яка виявляє винахідливість, нестандартність, оригінальність мислення і сприйняття, фантазію, інтуїцію, здатність вирішення проблем неординарними способами. Серве підкреслює, що головне в креативності, це потенційна схильність до

різнобічного мислення, відчуття і діяння. Саме це дає можливість творчій особистості все робити по-своєму і бути впевненим у правильності сподіяного. Впевненість у собі, віра у свої можливості у креативних особистостей закладена від народження, але за негативних умов виховання, вони можуть руйнуватися, поступово зникаючи.

У сучасній психологічній науці креативність розглядається як особистісна категорія у таких аспектах: як прояв дивергентного мислення (Дж. Гілфорд), як актуалізація інтелектуальної активності (В. Кудрявцев), як інтегрована якість особистості (В. Котирло, А. Пономарьов). Науковці сходяться в тому, що креативність належить до складних інтегративних здібностей, що вбирає у себе цілі системи взаємопов'язаних елементів, зокрема уяви, асоціативності, фантазії та інші якості.

Креативність розглядається науковцями як необхідна умова обдарованості й таланту (Р. Альтшуллер, В. Моляко), отже її вкрай важливо підтримати на початкових етапах розвитку особистості.

Методичні аспекти формування креативності

На розвиток креативності особистості спрямовано один із напрямів розвитку педагогічної науки – креативна педагогіка як система діяльності, що проектується в певних дидактичних засобах, методиках і технологіях. Креативна педагогіка спрямовується на формування в особистості стійких компонентів креативного (творчого, нестандартного) стилю мислення і поведінки (А. Пономарьов). Психологи стверджують, що креативні здібності можна розвинути у будь-якої людини, незалежно від рівня її інтелектуального розвитку, тим більше, що креативність як спосіб нестандартного мислення, сприйняття і поведінки властива кожній дитині. Тому важливо надати можливість цій якості розвинутися, а не увігнати її у межі стандартного мислення і стереотипної поведінки. В. Кудрявцев, М. Веракса підкреслюють необхідність у розвитку креативності дитини орієнтуватися на властивості особистості, спиратися на природні здібності конкретної дитини, розвивати цілісну сукупність особистісних якостей через

креативне середовище. Насичене різноманітними матеріалами для творчості, збагачене можливостями для творчого самовираження і комунікації таке середовище здатне, за умови правильної організації, розбудити, активізувати внутрішні сили і можливості, розкрити приховані здібності, спираючись на сильні сторони особистості.

Отже, провідним принципом реалізації завдання розвитку креативності в освітньому середовищі дошкільного закладу є принцип пріоритету спільної розвивальної діяльності дорослих і дітей, яку характеризує взаємопроникнення у світ дітей і дорослих, прагнення до розуміння й підтримки. Творча діяльність виступає засобом комунікації дитини з дорослими та однолітками, має надзвичайний виховний вплив на формування особистості дитини і дорослої людини.

Науковці виділяють такі параметри прояву креативності в мисленнєвій діяльності, як швидкість знаходження адекватного розв'язання проблеми або творчого завдання, оригінальність, несхожість власного способу творчої дії, що пропонує особистість, на інші способи та гнучкість мислення, що виявляється в готовності до багатоваріантного вирішення проблеми (Е. Торренс).

До педагогічних умов формування креативності дитини старшого дошкільного віку науковці відносять:

- достатній рівень зацікавленості дітей вирішенням творчих завдань;
- ціннісне ставлення до творчого процесу, творчого характеру діяльності, що не лише декларується, а й упроваджується в сім'ї;
- проблематизованість освітнього простору дошкільного навчального закладу, що спонукає дітей до творчого вирішення різноманітних проблем як на заняттях, так і поза ними;
- ручна умілість, обізнаність, досвідченість, що забезпечують дитині можливість у різний спосіб творчо самовиражатися;
- можливості практикувати в освітньому середовищі дошкільного закладу свою творчу активність.

Система педагогічних впливів з метою формування креативності реалізовується в ігровій, комунікативній, предметно-перетворювальній (трудовій) та навчальній діяльності на заняттях і в самостійній художній діяльності. Тематика занять повинна відповідати актуальному рівню розвитку дітей – завдання даватися доступні дитині, проте доцільно створювати проблемні ситуації, щоб їх дитина мала творчо вирішити.

РОЗДІЛ 3.

ФОРМУВАННЯ БАЗОВИХ ЯКОСТЕЙ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В РІЗНИХ ВИДАХ ДИТЯЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Розвиток базових особистісних якостей старших дошкільників у комунікативній діяльності

Навігатор для вихователів № 1

Якість особистості	Форми, методи, засоби розвитку особистості	сторінка
Міжособистісна злагода	Тематика свят, бесід і пам'яток, дидактичних матеріалів про злагоду і дружбу	
Міжособистісне партнерство	Розмова «Що моє, а що наше»	
	Розмова вихователя про ставлення до іншого	
	Мовленнєва гра «Моє-твое»	
Відповідальність	Полілог «Свобода і відповідальність»	
	Полілог «Повинні-повинен»	
	Розмова про бажання	
	Бесіда за змістом оповідання «Тарган і метелик» М.Семенюри	
	Читання казки В. Сухомлинського «Як маленьке кошеня сперечалося з мамою»	
	Комунікативна гра «Привітайся з дорослим»	
	Мовленнєва вправа «Розповідання з власного досвіду»	
	Бесіда «Дорослі і діти»	
	Читання ненецької казки «Зозуля» з обговоренням	
Міжособистісне партнерство	Полілог «Моє-твое-наше»	
	Полілог «Хто за що відповідає»	
	Читання оповідання В. Осєвої «Сам себе покарав»	
	Читання оповідання Ш. Амонашвілі «Моє»	
	Читання оповідання Н. Гавриш «Я так хочу!»	
Самостійність	Розмова за казкою «Півник і двоє мишенят»	
	Полілог «Що означає слово «саме»?»	
	Читання оповідання А. Коцюбинського «Артист»	
	Гра «Дякую»	
Спостережливість	Мовленнєва вправа «Закінчи речення»	
	Бесіда за змістом казки В. Біанки «Хто чим співає»	
Допитливість	Полілог «Думати і знати»	
	Читання притчі «Знання коштує дорого»	
	Комунікативна гра «Я знаю.. Я не знаю.. Хочу дізнатися»	
	Логічна вправа «Яблуко: знаю і думаю»	

	Лексична вправа «Розвідники»	
	Полілог «Існує - не існує»	
	Читання оповідання «Чиж і соловей» О. Левкіна	
	Читання байки С. Михалкова «Помилка»	
	Ігрова вправа «Я передбачаю, що...»	
	Логічна вправа «Припущення»	

Для формування міжособистісної злагоди:

- свята «Із людьми в Злагоді жити – Миром дорожити», «Незвичайна пригодницька подорож за Скарбничкою етичної поведінки», розваги «Карусель злагоди», «Добрі вчинки розумної дитинки», «Добре словечко зігріє сердечко»;
- бесіди і пам'ятки про злагоду і дружбу «Як я вмію дружити і у злагоді жити», «Справжній друг який він?», «Дружба велика сила», «Гарні вчинки для себе й іншої дитинки», «Друзі живуть у злагоді», «Правила товаришування»;
- дидактичні матеріали «Мій настрій і його вплив на злагоду», «Фантастичні пригоди у Країні Злагоди», «Моя дружна сім'я», «Скарбничка моїх почуттів», «Словничок моїх емоцій», «Чарівні засоби розуміння», «Хто такий «Я»? Риси характеру», «Чарівні слова злагоди на кожен день», «Я і мої друзі: мистецтво дружити», «Захоплива всесвітня подорож дівчинки Злагоди і хлопчика Ладика»;
- завдання для аналізу прочитаних творів і складання власних розповідей, казок на теми «Вірний друг - найбільший скарб», «Створимо казку про дружбу і злагоду»;
- завдання для обговорення народних прислів'їв і приказок «У народі про злагоду скажуть, як зав'яжуть...».

Для підтримки міжособистісного партнерства

Розмова «Що моє, а що наше»? Як ви вважаєте, чи може бути людина, яка б ні про що не могла сказати: «Це – моє»? Ні. Від народження ми щедро наділені природою. Навіть, якщо говорити про найбільшій людину в

суспільному значенні цього слова, у неї завжди є її ім'я, її тіло, її душа, її думки, її бажання, вчинки, почуття, її вибір, – тобто все те, що належить лише їй єдиній, чого, поки вона живе, в неї не можна відняти, але чим вона може ділитися з іншими.

Розмова вихователя про ставлення до іншого. Аналіз поняття «твое»: твоє – значить, те, що належить іншому, не мені. І так, як Я пишаюсь, дорожу, ціную те, що належить мені, інша людина цінує те, що належить їй. Пояснення вихователя: на жаль, є люди, які вміють поважати лише те, що належить їм. Вони можуть легко образити іншого, сміючись з його імені чи прізвища, кольору волосся, зачіски, особливостей тіла тощо, складаючи образливі прізвиська. А ще можуть взяти чужу іграшку чи будь-що і зламати, забруднити чи навіть загубити її. З такою людиною важко дружити. Не може бути гарним другом той, хто забуває, що інша людина дуже схожа на тебе самого, хоч і відрізняється в усьому. В нього, як і в тебе, є ім'я, тіло, душа, почуття, бажання, думки, вибір, – і все це треба поважати. Ти не можеш вчиняти з чужими речами, наче вони твої. Уявляєш, ти можеш стати початком ланцюжка поваги один до одного: ти обережно погрався з іграшкою, яку тобі довірив твій друг, він віддячить тобі таким же поважним ставленням до твого скарбу. Поваги вимагає все. І навіть вибір, тобто рішення іншої людини, навіть, якщо воно тобі не подобається.

Мовленнєва гра «Твоє-моє». Уяви, що ти побачив у товариша іграшку, яку він приніс до дитячого садочка, і вона тобі сподобалась. Це чужа іграшка. Ти не вільний розпоряджатися нею, як своєю. Тож треба обов'язково спросити, чи можна взяти, або попросити. Ти вже вмієш висловлювати прохання? Спробуй діяти за правилами: подивитись лагідно в очі, посміхнутись і промовити: «Дозволь, будь ласка, мені взяти...». Можливо, ти знаєш, як попросити по-іншому? Давай спробуємо повправлятися висловлювати прохання: «Ти не будеш заперечувати, якщо я...», «Ти не проти, якщо я...», «Можна мені взяти...», «Дозволь мені, будь ласка, взяти...», «Дай, будь ласка».

Але буває і так: ти просиш, а він відмовляє. Що робити в такому випадку? Віднімати? Ні. Погодитись з цим рішенням. Це його іграшка, і він сам вирішує давати чи не давати її. Краще знайти собі іншу забаву. Висновок: пам'ятай: діти не дружать з тими, хто не хоче ділитися. І сам ніколи так не вчиняй.

Для виховання відповідальності

Полілог «Свобода і відповідальність». Як ви розумієте слово «свобода»? Можна сказати, що кожна людина може робити, що захоче? Чому людина не все може собі дозволити? Про яку людину говорять «відповідальна»? Чи можеш ти назвати себе відповідальною людиною?

Полілог «Повинні – повинен». Чи може бути справедливим твердження, що ніхто нікому не повинен. Безумовно, у кожного є зобов'язання перед іншими, близькими людьми, викликані почуттям вдячності, турботи. «Ми відповідаємо за тих, кого приручили». Ми говоримо «Я повинен», коли беремо на себе зобов'язання. Яким словом можна замінити слово «повинен»? - Якщо ти, комусь щось повинен, чи означає це, що він також повинен щось тобі? – Чи дійсно так гарно, коли ніхто нікому нічого не винен? – Хто визначає, винен ти комусь чи ні?

Розмова про бажання: Людина не може без бажань, вони бувають різними. Одні – ми здійснюємо самі, інші – за допомогою інших. Якщо є мрія, треба самому намагатися її досягти. «Хочу» – це моя мета та мої мрії. «Можу» – те, що можу зробити зараз. Щоб цілі досягалися необхідно розуміти різницю між «хочу» й «можу» та робити все, щоб її подолати.

– У когось «Хочу» не дуже велике та крикливе. Воно вміє потерпіти, зачекати. А у декого!... «Хочу» таке величезне, голосне, вередливе, що про нього знають, чують всі люди на вулиці, в крамниці, в будинку. Покажіть руками, яке за розміром ваше «Хочу». Хочу – це те саме, що і багато? Чи вони чимось відрізняються?

Бесіда за змістом оповідання «Тарган і метелик» М. Семенюри: - Які бажання є життєво необхідними, а які можуть бути простим хотінням, йти від вередування. Що таке мрія? Чи може за людину хтось досягти її мрії? Бажано, але неможливо, щоб всі бажання виконувалися, проте, якщо сильно чогось бажаєш, треба поступово й наполегливо йти до своєї мрії. Бажання важливо співвідносити зі своїми можливостями. Текст «Тарган і метелик».

Ми завжди з нетерпінням чекаємо заняття з малювання. Цього разу завдання не з простих – зобразити метелика. У Віті вийшло просто чудово. Метелик, як живий, начебто випурхнув з літа і присів відпочити в альбом Віті. Вихователька побачила, так і ойкнула. Довго хвалила кращого художника. Андрій, метелик якого більше змахував на таргана, ні з того ні із сього взяв і порвав малюнок Віті.

Нічого, Вітя ще намалює. Мені покаже, як правильно тримати пензля, штрихувати, переносити на папір світло і тіні. Я буду учитися у Віті, і може бути, у мене теж вийде не гірше. А Андрій так і залишиться зі своїм тарганом (За М. Семенюрою).

Питання для обговорення: Чиє «хочу» правильне, а чиє вередливе і зле? Чого хотів Андрій? Чи зможе він так стати кращим, тобто досягнути, чого хоче? А хто зможе? Завдяки чому?

Для виховання шанобливості

Читання казки В. Сухомлинського «Як маленьке кошенятко сперечалося з мамою» з подальшим обговоренням. Текст.

В одній чудовій хатинці на березі річечки жило кошенятко зі своєю мамою кішкою. От одного разу кошенятко говорить мамі:

– Я вже доросле і не хочу більше тебе слухати, робитиму те, що мені подобається.

– А чому? – запитує мама.

– Ти тільки й знаєш, що вчиш ловити мишей, а мені хочеться побігати по галявині, поганяти метеликів!

- Але миші роблять багато лиха, і їх треба знищувати.
- Ти лови, а я не хочу! – стояло на своєму кошеня. І побігло геть.

Прибігло на галявину, наловило метеликів, погратися з ящіркою, покачалось на травичці. Наскучило йому все це, і воно пішло до річки. Кошеня ходило по березі, розганяло жаб і раптом помітило дощечку, яка пливла по річці. Скочило на неї, та не втрималося, швидко опинилося в воді. Течія несла його далі і далі, воно почало тонути і покликало маму. Кішка почула крик і прибігла рятувати своє неслухняне дитя.

– Мамо, вибач, я ніколи не буду з тобою сперечатися, я буду разом з тобою ловити мишей. Питання для обговорення: Як ви вважаєте, що допомогло кошенятку зрозуміти, що батьків треба слухатися? Як би вибули котиковою матусею, як би ви переконували свого синочка бути слухняним?

Комунікативна гра «Привітайся з дорослим». Діти діляться на дві (або три) команди та по черзі виголошують варіанти привітання з дорослими. Перемагає та команда, яка привіталася останньою. Усі вислови про дорослих кожна група записує на дошці.

Мовленнєва вправа «Розповідь із власного досвіду». Дітям пропонують розповісти про власний досвід непорозумінь, що виникали будь-коли у взаєминах з батьками і про те, як ці непорозуміння розв'язувалися. Доречно акцентувати увагу на соціально прийнятих способах додання непорозумінь.

Бесіда на тему «Дорослі і діти». Мета: уточнити і збагатити поняття про призначення дорослих людей і дітей. На основі порівняння скласти реалістичну картину уявлень про дорослий світ.

1. Хто такі дорослі. Чи відрізняється доросла людина від дитини (що вміють, чим займаються, за що відповідають, зовнішні відмінності та ін.)? Як стають дорослими людьми? Які події у житті допомагають дитині дорослішати? Чи уявляєте ви себе дорослими? Чи хочете швидко подорослішати? Ким краще бути дорослою людиною чи маленькою дитиною? Чи є в вашому житті близькі дорослі люди, котрі вам допомагають у всіх справах, кому ви довіряєте, кого любите понад усе? Чи бувають в

житті випадки коли ви не находите порозуміння із своїми батьками? Чому так буває?

Читання ненецької казки «Зозуля» з подальшим обговоренням. Текст.

Ось що було. Жила на землі бідна жінка. Було у неї четверо дітей.

Не слухались діти матері. Бігали, грали на снігу з ранку до вечора. Повернуться до себе у чум (житло ненців, шатер, вкритий оленьчими шкірами), цілі замети снігу у пімах (м'які чоботи з оленьчої шкіри) натаскають, а мати прибирай. Одяг промочать, а мати суши. Важко було матері. Ось одного разу влітку ловила мати рибу на річці. Тяжко їй було, а діти їй не допомагали. Від такого важкого життя, від роботи важкої захворіла мати. Лежить вона у чумі, дітей кличе, просить:

– Дітки, води мені дайте. Пересохло у мене горло. Принесіть мені водички.

Не один раз, не два рази просила мати. Не ідуть діти за водою.

Старший каже: – Я без пімів.

Другий говорить: – Я без шапки.

Третій говорить: – Я без одягу.

А четвертий і зовсім не відповідає.

Сказала тоді матір: – Близько від нас річка, і без одягу можна за водою сходити. Пересохло у мене у роті. Пити хочу!

Засміялися діти, з чуму вибігли, довго гралися, у чум до матері не зазирали. Тут захотів їсти старший син – зазирнув до чуму. Дивиться він, а мати посередині чуму стоїть і малицю (малиця верхній одяг ненців з оленьчих шкір) вдягає. І раптом малиця пір'ями вкрилася. Бере мати дошку, на якій шкури скоблять, і дошка та хвостом пташиним обертається. Наперсток залізний став їй дзьобом. Замість рук крила вирости. Перетворилася мати на пташку і вилетіла з чуму. Закричав старший син: – Браття, дивіться, дивіться, улітає наша мати пташкою!

Тут побігли діти за матір'ю, кричать їй: – Мамо, ми тобі водички принесли.

Відповідає їм мати: – Ку-ку, ку-ку! Пізно, пізно. Тепер озерні води переді мною. До вільних вод лечу я.

Біжать діти за матір'ю, звать її, кухлик з водою їй простягають. Найменший синок кричить: – Мамо, мамо! Повернись додому! Водички на! Попий, мамо!

Відповідає мати здалеку: – Ку-ку, ку-ку, ку-ку ! Пізно, синок, не повернуся я.

Так бігли діти за матір'ю діти багато днів та ночей – по каменям, болотам, купинах. Ноги собі у кров збили. Де пробіжать, там червоний слід залишається. Назавжди кинула дітей мати-зозуля. З тих пір не в'є себе зозуля гніздечка, не ростить сама своїх дітей. А по тундрі з тієї пори червоний мох стелиться. Питання до обговорення: Чому покинула власних дітей їхня мати? А чи могло статися інакше? Що для цього повинні були зробити діти? Чи добре їх виховала мати? Як ви вважаєте, чи легка праця виховувати дітей? Які якості ви б хотіли в собі виправити. Скажіть, що треба для цього зробити. Чи однаково виховують вас мати, тато, бабуся, дідусь? Який настрій у вас виник після слухання казки? Чому? Згадати прислів'я, казки, про правила поведінки, про повагу до дорослих тощо.

Після обговорення варто провести вправу «Виправлення ситуації». Розігрування сценок імітаційного характеру за мотивами казки: «Що відбулося, якби діти дослухалися своєї мами».

Для підтримки міжособистісного партнерства

Полілог «Моє-твоє-наше». Ми часто чуємо і вимовляємо ці прості слова, проте не завжди замислюємося над їх значенням. Що значить моє? Моє – значить те, що належить мені. Що таке «твоє», про що говорить це слово? Твоє – значить, те, що належить іншому, не мені. І так, як Я пишаюсь, дорожу, ціную те, що належить мені, інша людина цінує те, що належить їй. Наше – про що ми так говоримо? Наше – це значить спільне, те, що існує для

всіх. Яке з цих понять ширше? Вужче? Чи можна, щоб все було лише моїм? А нашим?

Полілог «Хто за що відповідає». Про що ти можеш сказати: «Це – моє»? Якщо річ твоя, хто має про неї піклуватися? Як ви вважаєте, чи може бути людина, яка б ні про що не могла сказати: «Це – моє»? Що значить твоє? Хто господар того, що тобі не належить? Як вчиняти, якщо потрібна чужа річ? Чи може те, що належить власне тобі бути не твоїм? (так, для іншого). Чи може бути, щоб моє було більшим за наше? Як про таку людину говорять? Тільки для себе, тільки собі – скнар.

Читання тексту оповідання В. Осєєвої «Сам себе покарав» з подальшим обговоренням. Текст. Я образив товариша. Я штовхнув перехожого. Я вдарив собаку. Усі пішли від мене. Я залишився сам і гірко заплакав.

– Хто його покарав?

– Він сам себе покарав.

Питання для обговорення: Як ви вважаєте, що відчуває душа хлопчика? Уявіть, якого вона кольору, на що схожа. Чи може бути так, що вчинив ти, а провина чиясь?

Читання тексту Ш. Амонашвілі «Мое» з подальшим обговоренням.
Текст

Артем: Чий це автомобіль?

Даринка: Мій, не чіпай!

Артем: А цей коник?

Даринка: Мій, не займай!

Артем: Тоді корабликом гратимусь.

Даринка: Мій, поклади!

Артем: Дай погратися.

Даринка: Не можна, не дам. Усе моє!

Артем: Тебе «Мое» треба звати, а не Даринка.

Даринка: ???

Питання для обговорення: Як ви вважаєте, що відповіла Даринка? Ви думаєте, цікаво Даринці грати наодинці? Чи справді вона може цікаво самотньо грати з усіма іграшками водночас?

Читання оповідання Н. Гавриш «Я так хочу!» з подальшим обговоренням. Текст. У скверику на гойдалці одна жінка гойдала свого синочка. Той весело підлітав догори, а потім з гиком летів униз. Але раптом до гойдалки підійшов сердитий хлопчик зі своєю матусею і став дуже голосно кричати, плакати і вимагати, щоб йому негайно звільнили місце. Він не хотів чекати ні хвилини. Голосив на весь сквер. Хлопчик, який гойдався, посмутнів, тихенько встав і пішов геть. Вже через декілька хвилин стало чути, як він весело грається з матусею та маленькою дівчинкою у м'яча. А наш крикун замовк, посопів, через пару злетів на гойдалці скочив і пішов шукати загублену радість. Адже не важливо, яка в тебе іграшка, важливо, чи вмієш ти отримувати задоволення від гри з нею, чи вмієш не віднімати, а додавати радість собі та іншим. Питання для обговорення: Що надає більше радощів – самі іграшки чи те, як ти з цими іграшками вмієш цікаво гратися? Доведіть свою думку. Як вважаєте, чому крикун не захотів гойдатися на гойдалці, якої так голосно домагався?

Проективна вправа «Намалюй своє ім'я». Ти любиш своє ім'я? Вимови його неголосно, з любов'ю. Вслухайся, як лагідно воно звучить. Пишайся ним. А тіло, чи любиш ти своє тіло? Ти знаєш, на що воно здатне? Яке воно може бути сильне та красиве?! Пишайся ним, вправляй його, піклуйся про його здоров'я та красу, адже воно твоє тіло. Іншого ніхто тобі не дасть. Ти замислювався, якого кольору твоя душа? Намалюй її. Ти відчуваєш, як вона радіє, страждає, тривожиться в різні часи, залежно від того, що робиш ти? Змінюється не лише її колір, а й форма, і навіть розмір – душа може стискатися, розправлятися, тремтіти, застигати.

Для розвитку самостійності

Запитання до бесіди за змістом української народної казки «Півник і двоє мишенят». Текст. Жили собі двоє мишенят – Круть та Верть і півник

Голосисте Горлечко. Мишенята було тільки й знають, що танцюють та співають. А півник удосвіта встане, всіх піснею збудить та й до роботи береться. Ото якось підмітав у дворі та й знайшов пшеничний колос. – Круть, Верть, – став гукати півник, – а гляньте-но, що я знайшов! Поприбігали мишенята та й кажуть: – Коли б це його обмолотити : – А хто молотиме? – питається півник. – Не я! - одказує одне мишеня. – Не я! – каже й друге мишеня. – Я обмолочу, - каже до них півник. І взявся до роботи. А мишенята й далі граються. От вже й обмолотив півник колосок та й знов гукає: – Гей, Круть, гей, Верть, а йдіть гляньте, скільки зерна я намолотив! Поприбігали мишенята. – Треба, – кажуть, – зерно до млина однести та борошна намолотити. - А хто понесе? - питає півник. - Не я! - гукає Круть. - Не я! - гукає Верть. – Ну, то я однесу, – каже півник. Узяв на плечі мішок та й пішов. А мишенята собі одно скачуть – у довгої лози граються. Прийшов півник додому, знов кличе мишенят: – Гей, Круть, гей, Верть! Я борошно приніс. Поприбігали мишенята, пораділи: – Ой, півнику! Вже тепер тісто треба замісити та пиріжечків спекти. – Хто ж міситиме? – питає півник. А мишенята й знов своє: – Не я! – пищить Круть. – Не я! – пищить Верть. Подумав, подумав півник та й каже: – Доведеться мені, мабуть. От замісив півник тісто, приніс дрова та й розпалив у печі. А як у печі нагоріло, посадив пиріжки. Мишенята й собі діло мають: пісень співають, танцюють. Аж ось і спеклися пиріжки, повиймав їх півник, виклав на столі. А мишенята вже й тут. І гукати їх не треба. – Ох, і голодний я! – каже Круть. – А я який голодний! – каже Верть. Та й посідали до столу. А півник і каже: – Стривайте-но, стривайте! Ви мені перше скажіть, хто знайшов колосок. – Ти, – кажуть мишенята. – А хто його обмолотив? – Ти, - вже тихіше відказують Круть із Вертем. – А тісто хто місив? Піч витопив? Пиріжків напик? – Ти, – вже й зовсім нищечком кажуть мишенята. – А що ви робили? Що мали казати мишенята? Нічого. Стали вони тут вилазити з-за столу, а півник їх і не тримає. Хто ж отаких лінюхів пиріжками пригощатиме?

Питання для обговорення: Кому з героїв подобалися лише ліньки та веселощі, і хотілося, щоб все в їхньому житті робилося само по собі? Хто з героїв все намагався робити сам? Як краще, щоб сам чи само все відбувалося у вашому житті? Чому неможливо, щоб було само по собі без нашої участі? Що в нашому житті відбувається само по собі, а що з'являється в результаті важкої праці? Які природні явища відбуваються поза участі окремої людини? Чи є щось таке в житті людини, що відбувається без її участі?

Полілог: Що означає слово «само», тобто що відбувається без нашої участі? Чому людина має знати про такі природні явища і враховувати ці знання у своєму житті? Що означає слово «сам»? Чи змінюється протягом життя те, що людина здатна зробити самостійно? Від чого це залежить? Як краще: щоб бути здатним зробити самому чи щоб хтось все робив за тебе?

Читання оповідання «Артист» А. Коцюбинського з подальшим обговоренням. Текст.

Заліз Максимко на клена, вмовстився на гілці – і ну висвистувати. І так гарно в нього виходить, що хто не йде вулицею, то похвалить: „Артист!” Але бабуся йому не дає натішитися славою. Ось чути вже від порога:

– Максимку! Йди-но сюди. Нарвете з Іринкою вишень, та вареників наваримо!

– Зараз, бабусю! Тільки трішечки пострекочу, як сорока! І справді стрекоче, куди тій сороці! А бабуся своєї:

– Онучку, принеси води з криниці!

– Добре! - відповідає Максимко. – Ось покукурікаю трішки. І кукурікає.

Бабуся вкотре гукає:

– Допоможи сестричці дровець занести до хати!

– А як же, допоможу. Ось лишень.. Ось лишень помекекекаю.

Незабаром бабуся відчинила вікно й кличе:

– Максиме, ходи-но вареники їсти!

Максимко хутко злазить з дерева і біжить до хати Він дзвінко вицокує язиком, немовби копитами коник – цок-цок-цок. За столом хлопчик сидить мовчки. Ніколи. Он у мисці скільки вареників! Гора. Та смачні ж! Лише одне дивує Максимка: чому бабуся не погладила його по голівці і не сказала, як завше: «Розумничок! Слухняний онук!». Питання для обговорення: Чому бабуся не похвалила хлопчика? Те, що для Максимки зробилося само по собі – він не працював, а вареники готові, – хто ж насправді над цим працював? Отже, хоч багато в чому діти й не беруть участь, але сам по собі результат праці не з'явиться – над ним треба комусь працювати. Чесно не лише користуватися всіма благами, а й самому брати участь у їх створенні разом з дорослими.

Гра «Дякую». Дорослий пропонує дітям пригадати всіх, хто попрацював, щоб, дитина могла одягти, наприклад, светр і не забути подякувати подумки всім цим людям: матуся купила – продавець продав – водій привіз у магазин – майстриня на фабриці зв'язала – водій доставив на фабрику нитки, прядіння – хтось напярв шерсть – хтось настриг з них шерсті – хтось виростив і вигодував овець – хтось обробляв ті землі, де паслися ці вівці. А ще ми не сказали про тих майстрів, хто на фабриці пофарбував нитки, щоб светр вийшов таким красивим і тих, хто зробив цю фарбу і привіз її на фабрику – іншого заводу. А ще й не згадали тих, хто годував всіх цих робітників, пік для них хліб, готував ковбасу, вирощував курей, щоб вони знесли яєчко.

Мовленнєва вправа «Закінчи речення».

- Слово «Хочу» ми застосовуємо, коли говоримо про те, чого бажаємо досягти своїми силами. Педагог пропонує завершити речення: «Хочу навчитися...», «Хочу мати...», «Хочу, щоб обов'язково...», «Я сам навчусь...».

Для розвитку спостережливості

Бесіда за змістом казки В. Біанкі «Хто чим співає». Мета: розвивати спостережливість через уміння помічати в навколишньому середовищі

цікавості, вправляти у знаходженні спільного та відмінного, розвивати слухову пам'ять.

Обладнання: текст казки В. Біанкі; запис голосів лісових тварин, птахів, комах; картинки з їхніми зображеннями.

Вихователь читає казку В. Біанкі «Хто чим співає». Текст.

Чуєш, яка музика лунає в лісі? Можна подумати що всі звірі птахи й комахи народилися співаками та музикантами. Може, воно так і є – адже музику всі люблять і співати всім хочеться. Тільки не в кожного голос є. Ось послухай, чим та як співають безголосі. Жаби на озері почали ще з ночі. Надули повітряні міхури за вухами, висунули голови з води, роти трохи відкрили.. – Ква-а-а-а! – одним духом пішло в них. Почув їх чорногуз на селі. Зрадив. – Цілий хор! Буде мені що попоїсти! І полетів на озеро снідати. Прилетів і сів на березі. Сів та й думає: Невже я гірший за жаб? Адже співають вони без голосу. Ану і я спробую! Підвів довгий дзьоб, загнував, затріщав однією його половинкою об Другу – то тихше, то голосніше, то поволі, то частіше – тріскачка тріщить дерев'яна, та й годі! Так розходився, що й про сніданок забув. А в очереті стояв бугай! на одній нозі слухав і думав: Безголоса я чапля! Але ж і чорногуз не співуча пташка, а он якої пісні виграла! І вигдав: Чорногуз співає дзьобом. Жаби співають повітрям. А я водою заспіваю. Сунув в озеро дзьоба, набрав води та як подме в нього. Пішла по озеру луна. – Прумб-бу-бу-бумм! – ніби бик заревів. От так пісня! – подумав дятел, почувши з лісу бугая.

– Інструмент і в мене знайдеться: чим дерево не барабан, а ніс мій – чим не паличка? Хвостом уперся в дерево, передом відкинувся, розмахнувся головою та як задовбав носом по гілці! Ну, зовсім на барабані дріб вибиває! Виліз з-під кори жук з довгими-довгими вусами. Покрутив, покрутив головою, заскрипіла його жорстка шия – тоненький-тоненький писк почувся. Пищить усач, а все даремно: ніхто його писку не чує. Голову собі наморочив – проте сам зі своєї пісні задоволений.

А внизу під деревом з гнізда виліз джміль і полетів співати на лужок. Навколо квітки на лужку кружляє, дзижчить жилкуватим жорстким крилечком: ніби струна гуде. Розбудила джмелина пісня зеленого коника в траві. Почав коник скрипочки свої налагоджувати. Скрипочка в нього на крильці, а замість смичка – довгі задні лапки – колінцями назад. На крилах зазублинки, а на лапках гачки. Тре себе коник лапками по боках, зазублінками за гачки торкає, стрекоче. Коників на лузі багато, цілий струнний оркестр. Ех, – думає довгоносий бекас під купиною, – треба й мені заспівати! Ось тільки чим! Горло в мене не годиться, голова не годиться, шия не годиться крилечко не годиться, лапки не годяться... Ех! Хай там що, не стерплю – полечу, чим-небудь та закричу! Вистрибнув з-під купини, залетів аж під хмари. Хвіст розкрив віялом, випростав крила, перевернувся носом до землі і подався вниз, перевертаючись з боку на бік, наче кинута з височини легенька дощечка. Головою повітря розтинає, а в хвості в нього тонке вузьке пір'ячко вітер перебирає. І чути з землі, ніби в височині ягня замакало. А це – бекас. Відгадай, чим він співає? Хвостом!

Після читання проводиться обговорення: Які звуки письменник називає музикою? Чому? Чи бували ви у лісі? Які звуки ви там чули? Голоси яких тварин (комах) ми відчули у казці? Хто з них корисний для лісу, а хто, на вашу думку, шкодить лісу? Чому жабу назвали безголосою?

Вихователь пропонує дітям послухати запис голосів лісових мешканців: жаби, солов'я, чаплі, коника, жука, бджоли, дятла, зозулі, тетерева, сороки та ін. Потім організується робота в парах: одна дитина показує картинку із зображенням лісового мешканця, а інша пробує відтворити його голос (спів, стрекіт).

Для розвитку допитливості

Полілог «Думати і знати»: Що людина робить, коли вона думає? Де відбувається думання? Чи можна перестати думати? Що значить слово «знаю»? Якщо я чогось не знаю, я можу сказати, що нічого не знаю? Якщо я щось знаю, чи можу сказати, що знаю все? Знання людини змінюються

протягом життя? Від чого це залежить? Чим відрізняються слова «думаю» і «знаю»? Чи можуть діти, які навчаються разом, мати різні знання, їх же навчали однаково? Від чого це залежить? Чи може в дитини знань бути більше за дорослого? Чи може бути, щоб людина знала все на світі? Чи може бути людина, в якій зовсім немає знань ні про що? Чи є знання в тварин?

Читання притчи «Знання коштують дорого» з подальшим обговоренням. Притча. У селянина перестав працювати трактор. Усі спроби селянина і його сусідів полагодити машину були даремні. Нарешті він покликав фахівця. Той оглянув трактор, спробував, як діє стартер, підняв капот, і всі ретельно перевірів. Потім узяв молоток, прицілився, один раз ударив по моторі і привів його в дію. Мотор заторохтів, начебто він і не був зіпсований. Коли майстер подав селянинові рахунок, той, здивовано глянувши на нього, обурився: – Як, ти хочеш сто монет тільки за один удар молотком! – Дорогий друг, – відповів майстер, – за удар молотком я запросив тільки одну монету, а інші дев'яносто дев'ять монет я беру з тебе за мої знання, завдяки яким я виправив поломку, зробивши усього лише один удар по потрібному місцю. Питання для обговорення: Звідки майстер дізнався, як полагодити трактор? Йому допомогли його знання чи вміння думати? Можна сказати, що думання та знання те одне й теж? Можна сказати, що знання народжуються з думання?

Комунікативна гра «Я знаю .. Не знаю...Хочу взнати». Діти у колі. Педагог пропонує по черзі сказати назви дерев (квітів, комах, тварин, кольорів тощо), щоб переконатися, скільки багато того, про що можна сказати «Я знаю». Аналогічно діти називають те, чого вони не знають на тему, яку визначає педагог: про зірки, про море, електричний струм, грозу, природні явища тощо. Потім діти оголошують, яка інформація є для них цікавою. Резюме – не зважаючи на те, що кожен має багато знань, завжди залишається багато того, чого ми не знаємо.

Логічна вправа «Яблуко: знаю і думаю»

У попередній розмові педагог уточнює, як діти розуміють значення слів знаю і думаю. Потім пропонує дітям уважно поглянути на яблуко і назвати, що вони знають про нього, в яких своїх знаннях діти впевнені (колір, розмір, форма, вага тощо, а також, що це фрукт, що воно росло на дереві). Педагог уточнює, чи можуть діти бути також впевненими щодо смаку, соковитості яблука, чи можуть про це лише здогадуватися. Необхідно акцентувати увагу на відмінність тверджень, що засвідчують знання, та припущень. Наприкінці педагог допомагає дітям визначити способи набуття та збагачення знань.

Лексична вправа «Розвідники». Необхідно піти по груповій кімнаті (як варіант, скористатися спеціально дібраними предметами чи картинками) та знайти те, що можна назвати багатозначним словом «ніжка» (ручка, ніс, язик). Наприкінці вправи педагог резюмує: яке дивне слово: одним словом називають різні предмети.

Полілог «Існує – не існує»: Назвіть будь-який предмет, який, на вашу думку, існує насправді. Чому ви думаєте, що він існує насправді, а не вбачається вам? Що існує насправді, а що – ні? Якщо ви чогось не бачите, чи означає це, що його не існує? Як можна переконатися, предмет суцільний чи ні? Чи завжди можна довіряти відчуттям? Як дізнатися, який предмет насправді?

Читання літературного тексту з подальшим обговоренням. Оповідання «Чиж і соловей» О. Левкіна. Під вікном, у двох клітках співали чиж і соловей. Пір'я в чижа райдужні, красиві, але співає він так собі. Соловей, на вигляд – сіренька, непоказна пташка, зате голос має золотий. Хлопчик, синок хазяїна, попросив батька: «Татусю, покажи пташку, що співає так ніжно, душевно».

Батько зняв обидві клітки і сказав: «Вгадай сам, яка з двох?». Хлопчик указав на чижа... Питання для обговорення: Чому хлопчику здалося, що саме чиж співав ніжно, душевно? Що увело його в оману? Як було насправді? Чому золотий голос не дістався красивій пташці?

Читання байки С. Михалкова «Помилка» з подальшим обговоренням.

Одного разу прийшов Заєць до Журавля і став просити його замість своїх зубів поставити йому левові клики, що налякати лисицю, помститися їй за всі свої страхи та страждання. Здивувався Журавель, але прохання виконав. Зрадів Заєць новим зубам. Побіг лисицю шукати, а вона і сама йому на зустріч із-за кущів виходить. Як затремтів Заєць від жаху, як припустив світ за очі! Захеканий, переляканий знову прибіг Заєць до Журавля.

– Журавлику, братику, хутчіше міняй левові клики!

– Чим же вони тобі не підходять?

– Розумієш, малуваті вони проти лисиці...

– Помилився я, Зайчику, – понуро мовив Журавель. Серце треба було тобі левове ставити, а ні зуби.

Так, дійсно помилився Журавель. Питання для обговорення: Що здавалося Зайцю спочатку? А як виявилось насправді? Що допомогло Зайчику переконатися у невідповідності передбачень істині. Допоможіть йому сформулювати важливе правило про те, що він зрозумів?

Ігрова вправа «Я передбачаю, що...». Розглядання книги з невиразною обкладинкою. Обговорення запитань: – Про що книга? Цікава-нецікава? Повідомлення, про що дійсно ця книга. Доведіть свою думку. 2. Розглядання портрету невідомої дітям людини. Обговорення питань: – Хто ця людина? Чим вона займається? Який в неї характер? Доведіть свою думку. Повідомлення, про те, ким дійсно є людина. 3. Демонстрація красивої, але незручної у використанні ручки. Обговорення запитань: Чим вам подобається ручка? Хотіли б таку мати? Як гадаєте, нею зручно писати, малювати? Доведіть свою думку. Перевірка ручки одним (трьома) з дітей.

Логічна вправа «Припущення» (з опорою на картинку)

Діти розглядають предметну картинку, наприклад, «Їжачок з корзинкою і паличкою» і за допомогою навідних запитань намагаються здогадатися про історію Їжачка, його вік, настрої тощо. Важливо приділити увагу вмінню дітей формулювати свої судження.

3.2. Розвиток базових особистісних якостей старших дошкільників у навчально-пізнавальній діяльності

Навігатор для вихователів № 2

Якість особистості	Форми, методи, засоби розвитку якості	сторінка
Міжособистісна злагода	Тематика завдань для розігрування та обговорення дошкільниками проблемних ситуацій; моральні вправи-міркування; полілоги; морально-етичні дослідження	
Міжособистісне партнерство	Варіанти дій у спільно-послідовному форматі: гра «Обчислювальні машини»	
	Варіанти дій у спільно-послідовному форматі: заняття з навчання грамоти «Розсіпане оповідання»	
	Заняття з аплікації та екологічного виховання «У небі, на землі й на морі»	
Спостережливість	Заняття «Вода» з елементами дослідної діяльності	
	Вправи та завдання: «Сім'я мотрійок», «Сто кольорів», «Шумові коробки»	
	Варіанти стимульних дій для активізації спостережливості	
Міжособистісна злагода	Заняття-театралізація «У єдності – сила»	
Чуйність	Заняття «Раз добром налите серце – ввік не охолоне»	
	Заняття «Три правила язика»	
	Заняття «Три правила носа»	
Справедливість	Заняття «В гостях у казки»	
	Заняття «Голуб миру»	
	Заняття «Лист її величності королеві Справедливості»	
	Заняття «Подорож до країни Справедливості»	
Міжособистісна злагода	Читання тексту «Разом краще» з обговоренням	
	Інтерактивна вправа «Разом»	
	Гра-стратегія «Ми йдемо»	
Креативність	Мовленнєва вправа «Продовж казку за казкою «Зажурилась бабуся Зима»	
	Мовленнєва вправа «Продовж казку» за казкою «Старий пеня» В. Сухомлинського	

Для формування міжособистісної злагоди:

– завдання для розігрування та обговорення дошкільниками проблемних ситуацій «Озвучимо героїв картинки», «Чи правильно вчинив

хлопчик (дівчинка)?», «Як уникнути суперечки?», «Що ми можемо зробити, щоб допомогти чи заспокоїти людину (дитину, дорослу, стареньку)?»;

– моральні вправи-міркування та полілоги «Порівняй поведінку казкових героїв», «Хто винен?», «Що б ти зробив у цій ситуації?», «Що означає слово «злагода»?», «Хто відповідає за злагоду в групі дитсадка?», «Хто відповідає за злагоду в сім'ї?», «Як разом побудувати злагоду в нашій групі?»;

-морально-етичні досліді «Стрічка злагоди», «Що в житті найголовніше?», «Магазин щастя».

Для підтримки міжособистісного партнерства

Варіанти дій у спільно-послідовному форматі взаємодії

Обчислювальні машини. Діти сидять в ряд. У кожного набір карток з числами від 1 до 10. Всі вони разом – «обчислювальна машина», яка вміє за один раз виконувати тільки одну дію – додавання одиниці. Ведучий, що сидить першим в ряду учасників, задає на вході машини якесь число, наприклад 3. Інший учасник, що виконує роль «обчислювальної машини», показує на виході картку з результатом, тобто з числом 4. Наступний гравець показує на виході картку з наступним результатом – числом 5. Якщо він помилково показує іншу картку, то ведучий (разом з вихователем) виправляє помилку. Грають послідовно, до останнього учасника, який показує остаточний результат обчислень «машини». Потім він переходить на перше місце в ряду гравців і стає ведучим, інші учасники зсуваються на одне місце. Гра триває.

Ускладнення:

- набір карток з числами від 0 до 20;
- замість дії «+1» виконувати «+1 +1» або «-1».

Ця модель використовується доти, поки у дошкільників сформується уміння координувати, регулювати спільні дії, підтримуючи єдиний темп і

ритм роботи, а також розуміння залежності між якістю власного результату, результатом партнера і результатом спільної роботи.

Варіанти дій у спільно-взаємодіючому форматі

Заняття з навчання грамоти «Розсипане оповідання», «Казкові персонажі заблукали». Дітям пропонується набір карток. Кожен учасник вибирає картку, а потім показує зображеного на ній персонажа або предмет. Разом діти вирішують, до якого літературного твору належить об'єкт, як упорядкувати картки, щоб можна було відтворити все оповідання. Потім ланцюжком переказують його.

Заняття з аплікації та екологічного виховання «В небесах, на землі й на морі». Етапи виконання завдання такі: бесіда про Червону книгу України, перегляд її ілюстрацій, створення в парі моделей тварин, птахів і рослин, визначення місця їх розташування на панно у вигляді карти України, розміщення, що завершує групове оформлення спільного сюжету.

Для розвитку спостережливості

План-конспект заняття

Тема заняття «Вода. Що ми знаємо про воду?». Мета: уточнити уявлення дітей про воду та її властивості, з'ясувати їх у дослідній діяльності. Підвести дітей до розуміння того, що вода – це рідина, яка є прозорою, не має ні запаху ні смаку. Формувати у дітей уміння активно спостерігати за діями педагога, і повторювати їх; уміння аналізувати і робити елементарні висновки відповідно власних дій і дій педагога. Сприяти формуванню інтересу до природних явищ і довкілля, залучати до дослідницької роботи.

Хід заняття:

1. Ігровий момент. Уведення в заняття.

– Привіт! Мене звати Веселий Водознавець (демонстрація іграшки, ляльки, картинки з зображенням персонажа). Я мандрую світом, знаю багато цікавого про.....не здогадуєтесь, про що ж я так багато знаю?

2. Художньо-естетична діяльність. Сприймання зображень на фотографіях (репродукцій картин, зображень на слайдах). Зацікавлення об'єктом спостереження.

– Погляньте на фотографії, які я зробив у своїх подорожах (демонстрація фотографій з зображенням водоспаду, моря, айсбергів, струмків, склянки з водою тощо).

– Що ви побачили на цих фотографіях? Що їх об'єднує?

– Правильно, вода. Де ми можемо ще зустрітися з водою? (педагог показує малюнки, діти відповідають). Так, ми зустрічаємося з водою на вулиці – коли йде дощ, вдома – коли мама готує суп чи компот, взимку, коли катаємося на ковзанах чи санчатах, бо лід і сніг – це теж вода, в лісі чи парку, коли поливаємо дерева чи квіти, бо в їхніх листочках теж є вода. Коли напуваємо домашніх тваринок – їм теж потрібна вода. Отже, вода нас оточує, вона є скрізь. Саме про воду я розповім вам багато цікавого. А в тому, що вода є ще й справжньою чарівницею, ви переконаєтеся самі. Запрошую вас у подорож до королівства води.

3. Пізнавальна діяльність. Знайомство з властивостями води.

– А що ж таке вода? Яка вона і чому вона є чарівною?

Дослід №1. Прозорість води (дошкільники діють за зразком педагога)

1. Три прозорі склянки з водою, молоком, компотом. 2. Прозорі склянки з водою (за кількістю дітей), камінці, монетки (за кількістю дітей). Розглянути три склянки з різними наповнювачами – водою, молоком, компотом. Візуально визначити, в якій з склянок знаходиться вода, подивитись крізь неї на предмети навколо, назвати її властивість – прозорість. 3. Опустити у склянки з водою камінці, монетки, спостерігати за предметами і водою. Визначити, в якій склянці предмети видно найкраще. 4. Подивитися скрізь склянку з водою на інших дітей. 5. Опустити у склянки з молоком і компотом камінці і монетки. Визначити, чи видно ці предмети у склянках. Підвести дітей до розуміння того, що вода є прозорою.

Дослід №2. Вода – це рідина (дошкільники діють за зразком педагога).

1. Дві склянки з водою (для кожної дитини). 2. Склянка з водою, порожня склянка, пристрій з паперовими чи пластиковими жолобами (з яких вода перетікає з одного в інший і стікає в порожню склянку). 3. Конус з паперової серветки, пляшка, склянка з водою. 1. Переливати воду з однієї склянки в іншу і навпаки. 2. Педагог зі склянки з водою виливає воду у жолоб. Діти спостерігають, як вода тече по жолобам і перетікає в порожню склянку. 3. Педагог виконує наступні дії: виливає воду зі склянки у конус, вставлений у пляшку; виливає трішки води зі склянки на стіл; капає по краплинкам воду. Діти спостерігають за діями педагога і на його прохання називають, що відбувається з водою – вона ллється, капає, протікає, тече.

4. Педагог демонструє 2 склянки: в одній – вода і дерев'яний кубик, потім переливає воду з неї у іншу склянку. Кубик не переливається, він твердий, його можна тільки перекинути в іншу склянку.

4. Художньо-естетична діяльність. Малювання пальчиками.

– А чи знаєте ви, що водою можна малювати? Для цього нам знадобляться пальчики (педагог накрапує з пензля на стіл краплини підфарбованої гуашевою фарбою води, діти пальчиками малюють по столу). Пішов маленький дощик – кап-кап, накріпав невеличкі калюжки. А потім він ставав сильнішим, дужчим і калюжки перетворилися на струмок. По струмку попливли човники. Ось як розтікається вода. Знайдемо слова, якими опишемо водичку. Вода тече, розтікається, вона рідка, тому називається рідиною.

– А які смачні продукти можна створити з додаванням води? (морозиво, сік, компот, желе). Молодці. А тепер у нас – смачний експеримент.

8. Дослід №3. Запах і смак води.

1. Непрозорі склянки з водою, молоком, соком (за кількістю дітей). 2. Склянки з водою (за кількістю дітей), фруктовий ароматизатор, чайна ложка. 1. З закритими очима понюхати вміст склянок, потім надпити їх. Порівняти на смак воду, молоко, сік. 2. Спробувати на смак воду з склянки. (Педагог

додає до склянки кілька крапель фруктового ароматизатора або лимонного соку, розмішує). Спробувати на смак воду ще раз. Порівняти смаки води до і після додавання фруктового ароматизатора. Допомогти дітям сформулювати висновок, що вода не має ні запаху, ні смаку.

10. Закріплення матеріалу. Малювання (наклеювання) малюнків-схем. (Педагог попередньо готує вирізані з паперу і намальовані заготовки-шаблони).

– Діти, щоб краще запам'ятати все про воду, зробимо малюнки-пам'ятки. Ваш аркуш паперу в альбомі вже розділено лінією на три вертикальні частини – це три досліди, які ми сьогодні робили разом. Вихователь з дітьми обговорюють символи, якими можна позначити якості води. Підведення підсумку заняття.

Вправи та завдання

Вправа «Сім'я мотрійок». Мета: формування концентрації уваги на предметах; розвиток окоміру, зорового відчуття.

Зміст дидактичного завдання: Дорослий на очах дитини здійснює дії і коментує їх: – Подивись, які цікаві ляльки є в мене. Це мотрійки, вони дружно живуть у своїй родині. Тут є великі (мама і тато), старші і менші сестрички. Сьогодні вони йдуть на прогулянку і тому вишикувались одна за одною. Вихователь повільно розставляє мотрійок у ряд справа наліво, від найбільшої до найменшої. Потім перемішує ляльки і пропонує дитині: – Спробуй вишикувати мотрійок у ряд – вони збираються на свято.

Навчальне завдання: розкласти на столі ряд мотрійок від більшої до меншої і навпаки.

Методичні рекомендації. Мотрійки, які пропонуються дитині для цієї вправи, мають бути дерев'яними і не розфарбованими, щоб не відволікати увагу дітей від величини ляльок – саме на цій якості предмета має зосередитися дитина і виявити, що ляльки є різних розмірів – великі, малі,

більші, менші і розташовуються від найбільшої до найменшої поступово – у порядку зменшення їх розміру.

На початку вправи вихователь може запропонувати набір з 5-7-ми ляльок – якщо дитина за короткий період часу успішно виконує завдання, їй пропонують набір з 10-ти мотрійок. Головна умова, якої має дотримуватися педагог у ході першого виконання дитиною вправи – не розкривати логіку і не давати дитині ніяких пояснень з приводу процедури виконання завдання, стимулюючи її самостійно виявити принцип виконання. (Примітка: набір мотрійок можуть замінити вирізані з картону набори силуетів різних тварин чи фруктів – «зайців», «яблук», що добре сприймаються дошкільниками).

Вправа «Знайди рукавичку». Мета: Формування уміння точного розрізнення відтінків кольорів, тренування зорового аналізатора. Зміст вправи: Знайти пару рукавичкам, які залишили друзі після прогулянки.

Навчальне завдання: визначити подібні об'єкти за кольором і орнаментом.

Способи виконання: діти візуально обстежують різні рукавички і шукають подібні, потім викладають їх попарно на столі.

Методичні рекомендації. Педагог показує дитині (або групі дітей) набір з 10 рукавичок (виготовлених з кольорового картону чи тканини, вирізаної за формою рукавички і наклеєної на картон) різних за кольором і орнаментами, які перемішано між собою. Дітям необхідно створити пари з усіх рукавичок, які перемішалися. Вихователь пояснює, що ці рукавички залишили казкові герої (дітлахи з сусіднього садочка, звірята тощо). Для зразка вихователь знаходить одну пару і кладе рукавички поруч одна до одної, щоб дитина зрозуміла як саме їй потрібно викладати наступні пари.

Вправа «100 кольорів». Мета: Розвиток зорового аналізатора.

Навчальне завдання: Формування умінь точного розрізнення відтінків кольорів.

Способи виконання: Роздивитися картки різних кольорів і відтінків, розкласти їх у ряд від найтемнішого до найсвітлішого.

Зміст вправи: Викласти кольорові картки одна за одною у рядок від найтемнішого до найсвітлішого відтінків одного кольору.

Методичні рекомендації. Вправа є надзвичайно корисною для старших дошкільників, оскільки крім основного завдання, вони познайомляться ще й з порівняльним ступенем прикметників (темний, темніше, найтемніший, самий темний і т.д.). Педагог показує дітям кольорові картки одного кольору (наприклад, синій), але різних відтінків. Спочатку таких карток з різними відтінками одного кольору може бути 3-5, потім – до 9-ти і більше.

Для того, щоб зацікавити дітей, педагог розповідає, що у Японії люди дуже тонко відчують кольори, звуки, форми, тому світ навколо них бачиться їм у всьому розмаїтті. Щоб побачити красу навколишнього, дітей змалечку привчають милуватися природою, розглядати і любити її. А чи знаєте ви про те, що японські дітлахи можуть відрізнити сто відтінків сірого кольору? Далі педагог роздає набір карток і просить дитину викласти картки, починаючи від картки самого темного кольору до картки найсвітлішого відтінку.

Вправа «Шумові коробочки». Мета: розпізнавати на слух різні шумові звуки з коробочок.

Навчальне завдання: Розвивати уміння добирати схожі й відмінні шуми.

Способи виконання: Дитина має потрусити всі коробочки і знайти коробочки з відмінними і схожими звуками.

Зміст вправи. Перед дитиною висталять 2 ряди коробочок (3-5 коробочок з різними шумами). Вихователь підносить коробочку з одного ряду до свого вуха і струшує її. Пропонує повторити ці дії дитині. Потім просить підібрати коробочку з іншого ряду з таким же звуком (соло звуку).

Методичні рекомендації. Вправа має багато варіантів проведення, тому її можна повторювати на музичних заняттях, за допомогою коробочок проводити музично-ритмічні ігри, коли діти супроводжують грою на коробочках музичний твір чи пісню. Серед варіантів завдань: вибудовування

ряду коробочок від самого голосного звучання до самого тихого, підбір коробочок, що звучать найбільш голосно і найтихіше та ін.

Варіанти стимульних дій для активізації спостережливості

– цікава загадка про предмет чи об'єкт, що буде розглядатися:

Хто це, хто живе на дубі

У глибокому дуплі?

І чий в цій хатці дітки –

Безпорадні і малі?

Глянь, на дереві отім

Ворухнулась гілка –

Це горішки понесла

Своїм діткам... (білка) (Н.Очеретяна)

– інформація, початок якої оформлено у такій формі, що інтригує дитину («я сьогодні одержала листа від Феї...»);

– запитання-загадка («здогадайтесь, про кого мова? Він білий і сірий, любить зиму і літо, стрибає і бігає, любить моркву і капусту»);

– прохання про допомогу персонажу якоїсь казки, вірша («розкажи Незнайку про те, як змішувати фарби»).

– сюрпризний мішечок (в якому містяться об'єкти для спостереження, наприклад, шишка, картинка тощо).

Для формування міжособистісної злагоди:

План-конспект заняття-театралізації «У єдності – сила» (підготовка спектаклю за мотивами казки «Крилатий, мохнатий та масляний»)

Перегляд мультфільму «Крилатий, мохнатий та масляний».

(У хатинці жили всі разом крилатий, мохнатий та масляний. Горобець, Мишенятко та Млинець увесь день працювали, один одному допомагали. Горобець зерна носив, гриби та іншу їжу. Мишенятко домашнім господарством займався, піч топив. Млинець кашу варив...).

Запитання для обговорення з дітьми: Яке враження на вас справила ця казка? Як можна назвати таку компанію? Як розподілялися обов'язки між Горобцем, Мишенятком і Млинцем? Чи можна їх назвати злагодженими, дружними? Як розуміти слова: «Кожний свою роботу робив – іншому допомагав?». Чому посварились друзі? Що їм заважало далі жити у злагоді?

Діти пригадують прислів'я, казки, загадки про дружні стосунки, про вміння домовлятися, про силу колективу.

Далі вихователь пропонує підготувати виставу для настільного театру за сюжетом казки, причому персонажів діти виготовляють самостійно з пластиліну. Діти працюють у команді, але домовляються про розподіл завдань: виліпити Млинець; Горобця; Мишенятко; хатинку; три горщики (різного розміру із кашею, борщем для Мишенятка), мітлу, піч, стіл, посуд; ліс, дрова, тріски (можна використати маленькі сухі гілочки). Працюючи поряд, дошкільники виконують кожен своє завдання, в результаті злагоджених дій весь реквізит для спектаклю готується швидко. Коли реквізит для вистави готовий, можна переходити до інсценування. Така активна діяльність формує у старших дошкільників вміння домовлятися, діяти злагоджено. Заняття завершується висновком: «У єдності – сила».

Для виховання чуйності

План-конспект заняття – бесіда «Раз добром налите серце - повік не похолоне» (народна мудрість). Мета: дати уявлення про чуйність, через чуттєво-практичну діяльність викликати у дітей відчуття доброти, чуйності, позитивні емоції – посмішку, радість задоволення від того, що зробив приємне іншому. Виховувати чуйність, милосердя, доброзичливість, бажання прийти на поміч слабкому ближньому.

Обладнання: казка «Дівчинка чуйність», модель «квіточка добрих справ», макет «квітуче дерево чуйності».

Заняття починається з читання казки «Дівчинка чуйність» (збірка народних алтайських казок «Байкалу озера казки»). Текст казки.

Дівчинка Чуйність (казка алтайського краю)

Берізка народила дівчинку. Дівчинка харчувалась березовим соком. Побачив її ведмідь, коли те місце проходив, і питається: – Ти звідки взялася, дівчинка?

Дівчинка відповідає: – Я народилася від берізки, харчуюсь соком беріз. Ведмідь почав кликати дівчинку до себе: –Йди до нас, ти будеш нашою донькою, донькою усіх звірів. А береза, мати твоя. Нікуди не піде, з тобою залишиться.

Дівчинка пішла до звірів. Звірі її полюбили. Білочка носила їй горішки, ведмідь приносив ягідки. Дівчинка вдень гойдалася на рогах оленя, грілася на сонечку (його роги влітку пухнасті та м'які). Взимку дівчинка мешкала у барлогу ведмедя. Лисичка приходила до барлогу, і всі звірі провідували дівчинку, тому що тоді звірі жили дружно. У них була спільна мова.

Але одного разу дівчинка зникла. Її Тангара (байкальський дух) взяв до себе на небо. Звірі загубили дівчинку. Шукали, шукали, почали сердитися один на одного, обвинувачували у тому, що не зберегли дівчинки. З тих пір вони стали ворогами один одному. А дівчинка тужила на небі за звірами, але спуститися до них не могла.

Вона літала по небу, слідкувала за звірами і попереджувала того, кому загрожує небезпека. До цього часу дівчинка дає чуйність кожному звірю і він тікає від небезпеки. Тому важко полювати на звірів.

Після читання проводиться обговорення: Як ви зрозуміли що таке чуйність? За що дівчинку назвали Чуйність? Які ви знаєте схожі за змістом слова?(милосердя, доброта, душевність, добросердя). Чи потрібно зберігати доброту, чуйність, милосердя? Що станеться, якщо доброта, чуйність зникнуть з життя людини? Чи робили ви добрі діла? Хто з оточуючих чуйний до вас, від кого ви відчуваєте тепло серця, доброту? – Кого ви любите найбільше у світі? Хто заслуговує на милосердя, опіку? Чи знаєте ви добрі, «теплі» слова?

Мовленнєва гра «Скажи добре слово». Діти стають у пари, кожна пара повинна по черзі сказати один одному добре слово (що передає співчуття): слова похвали; слова підтримки; слова радості; слова вдячності.

Розв'язання проблемно-пошукових ситуацій: «Школа сердечної чуйності» (Як би ти вчинив, якщо...): ситуація 1 за змістом м/ф «Біла шкурка». Згадайте казку про мишку, у якої була біла шкурка. У казці всі її приймали то за повара, то за лікаря, за кондитера. Всі просили допомогти і мишка нікому не відмовляла. Чим відрізняється біла мишка від звичайних сірих мишенят? Як би вчинили ви на її місці? Поясніть чому? Чи треба всім без винятку допомагати? Якщо б вам запропонували на вибір два святкових вбрання: костюм білої і сірої мишки, яке б ви обрали? Ситуація 2. Мешканці пташиного двору у казці Г.-Х. Андерсена «Гидке каченя» ображали його за те що він був не такий, як всі, некрасивий. Вони так його і називали «гидке, бридке каченя». Ніхто з ним не спілкувався і не дружив. Чи вірно поводитися птахи? Як би вчинили ви: прийняли б каченя у коло своїх друзів чи відмовилися з ним дружити? Ситуація 3. Уявіть ситуацію – з одного боку дороги впала ваша поруга (друг) і кличе на допомогу, а з другого боку дороги – старенький дідусь не може перейти дорогу, бо його тростина зачепилася за бордюр. Як ви вчините? Чи будете ви допомагати їм? Кому першому будете допомагати? Ситуація 4. На прогулянку Оленка вийшла у новому зеленому пальті. Раптово підсковзнула та впала у калюжу, підвелася швидко и заплакала. Що вибудете робити? Як треба вчинити?

План-конспект заняття-міркування «Дивна сила доброти»:

1. Мотивація. На початку заняття вихователь пропонує дітям визначити, як вони розуміють вислів: «Я собою задоволений», «Я пишаюсь собою», коли людина може так про себе сказати. Просить пригадати, як наше тіло виражає такий стан, за допомогою яких способів. Пропонує показати позою, жестами, мімікою такий стан (плечі розгорнути, голову піднята, на обличчі усмішка задоволення). Аналогічно діти демонструють протилежний стан пригніченості, переживання сорому, обговорюють ситуації, коли такі

відчуття трапляються. Вихователь робить висновок, що від гарних вчинків людина наче стає більшою, а погані вчинки роблять її навіть зовнішню меншою.

2. Полілог: – Що таке доброта? Як ви відрізняєте, що зробили добру справу чи ні? Чому іноді людині здається, що вона зробила щось гарне, наприклад, взяла з гніздечка пташеня, щоб зігріти вдома у коробочці, а виходить навпаки? Як пов'язані між собою слова доброта і допомога? Як зрозуміти, що людина чи будь-хто ще потребує допомоги? Що відчуваєш, коли зробиш добру справу.

3.Звернення до досвіду дітей. Складання розповідей про відчуття, пов'язані з наданням допомоги іншому, про почуття, що виникали, коли допомагали самим дітям.

4.Робота з текстом вірша Андрія Усачова «Крихітний хлопчик»

Крихітний-крихітний хлопчик для крихітної-крихітної пташки

На крихітному блюдечку крихітку хлібця приніс.

Пташка сказала: – Дякую. Велике-велике «дякую».

Таке величезне «дякую», що хлопчик наш трішки підріс. Запитання:

– Чому добрі вчинки роблять людину начебто більшою, а погані – навпаки?

5.Формулювання первинного поняття. Коли робиш щось для іншого, передусім треба думати про того, для кого ти це робиш, щоб йому було краще, а не про себе. Тоді це буде добра справа.

6. Колективне сюжетоскладання – проектування сюжету за допомогою запитань вихователя: як могло так статися, що хлопчик зробився таким маленьким? Можливо, він вчинив щось погане? Що могло статися? Як тепер повернути йому свій справжній вигляд? Які добрі вчинки він міг зробити? Чи допомогло це хлопчику повернути свій зріст? Що хлопчик зрозумів у своєму житті? Який корисний, хоч і складний урок він отримав? Колективне сюжетоскладання може відбуватися за опорними словами у вигляді предметних карток: вихователь їх послідовно відкриває перед дітьми,

спрямовуючи розвивати сюжет відповідно до опорних слів. Малювання дітьми ілюстрацій до окремих епізодів створеного сюжету. Відтворення казки за малюнками. Складання книжки-розкладанки.

7.Формулювання життєвого правила. Світ тримається на доброті. Люди мають підтримувати одне одного, намагатися вчиняти по-доброму.

План заняття «Три правила язика»

1.Полілог: – Як ви вважаєте, що означає вислів «розумний язик»? «Розумний» язик знає кому коли і що можна сказати. Можливо, ваші батьки вам також говорили про це правило: не розповідати незнайомим людям про секрети, і подробиці про свою родину. Адже ви не знаєте, як незнайома чи малознайома людина скористається цим знанням. Не розповідайте, де лежать гроші, як відчиняються двері, коли вас не буде вдома.

2.Робота з текстом. Обговорення казки О. Толстого «Золотий ключик або Пригоди Буратіно»: Що сталося із довірливим Буратіно, який розповів коту Базилію та лисиці Алісі про свої золоті? Як тільки хитруни почули про п'ять золотих, вони миттєво придумали історію про поле чудес, і так заморочили голову Буратіно, що він позбувся своїх грошей. Отже, розумний язик не біжить попереду думки. Спочатку поміркуй, а потім скажи. Які ж існують правила для «розумного язика»?

Лексико-граматична вправа. Яким буває язик? Що таке злий язик? (всіх осуджує, намагається знаходити в людині найгірше). Зрозуміло, що це не сам язик на таке здатен, а його власник. Язик лише поспішає за злою думкою людини. За словами одного літературного героя, злі язики – страшніше за пістолета. Як розуміти вислів гострий язик? (тобто сказати людині щось образливе, зробити неприємно чи навіть боляче). У казковій повісті про Незнайку та його маленьких друзів із Сонячного міста в одній з історій розповідається про те, як він намагався стати поетом, складав вірші про своїх товаришів. Про кожного знайшов щось глузливе і неприємне, тож не дивно, що його таки побили. Іноді хлоп'ята та дівчатка також придумують про своїх друзів образливі прізвиська, дражнили – так жартують. Проте від таких жарт

тільки їм і смішно. А потім ще й дивуються, що з ними не хочуть дружити. Мудрі люди у давнину справедливо радили не точити язика об людину, тобто не намагатися навмисно зробити людині неприємно, образити її. Тож язик має слухатись свого серця. Коли говорять «дурний» язик? (бо думка за язиком не встигає – спочатку говорять, а потім вже думають). Саме про це в народній мудрості є презирливий вираз ляпати язиком. Коли так вчиняє маленька дитина, яка ще не розуміє, що можна говорити, а чого ні, їй проститься. Але для розумних хлопчиків і дівчаток слід привчити свого язика думати, перш ніж говорити. Уявіть, що відчуватиме людина, якщо з нею трапиться подібна історія.

– Тітонько Марино, – зацікавлений Тимко, відчиняючи гості двері, весь час намагався зазирнути їй за спину. – А де ж ті чорти?

– Які чорти? – здивувалась жінка.

– Тато сказав, що вас чорти принесли. То ж де вони?

Про кого говорять «язик без кісток»? (про балакунів). Про таких людей також говорять, що вони люблять молотити язиками, тобто багато, майже без зупину розмовляють. Коли людина без зупину говорить, їй ніколи подумати про що вона говорить. Можливо, в казковому оповіданні Юрія Ярмиша про птахів дехто впізнає себе чи свого знайомого. Отже, розумний язик спочатку добре думає, перш ніж щось сказати.

5. Робота із текстом Юрія Ярмиша «Лісові балакуни». Обговорення тексту. Малювання ілюстрацій до основного правила.

Є в народній мудрості ще один вираз про брехунів, людей, які порушують договір, не тримають обіцяного – працювати язиком. Вихваляється така людина – я вам і те зроблю, й інше, а коли дійде до справжньої роботи – виявляється, що працювати вміє лише язик.

6. Формулювання життєвого правила: язик завжди повинен слухатись свого розуму та серця.

План-конспект заняття-міркування з теми «Три правила носа».

Робота із текстами та малюнками. - Які бувають носи? У кого є носи? У чого є носик? Відгадайте загадки і самі назвете ці слова та пригадаєте багато інших.

Замість носа – п'ятачок,	Коли нахилиш товстуна,
Замість хвостика – гачок.	Тоді в ту саму мить
Голос мій лунає дзвінко,	З його залізного носа
Я мала весела ... (свинка).	Водичка побіжить (чайник)
По білому полю	Тонкий червоний ніс
За думкою у слід	По саму потилицю в землю уріс.
Мій коник поспішає,	Лише стирчать завзято
Рілля носиком рівняє (олівець).	Його зелені п'яти (морква).

(рядок картинок із зображенням (щоб виділити) хоботка мухи, хобота слона, черевики, лійки, пташки, човна тощо).

Експериментування: а) здогадатися за запахом, які продукти, рослини лежать у мішечку; що повар запропонує на обід.

Як ви вважаєте, чи може ніс розповісти про характер чи настрій свого господаря?

Полілог. Іноді про людину говорять: «ніс повісив», «не вішай носа». Чули такий вислів? Про кого так говорять? Що відчуває така людина? Як сказати про її настрій по-іншому? (засмучена, пригнічена). Пригадайте, чи траплялась із вами будь-коли така ситуація, щоб про вас можна було б сказати «ніс повісив». Пригадайте також, хто або що допомагало вам не вішати носа. Давайте пригадаємо герої яких казок також були у пригніченому стані. Давайте втішимо їх, підтримаємо, порадимо не вішати носа, підкажемо вихід із складного становища. Чи знаєте ви, чому небезпечно для здоров'я людини довго залишатися в такому пригніченому стані? Ті, хто завжди киснуть, погано їдять і відповідно повільно ростуть, бо сили свої втрачають на беззмістовне ниття.

Формулювання первинного поняття (1). Культурна людина не стане довго демонструвати оточуючим свій поганий настрій, бо вона заражає всіх

таким самим станом. Уявляєте, щоб було б, якби вся вулиця, навіть все місто, вся країна ходили постійно похмурими, з повішеними носами, нічому б не раділи, ніколи б не сміялись?! Бр-р-р!

Продовження полілогу: Але є інші люди, важкий характер яких також видає ніс. Про таких кажуть – «ніс задирає». Як ви розумієте цей вираз? Так, так говорять про людину, яка хвастає, занадто пишається собою, аж роздувається від гордості, несеться, на всіх дивиться презирливо. Як ви вважаєте, приємно спілкуватись з такою пихатою людиною? Чи хотіли б ви такого друга? Ви знаєте, як не заразитися такою небезпечною хворобою? Як тільки відчуєте, що вам хочеться, щоб вас безперестанно хвалили, приділяли вам і лише вам увагу, лише на вас дивились і вас слухали, коли вам нехай на хвилиночку вбачатиметься, що ви – кращий, а інші діти гірші за вас, – знайте, що ви підхопили цю страшну хворобу – пихатість. І зовсім скоро і про вас можуть сказати: «Задирає ніс!». І тільки ж тоді, якщо швидко її не позбудетесь, не дивуйтеся, що з вами ніхто не хоче дружити. Висновок: ніяка в світі річ не здатна зробити нас водночас кращими за інших людей, підняти нас над ними. То ж культурна людина завжди залишається скромною і носа не дере.

Робота за текстом. Ніс – важлива частина нашого тіла, може принести нам багато приємних і навпаки неприємних переживань. Пригадайте героя казки Олексія Толстого «Пригоди Буратіно», про дерев'яного хлопчика, який сунув свій довгий допитливий ніс у чужу таємницю, і мав від цього багато біди, майже чудом залишився живим. Є, на жаль, такі люди, яким дуже подобається совати свій ніс не у свої справи, – підслуховувати, підглядати, нав'язувати свої поради тоді, коли про це не просять, і таке інше. Поміркуйте, приємно було б вам, як би ваш секрет, який ви від всіх ретельно скривали, став відомим усім через когось, хто підслухав вашу таємну розмову, а потім розповів про це. Є, на жаль, такі люди, які тільки почули про щось, одразу спішать розповісти іншим. Але за поспіхом, не встигають поміркувати, розібратися що й до чого, то ще більшу плутанину вносять у

взаємини людей. Отже, культурна людина навіть, якщо стала свідком чиеїсь таємниці, не спішить розповісти про неї всім, а тримає її про себе, адже це не її власна таємниця.

Формулювання життєвого правила. Для культурної, шляхетної людини надзвичайно важко, щоб ніс не просто стирчав на нашому обличчі, а поведив себе також шляхетно. Для цього треба запам'ятати, або зарубати на носі, як казали у давнину, три основні правила, які ми сьогодні разом засвоїли: не вішати носа. Вірити, що якщо постаратися, обов'язково можна досягти успіху у будь-якій справі. Якщо не самому, то за допомогою друзів безпреміно. не задирати носа. Адже ти не гірший, але і не кращий за других. Ти просто інший. Поважай себе за свої досягнення, проте не забувай, що в людей інших досягнень не менше. Не вставляй свого носа у чужі справи. Погодься з тим, що є справи, які тебе не стосуються. Поважай свої та чужі таємниці. Інакше, що ж то за таємниці, які всім відомі.

Для виховання справедливості

Конспекти занять:

Тема заняття «В гостях у казки»

Мета: Вчити дітей свідомо оцінювати ситуацію, аналізувати вчинки казкових героїв, адекватно оцінювати дії інших з точки зору виконання загальноприйнятих норм та правил; розвивати почуття відповідальності за свої вчинки, відчуття справедливості, захисту, підтримки, життєвої опори. Виховувати любов до своїх ближніх, негативне ставлення до будь-яких форм несправедливості та насильства, виховувати у дітей прагнення до справедливих вчинків.

Матеріал: казкові герої – Коза-Дерева, Лисиця; умовні знаки, картинки, фотографії.

Хід заняття

1. Розігрування сценки. Вихователь: Діти, сьогодні до нас завітали казкові герої. Послухайте, як жваво вони розмовляють. Зараз ми здогадаємося, з яких вони казок.

(Коза-Дереза страшить дітей, співає пісню Кози із казки «Коза-Дереза». Лисичка співає пісню «Я лисичка, я сестричка»)

Чи впізнали ви, діти, цих героїв? З яких вони казок? (Вихователька звертається до Кози та Лисиці.)

– А чому це вам так весело?

Коза: Ви що, не знаєте? Ми дуже сміливі, страшні і в нас уже є своє житло. Ми його силою відібрали від Зайчика.

Лисиця: Ось, які ми молодці,

– Ось, які ми сильні,

– Слабших ображаємо,

– Тому й житло маємо.

2. Вихователь запрошує дітей оцінити вчинки казкових героїв: Діти, чи пригадуєте, що трапилося в казках «Коза-Дереза» та «Зайчикові хатка»? Чи справедливо вчинили Коза та Лисиця? Як можна назвати подібний вчинок? (несправедливий, злий, поганий). Ви схвалюєте чи засуджуєте вчинок Кози та Лисиці?

Діти, це не просто несправедливий вчинок. Це – злочин. Запам'ятайте, вони не мали права виганяти Зайчика з його будинку. Ніхто не має права пошкодити чи відібрати від інших житло, ображати когось. Кожна людина має почуватися вдома безпечно. Кожна людина має право на справедливе відношення до себе і до інших.

Діти, чи буває так, що ви залишаєтеся вдома самі? Хто знає, як треба поводитися, якщо ви вдома самі? (Не включати електричні прилади, не лізти до газу, нікому не відкривати двері). А якщо випадково трапилося якесь нещастя, що треба робити? (Кликати на допомогу сусідів, уміти зателефонувати до пожежної охорони – 101, до міліції – 102 та викликати швидку допомогу – 103).

Вихователь: Пам'ятайте, діти, не тільки дорослі мають різні права, але права мають і діти, навіть такі малі, як ви. Дорослі повинні поважати права дітей, ставитися до дітей з любов'ю, з повагою, захищати дітей від тих, хто жорстоко з ними поводить. А кривдники, звичайно, заслуговують на покарання. Отже, що ми можемо сказати Козі і Лисиці? (Ви не маєте права виганяти Зайчика із його житла).

Щоб ви краще запам'ятали свої права, ми вивчимо деякі умовні знаки про права дитини. (Діти розглядають піктограми). Що вам нагадують ці умовні знаки? (Дорожні знаки). Чи обов'язково дотримуватись правил руху на дорозі? Що може трапитися, якщо не дотримуватись правил руху на дорозі? (Може трапитися біда). Так, лихо може трапитися і тоді, якщо не дотримуватись правил співжиття, якщо хтось порушує права як дітей, так і дорослих. (Вихователька пояснює зміст піктограм «Всі діти мають право на любов і піклування», «Жодна дитина не має бути скривджена і зневажена»).

Діти, хто піклується про вас? Хто любить вас? Кого любите ви? Чи піклуєтеся ви про когось? Який у вас настрій, якщо вас хтось ображає? А чи трапляється так, що ви когось ображаєте? Чи можна ображати інших? Що треба зробити, якщо ви із кимсь посварилися? (Помиритися). Які мирилки ви знаєте? (Діти розповідають мирилки). Ви повинні знати, що навіть дорослим не дозволено ображати дітей.

Знайте, змалечку всіх діток

Треба вчить, оберігати,

І ніхто в усьому світі

Їх не сміє ображати.

А тепер ми оглянемо виставку картин та фотографій (справедливі та несправедливі вчинки дітей). Ви уважно роздивіться їх і скажіть, як можна назвати подібний вчинок? (несправедливий, злий, поганий). Ви схвалюєте чи засуджуєте такі вчинки?

Вихователь пропонує на закінчення заспівати пісню про дружбу. Виконується пісня «Давайте в дружбі жити». Заняття закінчується.

Тема заняття «Голуб миру»

Мета: сприяти становленню у дошкільників моральних цінностей.
Завдання: формувати уявлення про світ справедливості, емоційно позитивного ставлення до прояву справедливості, миролюбності, дружелюбності, взаєморозуміння. Вчити орієнтуватися в поняттях: «справедливий», «безкорисливий», «неупереджений», «об’єктивний». Активізувати у мові слова і вирази, які позначають вітання, вибачення, прохання. Закріпити знання про свої права та обов’язки, вміння малювати на оксамитовій папері ватю. Розвивати позитивне ставлення до моральної цінності – мир, бажання проявляти моральні якості: здатність прощати і просити прощення, справедливо поводитись по відношенню до інших, мирити посварених, не відповідати злом на зло. Виховувати справедливі, доброзичливі відносини один до одного.

Обладнання: картинки із зображенням трьох друзів різних національностей, моста через річку, коня, ослика і верблюда; підлогові подушки; ігри Воскобовича – чудо-хрестики, чудо-стільники, схеми будиночків; муляж короваю; музичні інструменти – трикутники; шапочка ворона; макет будиночка; ватяні диски, оксамитовий папір; фонограми – звуки природи (спів птахів, дзюрчання струмка і т.п.), пісні «Якщо добрий ти» (музика: Пляцковського М., слова: Савельєва Б.), «Колискова ведмедиці» (слова: Ю. Яковлєва, музика: Є. Крилатова)

Хід заняття.

1. Вихователь Розповідає казку з опорою на ілюстрації: я зараз буду розповідати казку, а ви мені будете допомагати. В деякому царстві, у деякій державі жили-були три товариші: Іван, Джон і Лі (вихователь виставляє картинки). Скажіть, чим схожі були друзі?

Жили вони дружно, не сварилися, разом працювали, разом грали. Але сусідські хлопці часто кривдили їх за незвичайний зовнішній вигляд, за їх несхожість. Чим відрізнялися друзі?

Друзі намагалися пояснити хлопцям, що недобре ображати один одного, що потрібно жити в мирі всім, говорити людям тільки ввічливі слова, а якщо раптом образив людину, то обов'язково треба принести свої вибачення, але друзів ніхто не слухав, та й ніхто в цьому царстві – Державі навіть не знав ніяких ввічливих слів.

А ви знаєте слова, які говорять люди, коли вибачаються? (Очікувані відповіді дітей – вибачте будь ласка, вибачайте, прийміть мої вибачення, вибачте будь ласка, прошу вибачення, я була не права; зізнаюся я був не правий, помилуйте).

Набридло нашим героям терпіти приниження, зло і вирішили вони піти шукати країну, де панує мир і злагода, під назвою Справедливість.

2. Аналіз поняття: Ви знаєте, що таке справедливість? А які права ви знаєте? Які у вас є обов'язки?

3. Фізкультхвилинка – діти зображують ходьбу під звуки природи.

Вихователь: Одного разу вранці наші герої, вставши раніше, вирушили в дорогу. Дорога була важка – йшли вони по болоту (діти зображують ходьбу по болоту), перестрибували через яри (діти роблять стрибки), переступали через повалені дерева (бурелом) (діти зображують переступання через дерева).

Йшли вони весь день, вже вечір настав, а переночувати їм ніде. Давайте допоможемо їм, побудуємо хатинку для ночівлі. (Діти будують будиночки з чудо-хрестиків, чудо-сот В. Воскобовича за схемами, стоячи за столами). Обережно увійшли друзі в хатинку (діти підходять до макету будиночка), нікого немає, але на столі лежить коровай хліба і записка: «Пригощайтесь, подорожні». Зраділи хлопчики сіли за стіл і почали ділити коровай. (Діти сідають навколо столу) Як же їм розділити частування, кому ж відрізати найбільший шматок?

Чому частини повинні бути рівні? (Очікувані відповіді дітей: потрібно вчинити справедливо: частини повинні бути рівними тому, що всі троє однаково зголодніли і мають рівні права на хліб)

Так друзі і вчинили, поділили коровай порівну. Як вчинили друзі?

Поїли друзі і вирішили відпочити, а щоб вони мирно, спокійно поспали, давайте заспіваємо їм колискову (діти співають «Коліскову ведмедиці» з використання музичних інструментів – трикутників).

Переночували друзі в хатинці, а вранці вирушили далі, на пошуки Країни світу і справедливості. (Діти переходять і сідають на підлогові подушки) Йшли вони лісом, милувалися його красою, і раптом перед ними виникла вируюча річка, а через неї міст. У моста сидить ворон (ворона зображує дитина в шапочці ворона), картинка із зображенням зламаного мосту на мольберті.

Сценка: ворон і три друга.

Вихователь: Доброго дня ворон. Давайте, хлопці, привітаємо ворона ввічливими словами. (Діти вітають ворона)

Ворон: Добрий день! Куди прямуєте?

Іван: У країну миру і справедливості. (хлопчик)

Джон: Чи правильно ми йдемо? (2-ий хлопчик)

Лі: Той чи дорогою? (3-ій хлопчик)

Ворон: Йдете-то ви правильно, але пройдете чи по мосту? Він дуже старий. Я його стережу, нікого через нього не пропускаю.

Іван: Нам дуже потрібно переправитися на інший берег. (1 - хлопчик)

Джон: Пропусти нас, будь ласка. (2-ий хлопчик)

Лі: Ми дуже тебе просимо. (3-ій хлопчик)

Вихователь: Давайте, дітки, теж попросимо ворона про допомогу.

Ворон: Добре. Тільки в мене одна умова: спочатку повинен пройти найважчий, а останнім – найлегший. Вирішуйте, хто піде першим.

Задумалися друзі. Нікому не хочеться йти першим: страшно. Раптом міст не витримає? Як ви думаєте, хто з героїв піде першим? Чому? (Відповіді дітей)

Подумали друзі та Іван вирішив йти першим, бо він найважчий, другим пішов Джон, бо Лі найлегший. Як вчинили хлопчики?

Перейшли хлопчики міст, а йти до країни Справедливості ще далеко. На чому можна швидко дістатися друзям?

Вихователь: На жаль, нічого швидкохідного не було поруч з друзями, але вони побачили дідуся, який продавав ослика, коня і верблюда. (Вихователь демонструє картинку)

Кого ж вибрати? (міркування дітей). Ослик симпатичний, але маленький – не може везти одразу трьох. Верблюд великий, навіть занадто – хлопцям на нього не забратися, та й важко йому по лісових дорогах ходити. А ось кінь і відвезти всіх зможе, і до доріг нерівних звик. Його й обрали. Ми оцінили всі переваги і недоліки тварин і зробили вибір – об'єктивний.

На коні друзі швидко дісталися до Країни світу і справедливості. Там їх зустріли привітно: запрошували в гості, пригощали пирогами. Жителі Країни запропонували їм залишитися. Але друзі, чомусь засумували. Виявилось, що вони сумували про те, що там, звідки вони прийшли, немає дружби, справедливості, миру і злагоди між людьми. І тоді жителі країни Справедливості запропонували відправити до друзів на Батьківщину голубів миру, які принесу всім людям мир і злагоду. Давайте допоможемо друзям зробити голубів миру! (Діти роблять на оксамитовій папері ватую голубів стоячи за столами під звуки природи).

Які чудові вийшли голуби, нехай вони розлетяться по всій Землі. Земля – наш спільний дім, а значить, наші голуби принесуть в кожний дім мир, злагоду, дружбу. І від нас з вами буде залежати, збережемо ми цей світ в своєму будинку чи ні. Що ж ми можемо зробити, щоб у нас завжди панував мир? Вихователь: Давайте на прощання заспіваємо друзям пісню про дружбу. (Діти співають «пісню кота Леопольда»).

Тема заняття «Лист її Величності королеви Справедливості»

Мета заняття: донести до свідомості дітей, що справедливість – найкраща риса характеру людини; ознайомити з поняттями: справедливість та несправедливість; розвивати зв'язне мовлення, спостережливість, уміння

висловлювати власні судження; виховувати у дітей бажання творити справедливі вчинки.

Хід заняття:

1. Розповідь вихователя: У далекій країні, в одному королівстві живуть дві королеви – Справедливість та Несправедливість. Ніхто вже не може пригадати, скільки їм років. Вони живуть так довго, що можна сказати, що вони вічні. Королівство поділено порівну між королевами, кожна з них має своїх міністрів. Королеві Справедливість служать Добро, Совість, Чесність, Правда. У королеви Несправедливість – свої міністри: Зло, Брехня, Лицемірство, Безчестя.

Як і у всіх королівствах, у кожної королеви є свої піддані, тобто люди, які слугують їм. Громадян королеви Справедливість легко впізнати, вони живуть у злагоді та мирі, бо поважають та розуміють одне одного, завжди чуйні, здатні співпереживати чужому болю, уважні, готові надати допомогу, навіть якщо про це попросять піддані королеви Несправедливість. Вони не здатні мститися за завдану колись образу, грубість, нечесність, не підозрюють безпідставно іншу людину в тому, чого вона не скоїла, не дорікають незаслужено іншого, некорисливі.

На відміну від жителів країни Справедливість, піддані королеви Несправедливість безпідставно підозрюють своїх громадян у тому, чого вони не скоїли, незаслужено докоряють їм, мстяться за завдану колись образу. Вони без поваги ставляться до інших, цікавляться лише собою, не переймаються переживаннями своїх рідних та близьких. А ще підданим королеви Несправедливість байдуже, коли вони бачать, що з іншими громадянами їхнього королівства поводяться несправедливо.

2. Розмова: – Діти, ви б хотіли жити у країні Несправедливість та спілкуватися з її громадянами? Чому? А знаєте, чому я розповіла вам про ці країни? Учора надійшов лист від королеви Справедливість, ось він.

(Вихователь показує лист, відкриває його)

Давайте разом прочитаємо.

«Любі діти! До вас звертається королева Справедливість. У нашому королівстві сталася біда – королева Несправедливість разом зі своїми міністрами оголосила війну моєму королівству. Так вийшло, що королівство несправедливість стало сильнішим за моє, бо кожна людина, яка скоїла несправедливий вчинок, із часом потрапляє саме в це королівство, і воно щоразу збільшується. Якщо ви, дорогі діти, не допоможете нам, правитиме королівство Несправедливість, і весь світ опиниться в темряві, а головне – постраждають жителі моєї країни, Несправедливість їх знищить. Шлях до мого королівства довгий і тернистий, ви мусите подолати багато перешкод. А найважче те, що потрапити до мого королівства може тільки справедлива людина. Ваш учитель – розумний та справедливий, він знає все про мою країну та допоможе вам стати справедливими, чесними, правдивими та щирими дітьми. Він покаже вам дорогу до мого королівства, а я разом із своїми підданими чекатиму на вашу допомогу. Поспішайте! З повагою до Вас, ваша королева Справедливість»

– Хто хоче вирушити в подорож та допомогти королеві Справедливість?

– А ви пам'ятаєте, які люди можуть потрапити до королівства?

– Перш ніж вирушати у подорож, ми маємо запам'ятати такі правила.

Правила королеви Справедливість:

Правило перше – з повагою ставитися до себе та оточуючих.

Правило друге – уважно ставитися до всіх людей.

Правило четверте – співпереживати чужому болю.

Тема заняття «Подорож до країни Справедливості».

Мета: продовжувати ознайомлювати дітей з їхніми правами на прикладах казок за допомогою мальованих знаків - символів; дати дітям знання про те, що кожна дитина має право на справедливе відношення до себе. Вчити дітей висловлювати свої думки, міркувати, робити висновки, адекватно оцінювати дії інших з точки зору виконання загальноприйнятих

норм та правил; вміння оперувати знаннями по реалізації власної правової поведінки та сформованості якості самоконтролю; розвивати пам'ять, увагу, здатність справедливо аналізувати дії, вчинки інших. Активізувати словниковий запас. Виховувати почуття справедливого та поважного ставлення до оточуючих.

Матеріал: демонстраційна книга з ілюстраціями до казок, уривки з казок, картинки-символи.

Хід заняття

- Добрий день, мої малята,
Які у вас гарні оченята
Карі, сині та сіренькі
Ви для мене всі любенькі.
- Діти, сьогодні я вам розповім про дивовижну казкову країну.

Весь за горами, за лісами є казкова країна Справедливості в якій усі щасливі: діти і дорослі, тварини і птахи. А дбає про це Король Закон. Але так було не завжди. Усі мешканці країни з жахом згадують той час, коли ними правила зла чаклунка. Особливо погано вона ставилася до малих дітей. Малеча змушена була тяжко працювати, дітей били, ображали, не дозволяли відпочивати і гратися, вчитися в школі. Навіть імені вони не мали. Дізналася про свавілля Злої Чаклунки Добра Фея і разом із славним Законом, який згодом став Королем усієї держави, знескодила й назавжди вигнала її з країни.

Мешканці обрали нового правителя – Короля Закону, який тепер захищав інтереси всіх громадян, особливо дітей, і нікому не дозволяв їх кривдити та несправедливо ставитись. Йому допомагала Добра Фея.

А як вона це робила, дізнаєтеся, перегорнувши сторінки цієї книжки. Отож сідайте зручненько та слухайте казкові історії, що трапились в Країні Справедливості.

Перегортаємо першу сторінку.

- З якої казки ця ілюстрація? («Зайчикова хатка»)

- Хто потрапив у біду? (зайчик)Чому так сталось?
- В казці є несправедливий вчинок? Хто його зробив? Чому вона так вчинила?
- Як ти вважаєш, вчинок півника був справедливим по відношенню до зайчика? А до лисички?
- Як ти вважаєш, чи можна вчиняти так як лисичка? Чому?
- Пригадайте, в яких казках ще відбувались несправедливі вчинки героїв? («Червона шапочка», «Вовк і семеро козенят», «Котик і півник», «Колосок»)
- Перегортаємо другу сторінку книги.
- До якої казки ця ілюстрація? (« Коза-Дереза»)
- Як ви гадаєте, хто поступив несправедливо у цій казці (Коза по відношенню до зайчика).
- Чи можна так діяти, як Коза-Дереза? Чому?
- Вірно, діти, всі люди мають право на справедливе та поважне ставлення до себе.
- Ось наступна казочка. Ви її впізнали?
- Так, дійсно, це казочка «Дюймовочка». Послухайте, я зачитаю вам з неї уривок. (Зачитується уривок з казки)
- Як ви гадаєте, які ситуації в казці є несправедливими ? (Відповіді дітей)
- Так, ніхто не має права ображати, несправедливо відноситись, кривдити вас через несхожу зовнішність, якого б кольору не була ваша шкіра: смуглява чи світла, якою б мовою ви не розмовляли. Ви всі рівні серед інших і маєте такі самі права, як і всі.
- До якої казки ця ілюстрація? («Попелюшка»)
- Послухайте уривок із цієї казки (зачитується уривок)
- Хто вчиняв несправедливо по відношенню до Попелюшки? (відповіді дітей)

– Як ставилися до Попелюшки сестрички? Чи піклувалися вони про неї? (не любили, зневажали, насміхалися з неї)

Яку роботу виконувала Попелюшка? (Садила город, чистила, мила.....)

– Для маленької дівчинки така робота була важкою, непосильною?

– Це несправедливо по відношенню до Попелюшки? Чому ти так вважаєш?

– Як ти вважаєш, чи потрібно бути справедливим? В яких саме випадках?

У кожного з вас, як і у Попелюшки, є право на турботу з боку дорослих та захист від примусової праці, оцінювати дії інших з точки зору виконання загальноприйнятих норм та правил.

–Діти, а як поводи́ла себе Попелюшка з доньками мачухи? (була ввічливою, навіть пригощала їх) Це свідчить про те, що в неї добре серце. Пам'ятайте, що є багато людей, які потребують вашої любові, доброти, співчуття.

І сьогодні ми з вами виготовимо свої сердечка любові та подаруємо нашим дорогим гостям. (Діти обводять шаблони, вирізають та прикрашають сердечка, дарують гостям).

Для формування міжособистісної злагоди:

Читання тексту «Разом краще» з подальшим його обговоренням.

Текст: Ніна – дівчинка яка живе у великому будинку, в ньому багато квартир, і тому у дворі завжди граються багато хлопчиків та дівчаток. У Ніни багато іграшок, і вона любить виносити їх на вулицю. Тепер у неї великий м'яч, половина -червона, половина -синя. М'яч новенький, його нещодавно подарували. Побила Ніна м'ячем об землю, потім покатала його, потім просто поносила в руках, – самій нудно гратися. Підійшов хлопчик, запропонував грати разом. Разом, дійсно, краще, але м'яча шкода, можна забруднити або навіть порвати. Не погодилась. А м'яча додому віднесла, щоб ціліший був.

Зробив батько Ніні гойдалку: за перекладину мотузку перечепив, дощечку поклав, така гарна гойдалка вийшла. Розгойдав татусь Ніну до самого неба, летить на гойдалці то вниз, то вгору – дух завмирає! Діти збіглись з усього двору, всім кортить покататися. Просьять Ніну дозволити. Так ні: мотузку шкода, раптом розірветься. Відмовила дітям, вони постояли і розійшлись. Сіла Ніна на гойдалку, але самій розгойдатися не просто. А дітям до її біди немає діла. Так, разом краще, проте... Отак і нудьгувала Ніна, коли ми її зустріли - до дітей іти не хоче: проситися до гри вона не вміє, а дітям і без неї добре. Наодинці грати невесело... Сердиться Ніна на дітей. Що робити?

Питання для обговорення з дітьми:

– У чому біда Ніни, як ви зрозуміли? Виявляється вона не вміє дружити. Як краще: разом чи самому?

Інтерактивна вправа «Разом». Варто запропонувати дітям разом виконати одну з найпростіших вправ, наприклад, разом плеснути в долоні. Спочатку педагог надає дітям можливість переконатися, що без домовленості разом це зробити дуже важко – хтось поспішає, хтось запізнюється. Вихователь підводить дітей до необхідності виконання правила – домовитися, допомагає сформулювати саму домовленість: «Коли я порахую до трьох, всі плеснуть у долоні одночасно». Пригадайте, герої яких відомих вам творів робили справу разом? Як ви вважаєте, для чого майстрам правило «РАЗОМ»? Що воно їм дає?

Гра-стратегія «Ми йдемо». Вихователь пропонує придумати якусь справу, яку можна виконувати разом, наприклад, відправитися разом подорожувати. В поході може трапитися будь-що, отже, треба триматися дружно, тоді будь-які перешкоди можна здолати.

Основні кроки гри: 1. Дітям необхідно домовитися, що треба взяти з собою у подорож: які речі слід взяти кожному окремо, тільки для себе, а які ми візьмемо для всіх. Вихователь допомагає дітям висловити пропозиції, звертає увагу на те, що починати треба зі слів: «Друзі, я пропоную взяти...»,

тобто ініціювати свої дії. «Прийняті» пропозиції можна символічно зобразити на окремих аркушиках. Крім того, радимо відразу домовитися, хто це може нести, тобто важливо допомогти дітям оцінити реальність пропозиції. 2. У ході подорожі трапляються різні пригоди. Перша пригода - величезна калюжа. Діти об'єднуються спочатку по троє, потім по п'ятеро, потім увосьмеро, щоб показати розміри калюжі. Треба придумати спосіб, як подолати калюжу і залишитися чистими, сухими, не нашкодити природі, не втратити багато часу. Адже, головне – це знайти правильне рішення. Друга пригода – несподіваний таємничий шурхіт у лісі. Перш, ніж перелякатися, треба спробувати визначитися, що там може бути, від чого потріскують гілки, шурхотить листя? Вітерець суху гілку відламав, їжачок на гілочку наступив, мишка зашаруділа, а, можливо, білочка необережно стрибнула і гілочку зламала. А ще це можуть бути пташки, комахи або зайчик полохливий. Вихователь пропонує дітям не тривожити тварин, а навіть допомогти їм – разом зробити мурашник із паличок (за зразком).

Для розвитку креативності

Мовленнєва вправа «Продовж казку»

Педагог читає дітям частину казки «Зажурилась бабуся Зима» (автор Ірина Мацько):

«Якось наприкінці осені, коли день уже став дуже коротенький, а ніч – довгою та холодною, надумала бабуся Зима піти однієї такої ночі на розвідини до людей, на землю та послухати, що про неї говорять, чи чекають на її прихід. Підійшла вона під віконце до хатини, де жили старенькі дідусь із бабусею, і чує:

– Ой, діду, вже й зимонька не за горами, принесе вона до нас сніги та морози, а так ще тепла хочеться. А може, забариться Зимонька й прийде до нас пізніше. Погрілись би ще трішки.

– Так, бабусю, так. Правду ти кажеш, але ж чи забариться вона?!

Сумно стало Зимі від тих слів, проте пішла вона ще під інше віконце послухати, може, там на неї чекають. Чує, якась молодиця з матір'ю розмовляє:

– Ой, не треба ще нам холоду та Зимоньки. Ще дах у хаті не залатаний, холодно нам буде. От якби десь заблукала Зимонька, а то й зовсім не прийшла до нас...

Образилася бабуся Зима. «Чого ж так усі мене не хочуть бачити? Чи я комусь зло роблю? Снігом, немов ковдрою, землю вкриваю. Діточкам для санчат дорогу встеляю. Та коли так, то й не піду я на землю, нехай без мене живуть і красну Весну чекають. Я ще й Віхолі, Морозу та Сніговію скажу, щоби не йшли між люди».

Так і зробила. От уже й час іти зимі на землю, а вона собі спить і нікуди не поспішає. Мороз, Сніговій та Віхола також відпочивають. Навіщо ж іти, коли їх не чекають?!

А на землі весело. Уже й би мала прийти Зима, а все її нема. Тепло людям, щасливі всі. Минув отак місяць, минув другий. Уже й Новий рік не за горами. Вже інше почали люди говорити.

– Як же це Новий рік – та без Діда Мороза, без Віхоли і Зимоньки зустрічати? Не годиться так. Та й поля вже давно треба вкрити білою ковдрою. Інакше озимина переростати почне, коли і надалі таке тепло буде. Пропаде наш урожай? Загине все. Напевно це ми її образили, коли не бажали її приходу. А вона почула й передумала до нас іти.

Забідкалися люди. І дахи вже полатали, і нагрілися, та й ялинки в хатинках у розкішне вбрання одягнули, до Нового Року готуючись, а Зими нема і нема.

А дівтора? Дівтора геть духом упала. Вже й наче зима, а ні тобі на саночках чи лижах покататися, ні ковзанки на ставку зробити чи снігову бабу зліпити, ні у сніжки погратися. Сумно навкруги, сіро. Та й намислила дівтлашня у передноворічний вечір зібратися гуртом і піти на вигін, за село,

щоби Зимоньку закликати. Так і зробили. Узяли санки, лижі, ковзани та й вийшли гуртом на гірку.

– Зимонько-Зимо, бабусю! – почали благати вони. – Пробач, якщо образили тебе! Прийди до нас з Дідом Морозом, Сніговієм та Віхолою! Сумно нам без тебе. Ось санки, ковзани, лижі, а кататися нам ніде...»

Завдання дітей придумати продовження казки та намалювати його.

Мовленнєва вправа «Продовж казку»

Педагог зачитує дітям казку «Старий пень» (Василь Сухомлинський) та пропонує придумати її продовження:

«Росло в лісі велике гіллясте дерево. Весною воно вкривалось зеленим листом, білими квітками. Прилітали до квіток бджоли і джмелі. Поселилися, на дереві співучі пташки. Щовесни повертались вони з теплого краю знаходили своє дерево і весело щебетали: «Доброї весни, рідне дерево, ось ми і прилетіли до тебе». Радісно жилось дереву, бо багато друзів було у нього.

Минули роки. Постаріло дерево, засохло. Прийшли до лісу люди, спиляли його і кудись повезли. Залишився тільки пень. Від суму й самотності покрився він сірим пилом. Боляче було йому, коли згадував, як злітались до нього бджоли, як співали пташки. Прилетіли якимось пташки, покружляли, защебетали тривожно й полетіли. Пень заплакав з туги. Так захотілось йому чиєїсь прихильності, дружби.

Настала осінь. Якимсь прибіг до пенька їжак. Вирив ямку та й носить сухі листочки, жмутки моху, стеле зимову постіль. Зрадів старий пень. І їжак з пеньком став ласкавий.

Подружились вони, розповіли одне одному про своє життя. Аж помолодів пень. Зацвів зеленим мохом. Бо є тепер у нього вірний друг».

3.3. Розвиток базових особистісних якостей старших дошкільників у предметно-перетворювальній діяльності

Навігатор для вихователів № 3

Базова якість особистості	Форма, метод, засіб виховання якості	сторінка
Міжособистісна злагода	Тематика малюнків і портфоліо дітей групи у форматі кооперативної діяльності; колективних проєктів за результатами участі у благодійних акціях	
Чуйність	Практичне заняття «Квіточка добрих справ»	
Міжособистісне партнерство	Варіанти дій у спільно-індивідуальному форматі: Малювання вдвох на довгій смужці паперу; Малювання з секретом у три пари рук	
	Варіанти дій у спільно-послідовному форматі: гра «Ремонт книжок»	
	Варіанти дій у спільно-взаємодіючому форматі: заняття з конструювання з природного матеріалу «Лісове царство»; Команди-студії: студія скульптури; Художній салон; студія архітектури; студія модельєрів	
Креативність	Вправа «Малювання у кілька рук»	
	Дидактична гра «Склади будинок з геометричних фігур»	
	Вправа «Фантазуємо»	
	Розважально-творча гра «Арт-студія»	
Спостережливість	Завдання «Малюємо пісочні картини»	
	Художнє завдання «Крейдяні дива»	
	Вправа на аналіз-інтерпретацію	

Для формування міжособистісної злагоди:

-малюнки на тему «Я і мої друзі», «Про якого друга я мрію», «Хоровод Злагоди», «Місто Дружби і Злагоди» (кооперована діяльність), виготовлення «Малюнкового Кодексу злагоди групи» (кооперована діяльність дошкільників);

-матеріали для укладання портфоліо групи «Мир і Злагода – наші помічники», «Наш садочок – це Злагоди віночок»;

-матеріали для колективних проєктів за результатами участі в благодійних акціях «Естафета миру», «Золотий ланцюжок злагоди і доброти», «Доброта рятує світ».

Для виховання чуйності

Практичне завдання «Квіточка добрих справ». Після перегляду мультфільму за казкою В. Катаєва «Квітка-семицвітка» діти отримують домашнє завдання: виготовити вдома разом із батьками квітку – семицвітку. Середина квітки – коло, до якого прикріплюються пелюстки, які можна знімати. На кожному пелюстку записаний добрий, милосердний вчинок (допомогти мамі помити посуд, нагодувати маленьке бездомне кошенятко, віддати його у добрі руки, помирився з другом, допоміг молодшій сестричці навчитися застібати гудзики, доглядав за рослинами...). Завдання дається на тиждень. Наприкінці тижня діти мають принести квітку до дитячого садка і розповісти про добрі справи, які їм вдалося виконати за тиждень. Модель квітки діюча, можна кожного тижня замінювати «пелюстки добрих справ» на нові.

Для підтримки міжособистісного партнерства:

Варіанти дій у спільно-індивідуальному форматі взаємодії

Малювання вдвох на довгій смужці паперу. На першому етапі діти малюють ізольовані предмети або сюжети, тобто працюють поруч, але не разом. Потім бажано, аби вони домовилися, хто що малюватиме, щоб вийшов єдиний сюжет. (Формат паперу доцільно змінювати, не обмежуючись стандартним).

Малювання з секретом у три пари рук. Трьом дітям дається прямокутний аркуш паперу і три олівці. Вони домовляються між собою, хто малюватиме першим, хто другим, хто третім, а також про те, що малюватимуть. Перший починає малювати вгорі аркуша, а потім закриває свій малюнок, загнувши аркуш таким чином, щоб залишилася відкритою тільки нижня частина малюнка для продовження, наприклад, шия. Друга дитина, не бачачи нічого, крім шиї, продовжує малювати. Природно, вона зображає тулуб і закриває його, залишивши відкритою тільки частину ніг. Третя дитина закінчує. Потім відкривається весь малюнок – і майже завжди виходить смішно через невідповідність пропорцій, кольорових гам тощо.

Малюємо за допомогою листівок. Діти приносять з дому різні листівки. На занятті вони вибирають собі партнерів, розглядають листівки один одного, аналізують зображення. Орієнтуючись на свою уяву, знання казок і образотворчі навички, домовляються про сюжет, вирізають з листівок необхідні деталі, створюють аплікацію. Безперечно, щось домальовують. Яскраві зображення предметів і явищ на фабричних листівках нададуть навіть найпростішому невігадливому малюнку цілком «художнього» оформлення.

Аплікація на тему «Дитячий світ». Діти, об'єднавшись у пари, вибирають один із запропонованих вихователем трафаретів іграшки, оформлюють її у кольорі, вирізають і розміщують на спільному полі.

Створення вулиці з деталей конструкторів. Діти, об'єднавшись у пари, отримують на двох один набір настільного конструктора LEGO. Вихователь пропонує дітям побудувати вулицю, на якій розташований їхній дитячий садок. Кожна дитина споруджує свій будинок, домовляючись із партнером про використання деталей (їх має вистачити обом, і кожен має бути задоволений своїм результатом), потім за допомогою дорослого розміщує його в цілісній композиції.

Варіанти дій у спільно-послідовному форматі взаємодії

Ремонт книжок. Одна дитина готує деталь для ремонту і передає її партнерові для наклеювання, при цьому здійснюється взаємний двосторонній контроль дій. Вихователь аналізує, як діти оцінюють результат спільної діяльності: • вказують на недоліки в роботі партнера; • вказують на недоліки спільної роботи, відзначають технічні неточності; • помічають неточності у себе і в партнера, пояснюють, як їх можна було уникнути; задоволені процесом і результатом спільної роботи, виявляють бажання виконати ще якесь завдання разом.

Варіанти дій у спільно-взаємодіючому форматі

Заняття з конструювання з природного матеріалу «Лісове царство», «Морські глибини». Розподіл дій учасників у процесі роботи відбуватиметься

таким чином: презентація індивідуальних пропозицій, розподіл роботи – створення окремих зображень у парах – обговорення й об'єднання результатів роботи пар у спільну композицію – спільне доопрацювання результату.

Команди-студії

Об'єднавшись у команди, діти самостійно визначають, яка з них чим займатиметься. Студії можуть бути найрізноманітнішими: студія скульпторів, архітекторів, модельєрів, кіностудія, художній салон тощо. Педагог пропонує завдання для кожної.

Студія скульпторів. Діти спільно вирішують, персонажа якої казки вони ліпитимуть, складають розповідь, обігрують її й показують іншим командам, які мають назвати казку.

Художній салон. Діти спільно визначають, який пейзаж вони створюватимуть у техніці аплікації (з круп, солоного тіста чи інших матеріалів), складають розповідь про цю картину, дають їй назву.

Студія архітекторів. Дошкільники самостійно вирішують, що вони будуватимуть і які набори для конструювання використовуватимуть. Після завершення будівництва вони дають назву своїй роботі й складають про неї невелику розповідь. Члени інших команд мають можливість висловити свою думку з приводу побаченого і почутого.

Студія модельєрів. Діти придумують моделі одягу і самостійно виготовляють їх з наявного матеріалу (це може бути аплікація з паперу або тканини, робота з природним матеріалом тощо), дають моделі назву, складають розповідь про те, для кого призначено цей вид одягу.

Головна умова, яку приймають діти працюючи в командах, у роботі мають бути задіяні всі учасники.

Для розвитку креативності

Вправа «Малюнок у кілька рук»

Матеріал: аркуш паперу, олівці.

Вправа виконується у групі. Перша дитина малює щось, що може мати сенс, а може і не мати сенсу – фігура чи частина зображення. Другий учасник гри, неодмінно відштовхуючись від первісної намітки, використовує її в якості елемента іншого зображення, з іншим значенням. Так само поступає третій: він не заповнює малюнок перших двох, а змінює його спрямованість. Завдання кожної дитини інакше інтерпретувати задум.

Дидактична гра «Склади будинок з геометричних фігур»

Матеріал: набори геометричних фігур з кольорового паперу та картону для кожної дитини, аркуш паперу, олівці, клей.

Вихователь пропонує дітям викласти будинок на папері за допомогою геометричних фігур. Після того, як будинок викладено, діти можуть домалювати деталі будинку, або персонажів, які в ньому проживають.

Вправа «Фантазуємо»

Матеріал: два ватмани, олівці, фломастери.

Об'єднати дітей у групи. Завдання кожної групи – придумати фантастичну тварину, якої не існує в природі, колективно намалювати її та скласти історію з її життя. Потім кожна група колективно представляє свою тварину та історію про неї.

Розважальна творча гра «Арт-Студія». Мета: проявити індивідуальність у творчості, розвивати естетичний смак, створювати позитивну емоційну атмосферу.

Обладнання: трафарети з зображеннями фруктів, квітів, звірів, кольорові фарби.

Створити арт-майстерню, використовуючи засоби аква-гриму (малюнки на обличчі), гарна форма втілення дитячої фантазії.

Діти об'єднуються у пари, кожна пара обирає собі трафаретні зображення за власним бажанням, настроєм, малюнки наносять на обличчя, будь-яку відкриту частину тіла. Оскільки намалювати зображення від руки доволі складно, рекомендуємо полегшити дітям завдання і скористатися готовими трафаретами. Послідовність дій: 1) перевести обраний малюнок на

паперову основу; 2) акуратно вирізати його; 3) накласти трафарет на тіло і закріпити скетчем; 4) круговими рухами нанести пензликом фарбу; 5) перевірити чи добре зафарбовані краї малюнку, фарба не повинна підтікати під краї трафарету. Для запобігання протікання фарби швидко промокнути залишки фарби ватним тампоном, змоченим рідиною для зняття макіяжу. Коли малюнок висохне, обережно зняти трафарет.

Для розвитку спостережливості

Художні ігри «Малюємо пісочні картини». Мета: навчити дитину концентрувати увагу на об'єктах малювання, вчити змінювати їх за допомогою додавання деталей тощо.

Сучасних дітей надзвичайно приваблюють нові засоби, матеріали і інструменти, призначені для ігор і навчання, зокрема, пристрій для створення пісочних картин, на якому дошкільники створюють найпростіші образи – квіточки, сонечко, будиночок, сніговик. Важливо не задовольнятися першими «пробами» дітей, а показувати нові прийоми створення інших образів, їх перетворення в інші, а також – стимулювати дітей експериментувати з піском за допомогою додаткових засобів – гребінця, паличок, кришечок.

«Крейдяні дива» – виготовлення з шматків крейди різних тваринок, птахів. Звичайно, дитині 5-6-ти років ще складно буде виготовити за допомогою спеціальних інструментів фігурки з крейди. Однак, дошкільники можуть роздивлятися шматочки, виявляти, на кого чи що вони найбільше схожі і після відповідних дій дорослих, які, подібно скульптору відсікають зайві деталі, і зможуть шліфувати наждачним папером фігурки, і розмальовувати їх акриловими фарбами.

Вправи на аналіз-інтерпретацію. Мета: сприймати і аналізувати національні візерунки (України і різних країн світу).

Інструкція для дитини: Роздивись малюнки різних виробів і предметів – х привезли з різних країн. Вони багато чого можуть розповісти про країну і її природу (тварин, рослин), людей, які її населяють, пам'ятки тощо.

Дидактичний матеріал: – малюнки драконів Китаю, як символ країни, яким прикрашають одяг, килими, посуд, речі; – фотографії ірисів – квітів з Франції, які вражають своїми кольоровими відтінками; - індійські орнаменти для розпису хною, які наносять жінки на руки і тіло; – африканські прикраси – браслети, пояси, намисто; – орнаменти з звірами й птахами, що «оживають» на ковдрах з Північної Америки тощо.

Завдання: Розкажи, що зображено на візерунках і розмалюй їх або створи свій малюнок за мотивами вподобаного візерунка.

Необхідним у старшому дошкільному віці є ознайомлення дітей з орнаментами рушників різних регіонів України, що мають особливості – і у кольорах, і у змісті вишивок (геометричний, рослинний чи тваринний орнаменти). Рушник може стати чудовим об'єктом для спостереження дошкільника і сприятиме розвитку умінь милуватися, сприймати і усвідомлювати красу свого краю і землі, що є одним із завдань художньо-естетичного виховання.

3.4. Розвиток базових особистісних якостей старших дошкільників в ігровій діяльності

Навігатор для вихователів № 4

Базова якість особистості	Форма, метод, засіб виховання якості	сторінка
Міжособистісна злагода	Тематика ігор, завдань і вправ	
	Тематика ігор-естафет	
Шанобливість	Гра «Крила доброзичливості»	
	Гра «Людина теперішнього»	
	Гра «Тільки хороше»	
	Гра «Фея доброти»	
	Гра «Добрі чарівники або ланцюжок радості»	
	Ігрові вправи «Привітні професії», «Золоті рибки», «Хто прийде на допомогу»	
	Гра «Місто шанобливих людей»	
	Ігрові вправи «Листи подяки», «Символи	

	вдячності», «Будинок, у якому живе шанобливість», «Сіячі добра», «Джерельце»	
	Ігрові вправи «Привітайся», «Скринька доброти», «Прояви вдячність»	
	Проблемні ситуації	
	Ігри-драматизації за змістом авторських казок	
	Інтерактивна гра «Сім'я-рідня-родичі»	
Міжособистісне партнерство	Гра «Розмова крізь скло»	
	Гра «Сороконіжка»	
	Гра «Проведи сліпого»	
	Гра «Лабіринт»	
Спостережливість	Гра з предметами «Що у мішечку?»	
	Гра з картинками і малюнками	
	Ігри на розвиток нюхових відчуттів	
	Мозаїка «Кольорові картинки»	
Справедливість	Ігри-естафети «Веселі змагання», «Городники», «Горюдуб»	
	Рухливі ігри «Квач з м'ячем», «Конячки в конюшні», «Крізь стінку», «М'яч у корзину», «Не давай м'яч», «Передай м'яч сусіду»	
Міжособистісна злагода	Ігрові вправи «Діємо разом», «Копиця»	
Допитливість	Інтелектуальна гра «Відповідай швидко»	
Відповідальність	Гра-вправа «Думаємо про Батьківщину»	
	Гра «Не можеш – допоможемо»	
	Гра «Велике хотіння»	
Самостійність	Рухлива гра «Геометрична фізкультура»	

Для формування міжособистісної злагоди:

– ігри, завдання і вправи «Збери прислів'я про моральні якості», «Світлофор злагодженої діяльності», «Горбинка ввічливих запитань і відповідей один одному», «Як впоратися з собою в конфліктній ситуації», «Допоможи товаришу в конфлікті», «Дай позитивну відповідь», «Склади історію про Свою злагоду», «Проклади мовленнєві стежинки до Країни Злагоди», «Кошик гостинців для миру і злагоди», «Хто швидше й більше зробить добрих справ», «Хто швидше й більше скаже добрих слів», «Тепло рук друга», «Знайди друзів», «Промінчик моєму другові», «Разом все здолаємо», «Ми у відповіді один за одного»;

– ігри-естафети «Поміняй м'ячі для друга», «Хто швидше передасть м'яч», «Естафета справжніх друзів», «Біг по серпантину», «Подолай тунель із м'ячем», «Ведення м'яча змією», «Хто швидше

виручить товариша», «Виклич друга», «Передав – сідай», «Грамотійки», «Посади картопельку», «Кинь і злови», «Перешкоди під ногами», «Альпіністи», «Переліз через брус -допоможи другу», «Збережи рівновагу», «Біг по колу злагоди», «Біг командами», «Вправні стрибуни», «Біг пінгвінів», «Швидкісний потяг», «Барон Мюнхгаузен», «Дружні космонавти», «В одній зв'язці», «Океанська хвиля», «Скороходи», «Сороконіжка», «Вправно їду на коні», «Побудуй фігуру», «Пастка», «Смуга перешкод», «Перегони крабів».

Для виховання шанобливого ставлення до однолітків:

Ігри, ігрові вправи і завдання

«Крила доброзичливості»

Мета: закріпити уявлення старших дошкільників про доброзичливе ставлення до однолітків (людей).

Ігрове завдання: діти мають визначити у якому вчинку можна проявити доброзичливе ставлення до однолітків та розповісти про такий вчинок. Після розповіді пропонуємо старшим дошкільникам додати до крил чарівного птаха свою частинку (пазл). У такий спосіб діти утворюють крила доброзичливості.

«Людина теперішнього»

Мета: закріпити у старших дошкільників уявлення про шанобливість та людину яка вміє бути шанобливою.

Ігрове завдання: діти мають описати (розповісти, зобразити) людину яка вміє бути шанобливою. Запропонувати старшим дошкільникам оформити виставку під назвою «Шанобливі люди серед нас».

«Тільки хороше»

Мета: закріпити уявлення дітей про позитивні якості особистості старшого дошкільника або дорослої людини.

Ігрове завдання: діти мають спіймати м'яча тільки тоді, коли вихователь називає позитивну якість (якщо спіймав негативну якість

старший дошкільник робить крок назад, якщо спіймав позитивну – крок вперед). Перемагає той, хто дійде до ведучого (вихователя чи дитини).

«Фея Доброти»

Мета: формувати у дітей бажання та вміння бути доброзичливими.

Ігрове завдання: на початку гри діти вибирають колечком Фею Доброти. Починає гру вихователь. Після слів «Хто сьогодні всіх добріший, вибігай же ти скоріше». Дитина із колечком вибігає і стає Феєю Доброти. Потім Фея Доброти торкається до дитини, яку обирає сама, і розповідає про неї (яка вона): приязна, доброзичлива, прихильна, вдячна, шаноблива до однолітків. У грі мають взяти участь всі діти.

«Добрі чарівники або ланцюжок вдячності»

Мета гри: уточнити та розширити уявлення дітей про доброзичливе та вдячне ставлення до однолітків.

Ігрове завдання: діти мають обрати роль доброго чарівника. Щоб почати чарувати, потрібно кожному зі старших дошкільників озвучити свій добрий вчинок (відповісти добром на добро), однак вчинки не мають повторюватись. У такий спосіб утворюється «ланцюжок вдячності» у якому діти спочатку розміщені по колу, а потім змієюю. Впродовж дня чи тижня ролі добрих чарівників за дітьми зберігаються з метою здійснення вчинків; можливий елемент змагання.

«Привітні професії»

Мета: уточнити та закріпити уявлення дітей про доброзичливе ставлення до однолітків.

Ігрове завдання: діти мають обрати пару. Кожна пара вибирає сюжетну картинку або ілюстрацію з зображенням людей та їх дій за сучасною професією. Наприклад: на картинці зображені кухарі, діти мають уявити себе доброзичливими кухарями і виготовити добрий пиріг; якщо на картинці зображено дії людей за професією лікар, діти можуть стати добрими лікарями тавилікувати Вовка або Злого чарівника; якщо зображено дії щодо

професії «пілот», діти мають створити літак та відвезти старших дошкільників до країни Великодушності.

«Золоті рибки»

Мета: закріпити уявлення дітей про вдячне ставлення до однолітків.

Ігрове завдання: діти самостійно розділяються на групи. Пропонуємо їм уявити себе золотими рибками. Старший дошкільник може розповісти золотій рибці про своє позитивне (добре) бажання або ж золота рибка сама дізнається про нього. Однак кожна золота рибка має визначити для себе у який спосіб вона виконає бажання однолітка. Так, золота рибка може повернути здоров'я, навчити музикувати, знайти друга тощо.

«Місто шанобливих людей»

Мета: уточнити та розширити уявлення дітей про прояви шанобливості до однолітків.

Ігрове завдання: запропонувати старшим дошкільникам уявити, що вони потрапили до міста у якому всі люди, навіть незнайомі, шанують один одного та завжди відповідають добром на добро. Діти мають відповісти на питання: як вчинять люди, коли зустрінуть Вас на вулиці? Як вчинять, коли придуть на Ваш День народження? Як вчинять, коли Ви будете потребувати допомоги? Як вчинять, коли із Вас хтось захворіє? Як вчинять, коли Ви загубились у незнайомому місті? Після відповідей старших дошкільників варто здійснити інсценування ситуації під час якої діти не змогли прийняти вірне рішення та проговорити її.

«Хто прийде на допомогу?»

Мета: закріпити уявлення старших дошкільників про приязне та вдячне ставлення до однолітків.

Ігрове завдання: діти мають розділитись на дві групи (хлопчики та дівчатка) та відповісти на питання (відповідь можна намалювати, розповісти): як хлопчик може допомогти дівчинці та як дівчинка може допомогти хлопчику? Як вони можуть допомогти один одному?

«Листи подяки»

Мета: формувати уявлення дітей про вдячне ставлення до однолітків.

Ігрове завдання: діти називають своїх справжніх друзів та пояснюють, чому вони так вирішили. Наприклад: Сашко мій справжній друг тому, що... . Діти мають вирішити яким чином вони віддячать справжньому другу. Пропонуємо зобразити свій вчинок та надіслати листа до справжнього друга.

«Символ вдячності»

Мета: продовжити формувати вдячне ставлення старших дошкільників до однолітків.

Ігрове завдання: розробити разом із педагогом моделі – символи добродійності, які символізують дитячі вчинки (відповідь добром на добро) та зобразити їх на СХД із різних матеріалів.

«Будинок, у якому живе шанобливість»

Мета: формувати у дітей уявлення про добродійність, добродію (надавати допомогу, сприяти однолітку у справі).

Ігрове завдання: діти знаходять цеглинки добродійності (добрий вчинок до однолітка) та будують дім у якому живе шанобливість. У кожній дитини цеглинка різного кольору. Процес тривалий, тому варто педагогу сприяти його закінченню (нагадування, пояснення, уточнення) та здійснити позитивний аналіз будівництва та самого будинку після завершення будівництва.

«Сіячі добра»

Мета: формувати емоційно-позитивну налаштованість та бажання бути «сіячами добра» – добродійними.

Ігрове завдання: діти мають висіяти насіння добра (чорнобривці або інші квіти); намалювати як квітка допомагає дитині творити добро – бути добродійним (здійснити вчинок); подарувати квітку однолітку та розповісти яким чином вона допоможе йому бути добродійним.

«Джерельце шанобливості»

Мета: закріпити уявлення дітей про шанобливість та її прояви до однолітків у різних життєвих ситуаціях.

Ігрове завдання: діти мають у колективній праці (СХД) виготовити джерельце шанобливості та уявити, що воно діє вдень і вночі. Про своє бажання надати допомогу однолітку або здійснити добрий вчинок можна розповісти джерельцю, а потім діяти на добро.

Ігрова вправа «Привітайся»

Ігрове завдання: діти мають вибрати дві іграшки (наприклад ляльки або інші) та розіграти сценку-привітання із ляльками у парах, трійках, четвірках, надаючи іграшкам ролі – приязної та доброзичливої людини (ролі не приязної та не доброзичливої людини); одна лялька неприязна і одна лялька доброзичлива; одна лялька приязна та інша неприязна; або зімітувати рухи та мімічні вирази обличчя при вправлянні у привітанні, проявах доброзичливості при спілкуванні з однолітками або обидві ляльки приязні і доброзичливі, тобто прихильні до дітей.

Ігрова вправа «Скринька настрою»

Ігрове завдання: пропонуємо дітям спостерігати за настроєм однолітків та обрати самостійно із «скриньки настрою» завдання: допомогти однолітку здійснити вибір настрою; змінити власний негативний настрій на протилежний; визначити свій настрій та позначити смайлом, вказати протилежний; визначити свій настрій та позначити смайлом.

Ігрова вправа «Прояви вдячність»

Ігрове завдання: проявити вдячність до однолітка який до тебе не вдячний; розказати про вдячний вчинок до однолітка; вказати на власний вдячний вчинок до однолітка сьогодні; визначити різницю між вдячними та невдячними людьми, зображеними на ілюстраціях.

Проблемні ситуації: «Чи можемо ми навчити новеньку дівчинку бути приязною?», «Чи зможемо ми бути чарівниками та навчити дітей бути доброзичливими?», «Чи можу я бути прихильним?», «Ви можете бути вдячними за допомогу?», «Чи я шанобливий?».

Мета: розвивати вміння оцінювати власні вчинки та вчинки однолітків, співчуття та співпереживання до них; розв'язувати ситуації морального

змісту за змістом авторських казок. Вихователь зачитує ситуацію, пропонує старшим дошкільникам висунути гіпотезу та перевірити її на дії, а потім запрошує дітей обговорити, дати оцінку особистим діям та діям однолітків, поміркувати, як кожен з дітей вчинив би у даній життєвій ситуації.

Ігри-драматизації за змістом авторських казок.

Пропонуємо старшим дошкільникам розігрувати казки (див. у додатках) за допомогою пальчикового театру, ляльок-бібабо, імпровізації розігрування казки без попередньої підготовки сюжету, за підготовленим сценарієм та за інтеграції всіх типів театру, знайомих для дітей старшого дошкільного віку.

Інтерактивна гра «Сім'я –рідня–родичі». Дітям роздають фломастери й олівці (залежно від кількості гравців – 3-4 кольорів, бажано, щоб вони ще й відрізнялися за формою – круглі та грановані; великі чи малі за розміром тощо). Попередньо обговоривши, що об'єднує членів сім'ї, педагог пропонує знайти свої сімейки, тобто об'єднатися з тими, у кого такі самі предмети. Звертається увага не лише на колір, а й на форму. Після виконання й перевірки правильності об'єднання, дітям пропонується знайти свою рідню, тобто таких, хто трішки відрізняється від твоєї сім'ї. Потім всі діти мають розділитися на дві великі групи за спільною ознакою, наприклад, за формою.

Підтримка міжособистісного партнерства:

Ігри та ігрові вправи

Розмова крізь скло. Вихователь пропонує дітям об'єднатися у пари, а потім каже: «Уявіть, що один з вас знаходиться у великому магазині, а другий чекає його на вулиці. Але ви забули домовитися стосовно того, що потрібно купити, а вихід далеко. Спробуйте домовитися про покупки крізь скло вітрини. Але пам'ятайте: вас розділяє таке товсте скло, що спроби кричати марні – партнер все одно не почує. Після того як ви домовитеся, можете обговорити, чи правильно ви зрозуміли один одного».

Допомога вихователя: 1) жестами пояснює дитині, що пропонує купити він, питає, як вона зрозуміла його жести; 2) допомагає парам, у яких щось не виходить.

Сороконіжка. Вихователь розсаджує дітей на килимі в ряд і каже: «Уявляєте, як важко жити сороконіжці – адже у неї цілих 40 ніжок! Завжди є небезпека заплутатися. Давайте пограємо в сороконіжку. Станьте один за одним на коліна, і нехай кожен покладе руки на плечі сусіда, що стоїть попереду. Готові? Тоді починаємо рухатися вперед. Спочатку повільно, щоб не впасти. А тепер трохи швидше. Ще швидше! Ще трохи прискоримося... Ох, як утомилася наша сороконіжка, вона буквально падає від втоми. Бух!» (Діти, продовжуючи тримати сусідів за плечі, падають на килим).

Проведи сліпого. Вихователь пропонує дитині вибрати собі партнера. Одному з дітей дорослий зав'язує хусткою очі. Він – «сліпий», його партнер – «поводир». У центрі фізкультурної зали вихователем заздалегідь створені з лавок, кубів, коробок, м'ячів, мотузок тощо різні перешкоди. Мета «поводиря» – провести свого «сліпого» товариша через перешкоди так, щоб він не спіткнувся і не впав. Після проходження маршруту одним із дітей комбінація перешкод змінюється і партнери міняються ролями. Вихователь з рештою дітей групи стежить за ходом гри, допомагає в разі виникнення ускладнень.

Лабіринт. Зі стільців, повернутих один до одного спинками, вихователь вибудовує в центрі фізкультурної зали лабіринт з вузькими проходами. Потім каже дітям: «Зараз ви маєте пройти лабіринт. Але цей лабіринт непростий: його можна пройти лише удвох і тільки повернувшись один до одного обличчям. Якщо ви хоч раз обернетесь або розчепите руки, двері лабіринту захряснуть, і ви не зможете вибратися назовні». Діти об'єднуються у пари, стають лицем один до одного, поклавши руки одне одному на плечі й починають повільно проходити лабіринт. При цьому перша дитина рухається спиною вперед, обернувшись обличчям до партнера. Коли перша пара

пройде весь лабіринт, починає рух друга. Решта учасників разом з вихователем стежать за ходом гри.

Для розвитку спостережливості

Гра з предметами «Що у мішечку?» (діти обмацують предмети, що знаходяться у мішечку і вгадують їх. Спочатку мішечок має наповнюватися полярними предметами, різними за формою і розміром – олівець, кулька, м'яка маленька іграшка тощо. Потім можна підібрати предмети однакової форми: кулька, м'ячик та ін.), які дитині буде важче впізнавати.

– Гра з малюнками, картинками «Знайти 10 відмінностей». Дидактичний матеріал (малюнки, ілюстрації, картинки) для таких ігор-завдань має приваблювати дітей, бути близьким і зрозумілим, доступним віку. Тому, краще підібрати сюжетні малюнки – з різними діями, що поєднують звірят, дітлахів як персонажів тощо. Більш складно буде знаходити незначні відмінності на картинах-візерунках.

– Ігри на розвиток нюхових відчуттів. Під час приготування обіду варто заохотити дитину роздивлятися, нюхати і перебирати різні сухофрукти, цукати, трави (ромашка, м'ята, меліса, чабрець, липа та ін.). Коли дитина добре ознайомиться з їх назвою і запахом, можна пропонувати їй відчути запах з заплющеними очима та розказати про нього – ромашка запашна, тепла, пахне аптекою тощо. Разом з мамою чи бабусею можна виготовити мішечки для сну – (бабуся пошиє мішечок, а дитина наповнить його) з заспокійливими травами – наприклад, лавандою, або мішечки у шафу (з полином). Так, дитина не тільки буде розвивати свою уважність, але й набувати корисних знань і навичок: приготувати для чаю необхідні висушені трави, мішечки для ароматизації приміщення тощо.

– мозаїка «Кольорові картини», що передбачають викладання з кольорових фігурок різних предметів. Спочатку можна пропонувати нескладні варіанти – машину, будиночок тощо, а потім більш складні зображення. Подібні завдання подобаються дітям і формують уміння точно

добирати фігурки різних форм і кольорів, викладати з них зображення, правильно розташовувати фігурки та співвідносити їх з іншими у просторі. Варіантами завдань є викладання предметів з різноманітних деталей пластикової мозаїки.

Для виховання справедливості

Ігри рухливі:

Гра «Веселі змагання»

Мета: вправляти малят у відбиванні м'яча об підлогу та бігові; розвивати спритність, активність, координацію рухів; учити дітей любити спортивні ігри-змагання; формувати вміння виконувати ігрові дії послідовно по черзі, не порушуючи правил; справедливо оцінювати виконання правил гравцями та результат ігри.

Обладнання: два м'ячі, 8-10 кеглів, баскетбольне кільце

Хід гри: Діти шикуються у дві колони на лінії старту. Гравці, що стоять першими у колонах, отримують по м'ячу. Навпроти кожної колони виставлені ряд кеглів (відстань між кеглями – приблизно 1 м).

За сигналом дорослого: «Раз, два, три – почали!» – перші гравці починають відбивати м'яч між кеглями («змійкою») по своєму ряду, подолавши таким чином відстань, кидає м'яч в кільце. Якщо м'яч не потрапив в кільце, робить це знову. Після того, як завдання виконане, дитина бере в руки м'яч і швидко повертається назад і дає його гравцеві, який стоїть у її колонні першим та стає у кінець колони. Виграє та команда, гравці якої впоралися швидше і без порушень.

Правило гри: якщо гравець зачіпає ту чи іншу кеглю й перекидає її, то він її піднімає, а потім повертається на місце старту й починає весь рух спочатку.

Гра «Городники»

Мета: вправляти дітей у спритності і швидкості; розвивати окомір, розвивати спритність, активність, координацію рухів; удосконалювати навички влучення в ціль. Учити дітей любити спортивні ігри-змагання;

уміння швидко приймати потрібні рішення, контролювати хід гри. Привчати малят виконувати дії злагоджено, справедливо, по черзі.

Обладнання: крейда, обручі, мішечки з піском (символізують картоплю)

Хід гри: Діти шикуються у три команди з однаковою кількістю гравців. Команди стають у колонах перед лінією. На відстані 15-20 м від лінії навпроти кожної команди креслять ще одну лінію, за якою лежать три невеликі обручі (ямки). В руках дітей по одному мішечку з піском. За сигналом дорослого: «Раз, два, три – почали!» – перші гравці починають бігати до лунок, «садять» картоплю в лунки і повертаються назад. Торкаються до долоні витягнутої вперед руки наступної дитини та йдуть у кінець колони. Те саме виконує наступний гравець і так далі. Перемагає та команда, яка правильно виконала вправу.

Правило гри: «посаджена» картопля повинна лежати в лунці (кружечку), а якщо викотиться, то гравець забирає «картоплю», повертається до лінії і пробує ще раз доки не вийде.

Гра «Горюдуб»

Мета: вправляти дітей у спритності, активності, координації рухів; умінні швидко приймати потрібні рішення, контролювати хід гри. Виховувати увагу, витримку, вчити орієнтуватися в просторі.

Хід гри: Діти шикуються парами і стають один за одним. Одна дитина стає на 2-3 кроки попереду всіх на визначеній лінії або накресленому колі. Це – «горюдуб». Він проговорює:

Горю, горю, палаю,
Кого схочу, спіймаю,
Раз, два, три! Біжи!

Перша пара біжить до «горюдуба» і, розірвавши руки, намагається оббігти його з двох боків і знов з'єднатися. Якщо «горюдуб» когось спіймає, то стає з ним позад усіх, а хто залишився без пари, стає «горюдубом».

Правило гри: якщо «горюдуб» не спіймає будь-кого з першої пари, він залишається в цій ролі. Якщо не зловить жодної пари з двох пар, вихователь вибирає нового «горюдуба» з останньої пари, яка бігала.

Гра «Квач із м'ячем»

Мета: вправляти дітей у спритності, умінні швидко приймати потрібні рішення, контролювати хід гри. Справедливо оцінювати виконання гравцями правил та результат ігри.

Обладнання: м'яч

Хід гри: малята вільно розміщуються на ігровому майданчику, границі якого обмежені лініями. Ведучий-квач знаходиться в центрі, на острівку (намальованій точці). За сигналом вихователя, діти починають вільно переміщатися по ігровому полю, а ведучий намагається влучити в когось із них м'ячем. Якщо м'яч поціляє у гравця, то він з квачем міняються місцями. Якщо ж м'яч упав на землю, не зачепивши нікого, то ведучий піднімає його самостійно і гра починається з початку.

Правило гри: перед початком гри ведучий повинен показати, що він – квач, піднявши руки з м'ячем вгору. Діти під час гри не мають права виходити за окреслені межі майданчика. Дитина, що вийшла за межу – вибуває із гри. Розмір майданчика має бути таким, щоб діти мали змогу вільно по ньому пересуватися, але не занадто великим.

Якщо м'яч не влучив у жодного гравця, право його підняти із землі має лише ведучий. Дитина, яка ненароком або навмисне доторкнулася до м'яча, вибуває із гри.

Гра «Конячки у конюшні»

Мета: удосконалювати рухову координацію, розвивати спритність, активність, координацію рухів; розвивати наполегливість під час досягнення ігрової мети, справедливо оцінювати виконання правил гравцями та результат ігри.

Обладнання: наголовники конячок, обручи різного кольору

Хід гри: Усі «конячки» крім однієї, мають свою «конюшню» (обручі, які лежать на підлозі). На початок музики «конячки» вибігають з «конюшень» і розбігаються по залу (майданчику) разом з тією, яка не має своєї «конюшні». На закінчення музики всі разом біжать до своєї «конюшні». Дитина, що залишилась без місця, стає «конячкою» без «конюшні».

За сигналом дорослого: «Раз, два, три – почали!» – гравці починають бігати по території залу (в який дозволяється). Виграє та дитина, яка залишилась останньою.

Правило гри: гравцям не можна вибігати за умовні лінії на майданчику (тобто не бігати навколо обручів), не штовхатись.

Гра «Крізь стінку»

Мета: вправляти малят в прорізання без затримки між щаблями гімнастичної стінки, привчати чітко дотримуватися правил гри, удосконалювати рухову координацію, розвивати спритність, активність, координацію рухів; формувати вміння виконувати ігрові дії послідовно по черзі, не порушуючи правил; справедливо оцінювати виконання правил гри гравцями та результат ігри, виховувати прагнення до якісного виконання руху.

Обладнання: гімнастична стінка, гімнастична лава, стійка з мотузкою, м'яч

Хід гри: Діти шикуються в 3-4 колони перед лінією на відстані 5-6 м від гімнастичної стінки. За стінкою напроти кожного прольоту на відстані 3-4 м стоять гімнастичні лави, за лавами на відстані 2 м на висоті 1 м на стійках напнута мотузка, ще через 2 м лежать м'ячі. За сигналом вихователя діти, які стоять першими, біжать до лавок, проходять по лаві боком (правим або лівим, руки на поясі), потім у напівприсяді з прямою спиною під мотузкою, піднімаються і оббігають м'яч. Підбігаючи до своєї колони, вони торкаються до долоні витягнутої вперед руки наступної дитини та йдуть у кінець колони. Те саме виконує наступний гравець і так далі. Перемагає та команда, яка правильно виконала вправу.

Правило гри: при ходьбі по лаві обов'язково тримати руки на поясі, при переході під мотузкою не зачепити головою мотузку, руки теж тримати на поясі.

Гра «М'яч у корзину»

Мета: вправляти дітей у спритності, умінні швидко приймати потрібні рішення, контролювати хід гри. Розвивати спритність, окомір, координацію рухів, учити дітей любити спортивні ігри. Привчати малят виконувати ігрові дії послідовно по черзі, злагоджено, не порушуючи правил; справедливо оцінювати виконання правил гравцями та результат ігри.

Обладнання: м'ячі середнього розміру

Хід гри: у грі приймає участь до 15 дітей, вони поділяються на дві команди, які розміщуються півколом на відстані 1,5-2 м навколо великої корзини, що стоїть на землі. За сигналом вихователя діти по черзі кидають свої м'ячі в корзину, намагаючись влучити так, щоб м'яч з неї не вискочив.

Правило гри: для гри використовують тенісні м'ячі або м'ячі середнього розміру. Звертати увагу дітей на те, що під час гри не можна штовхатися, заважати один одному. Якщо м'яч не влучив, вправа повторюється.

Гра «Не давай м'яч»

Мета: формувати навички самостійно і колективно гратися з м'ячем, бачити перспективу у продовженні гри. Привчати малят чітко дотримуватися правил гри, удосконалювати рухову координацію, розвивати спритність, активність, координацію рухів; формувати вміння виконувати ігрові дії послідовно по черзі, не порушуючи правил; розвивати наполегливість під час досягнення ігрової мети, справедливо оцінювати виконання правил та результат ігри, виховувати прагнення до якісного виконання руху.

Обладнання: м'ячі середнього розміру

Хід гри: Діти стають у коло на відстані витягнутих у сторони рук. Ведучий стає у центрі. За сигналом вихователя діти прокочують м'яч один одному, а ведучий, бігаючи по колу, намагається перехопити його (спіймати).

Якщо це вдається, то в центрі стає дитина, яка останньою прокочувала м'яч. Виграють ті, які жодного разу не були ведучими.

Правило гри: м'яч прокочувати по земля обома руками. Ведучий має право зупиняти його тільки руками. Перехоплювати м'яч лише тоді, коли він котиться по землі. Вибивати з рук гравців не дозволяється.

Гра «Передай м'яч сусіду»

Мета: формувати навички самостійно і колективно гратися з м'ячем, бачити перспективу у продовженні гри. Привчати малят чітко дотримуватися правил гри, удосконалювати рухову координацію, розвивати спритність, активність, координацію рухів; формувати вміння виконувати ігрові дії послідовно по черзі, не порушуючи правил; розвивати наполегливість під час досягнення ігрової мети, справедливо оцінювати виконання правил та результат ігри, виховувати прагнення до якісного виконання руху.

Обладнання: м'яч

Хід гри: діти стоять по колу на відстані кроку один від одного. Дитина-ведучий знаходиться поза колом. Гравці передають м'яч один одному. Завдання ведучого: відгадавши напрямок передачі м'яча, доторкнутися до нього рукою. Якщо ведучому це вдається, то гравець, у якого до цього був м'яч, стає ведучим і гра продовжується далі.

Правило гри: при передачі м'яча можна довільно змінювати напрямок, тобто передавати його то вправо, то вліво. Обов'язковою умовою є лише те, що м'яч передається тільки своєму сусідові. Дитині-ведучому не можна штовхатись та заходити в коло.

Для формування міжособистісної злагоди:

Ігрова вправа «Діємо разом». Вихователь пропонує добровольцю самостійно побудувати мурашник окремо, а гурту хлопчиків окремо. По закінченні педагог намагається переконати дітей у тому, що завдання краще виконувати разом.

Ігрова вправа «Копиця». Педагог пропонує дітям, об'єднавшись, утворити копичку, а потім спробувати зробити копичку поодиноці. Діти переконуються, що одному копицю не складеш! Адже в копичці травинка до травинки, травинка до травинки притиснуті міцно. От і стоятиме вона, ані вітром її не зрушити, ані дощем. Так і в стосунках із людьми – чим міцніші стосунки, тим більш кріпкою буде дружба.

Для розвитку допитливості

Гра «Відповідай швидко». Діти стоять у колі. Один з варіантів – гра за типом «мікрофон». Можна грати з м'ячем. Педагог кидає м'яч і запитує. Дитина відбиває м'яч і відповідає:

- Чи можна малювати на воді? А водою? Як це можна перевірити?
- Коліна над чи під п'ятами?
- Що більше хлібина чи половинка?
- Чому неможна утримати жабу за хвіст?
- Діти в середній групі молодше чи старше за тих, які в яслах?
- Чим схожі й відрізняються віник і розчіска?
- У кого більше ніг – у людини чи у кролика?
- Скільки в тебе великих пальців (показати)?
- Що таке бутерброд?
- Очі корови ближче до вух чи хвоста?
- Свариться людина, коли вона одна?
- Які предмети зазвичай кладуть у відро для сміття?

Для виховання відповідальності

Гра-вправа «Думаємо про Батьківщину» (за А. Лопатиною, М. Скребцовою)

Діти встають у коло. Педагог по черзі кидає м'яч кожній дитині й запитує, у яких ситуаціях поведінка людини свідчить, що вона любить свою Батьківщину, а в яких – ні: людина повернулася з лісу з букетом конвалій. Людина висаджує біля свого дома дерева. Людина під'їхала до озера на своїй машині. Людина відвезла свою стару машину на спеціальний смітник.

Людина викинула сміття біля свого будинку. Після відпочинку в лісі людина закопала все сміття. Людина поступилася місцем у транспорті старенькій жінці. Лікар спізвився на роботу.

Гра «Не можеш – допоможемо». Діти стоять у колі. Кожен по черзі говорить, чого він не може зробити. Наприклад: Я не можу кататися на ковзанах; я не можу розв'язувати задачі; Я не можу працювати за комп'ютером. А інша дитина намагається дати їй пораду: А ти спробуй... Розпочинає педагог і потім допомагає в разі утруднення.

Гра «Велике хотіння». Дорослий починає «хотіти», а діти продовжують речення: Я хочу, щоб у мене було багато ....Я хочу, щоб мені подарували ... Я хочу, щоб завжди мав ... Коли всі діти отримали можливість проговорити свої хочу, педагог звертає увагу, що всі названі «хочу» спрямовувалися на себе, уточнює, чи можна хотіти чогось для інших. Гра продовжується, але тепер з іншими реченнями: Я хочу, щоб у .... було .... Я хочу ... подарувати ... Я хочу, щоб у всіх моїх друзів було ...

Педагог звертає увагу на те, що коли говорити перше речення руками робити жести, рухи до себе, а коли другі – від себе до інших. Пропонує заглянути в себе, відчуті – приємніше було хотіти для себе чи для іншого. Де, в якій частині тебе було тепло, коли хотів для себе і для інших.

Для розвитку самостійності

Рухлива гра «Геометрична фізкультура». На підлозі (або на асфальті) крейдою креслять геометричні фігури, знайомі дітям старшого дошкільного віку (різного розміру і конфігурації): трикутник, квадрат, ромб, коло, овал тощо. Дітям пропонують, промовляючи слова виконувати рухи: 1. Я зумію сам (а) пригати на одній нозі по колу. 2.Я зумію сам(а) на навколішках пройти по контуру трикутника. 3.Я зумію сам(а) пробігти по сторонах квадрату. 4.Я зумію пройти по контуру овалу задом наперед.

МЕТОДИЧНА СКАРБНИЧКА ВИХОВАТЕЛЯ

З досвіду формування у старших дошкільників базових якостей особистості в інтегрованому освітньому просторі ДНЗ

Цикл занять соціально-етичної спрямованості

Тема заняття № 1 «Все повертається тобі!»

Мета: допомогти дітям усвідомити один з найважливіших законів Всесвіту – все повертається тобі, підвести до розуміння залежностей між причиною та наслідками дій, наявності певної закономірної послідовності явищ, подій, порядку в житті природи і суспільства. Розвивати художньо-естетичне сприймання художніх творів в єдності змісту та форми.

Полілог. Художнє читання. Етична бесіда. Емоційна вправа. Творчі завдання. Комунікативні ігри. Лексичні вправи. Конструювання з паперу.

Лексичне поле: прислів'я «Що посієш, те й пожнеш», бумеранг, назви місяців, днів тижня

Матеріал: Д/м миска, солонка, цукор, чайна ложка, шапочка сонечка;
р/м: паперові кола, олівці, резинка-венгерка,

Хід заняття:

1. Художнє читання. – Не мало серед малюків таких, хто не знає, що в природі все відбувається в певний час, по порядку, нетерпляче намагаються порушити ці закони. От зовсім так, як маленька Оленка в оповіданні Василя Сухомлинського. Послухайте.

Як Оленка хотіла весну наблизити

На стіні висить відривний календар. Оленка маленька, їй усього три рочки, але вона знає: щодня з календаря відривають один листочок. Вона просить бабусю: – Покажіть, де буде весна.

Бабуся їй показує. Оленка сумує: як багато ще листочків треба відірвати.

Вночі Оленка тихенько встала та їй ну відривати один за одним листочки. Аж до весни відірвала. Зібрала листочки, поклала під подушку й заснула. І сниться їй весна.

Прокинулась на світанку. Підійшла до бабусиного ліжка.

– Бабусю, вставайте, весна прийшла!

2. Вихователь пропонує створити простий прилад, який допоможе усвідомити рух часу. Він виготовляється з олівця та трьох паперових кіл. Поверхню першого кола слід розділити на чотири, стільки, скільки частин року. У кожній – підписати чи намалювати знаком назву пори року. Важливо, щоб вони стояли по порядку – зима, весна, літо, осінь. Педагог допомагає дітям визначити такі знаки: для зими – сніжинку, для весни – пролісок або гілочку з бруньками, для літа – квітку, для осені – жовтий листок або грибок та яблучко. Можна кожен частину без малюнків просто зафарбувати символічним кольором: для зими – блакитним, для весни – рожевим, для літа – зеленим, для осені – жовтим. Для старших дошкільнят на інших двох колах можна відмітити місяці та добу і дні тижня. Педагог показує, як можна, вставивши олівець у середину кіл так, щоб нижчим було коло про частини доби, середнім – про дні тижня, а верхнім – про пори року, повільно повертати їх, відслідковувати хід часу.

– Прокрутиться нижнє коло, пройде один день, трішки пересунеться тижневе коло. Прокрутиться, мине тиждень, трішечки рисочка повернеться на верхньому колі. Для закріплення уявлень можна запропонувати гру «Доба-день – пори року». Треба стати в коло. Посередині на полу хрест на хрест покласти чотири шнурки. Діти домовляються, де буде яка частина доби і що в цей час слід робити, тобто які рухи зображувати. Ведучій проголошує: «Починається понеділок. Діти ідуть по колу зупиняються поступово на кожній частинці і показують відповідні рухи. Труднощі в тому, щоб не копіювати дій інших дітей, а слідкувати за тим, на якій частині кола стоїш. Коли діти пройдуть один цикл, тобто все коло, необхідно зосередити їхню увагу на тому, що все повторюється спочатку».

3. Емоційна вправа.

– Якщо в природі ми не можемо змінити чи наблизити час, як би ми цього не бажали, то в нашому житті багато чого залежить від нас самих.

Педагог пропонує пограти у гру «Сонечко». Подивіться уважно на своїх друзів, кого б з них ви обрали у нашій грі бути сонечком. Це така людина, від якої тепло, приємно всім. На сонечко ми одягнемо таку шапочку. Руки, очі, обличчя сонечка будуть промінцями: на когось воно тільки подивиться, до кого-то доторкнеться, іншим посміхнеться. Сонечко може повертатися навкруги, і ми будемо тихенько йти по колу. Відчуйте, як приємно, коли тебе гріє сонечко. А тепер давайте зробимо багато сонечок, кожен стане сонечком, яке буде зігрівати теплом інших. Куди не повернешся, куди не підеш, всюди приємно, тепло. У цю гру можна грати час від часу. Як відчуваєте, що десь (у групі, вдома, в розмові) «захмарилось», так і вмикайте своє сонечко. І все навкруги обов'язково зміниться. Не може не змінитися! Адже це такий закон – все повертається тобі. Посміхнись щиро, і тобі посміхнуться у відповідь, стисни кулаки, і на тебе подивляться перелякано або насторожено. Такий собі бумеранг – така іграшка, яку куди не кинь, обов'язково до тебе повертається. В нас немає бумеранга, можу його тільки на картинці показати. Але можна переконатись в цьому за допомогою вправи.

4. Дорослий може запропонувати одну з двох вправ. Вправа перша. Діти стають у дві шеренги на відстані одні від інших. Не треба сильно натягувати резинку. Скажіть або подумайте щось приємне і відпустіть кінець резинки – ця думка, добре слово пішло до вашого друга. Знову візьміть свій кінець тепер ваше добро вам повертається.

Вправа друга. Нескладно зробити іграшку «йо-йо» – на невеличку резинку прив'язати, наприклад, кубик або м'ячик. Дитина кидає іграшку і говорить слово, наприклад «добро», коли іграшка повертається, повертається і те слово, що вона відпустила, отже, треба знову повторити це слово.

Народна мудрість теж про це говорить: «Що посієш, те й пожнеш».

5. Художнє читання казки В. Сутєєва «Рум'яні яблука» з наступним обговоренням ідеї та змісту казки:

– Діти, ви зрозуміли, звідки стільки добра у зайчика знайшлося?

– Як ви вважаєте, коли зайчик ділився яблуками, пригощав друзів, він думав, що йому добро повернеться? Чому ж він роздавав яблука білченяттям, козеняттям, кроту і всім іншим?

6. Етична бесіда. – Є такі люди, які, коли їх просять про будь що, а вони відразу запитують: «А мені що за це буде?!». Скажу відверто – закон бумерангу працює, коли про це не думаєш. Треба просто робити добре, і не чекати, коли добро повернеться. Тоді воно обов'язково повертається. Якщо будеш чекати термінової відповіді, не повернеться ніколи! Все повертається тобі – це правило діє також і тоді, коли ти просто говориш іншій людині слова чи думаєш про неї. Скажеш добре слово чи зле, образливе, залежить від тебе, але все навкруги тоді стає таким, яким ти його зробив. Давайте переконаємося в цьому на цікавому експерименті.

7. Дослід. Педагог приносить миску з водою, солонку, чайну ложку. Пропонує дітям уявити, що сіль – це наші слова, а миска з водою – люди, кому ми ці слова говоримо. Пропонує дітям пригадати, як нещодавно вони з кимось сварилися, говорили образливі слова, говорили, наче сипали в миску сіль. Тепер-то ми вже шкодуємо про ці слова, а дістати сіль вже не можна. Вода стала неприємна, і людині, дійсно, теж дуже неприємно. Потім можна запропонувати змінити сіль на цукор і переконатися, як приємні слова розчиняються у воді.

Тема заняття № 2 «Ми такі різні»

Мета: сприяти формуванню в дітей цілісної картини соціуму, знайомити з основними його законами, за якими люди будують свої стосунки з ровесниками, старшими і молодшими. Підвести дітей до міркування про місце людини в світі, викликати бажання спостерігати за життям природи. Допомогти відчувати єдність зі світом. Розвивати художньо-естетичне сприймання художніх творів в єдності змісту та форми.

Інтелектуальна карта. Полілог. Художнє читання. Емоційна вправа. Творчі завдання. Комунікативні ігри. Лексичні вправи. Малювання.

Лексичне поле: пустеля, живий світ, знайомі, рідні, чужі, закони взаємин.

Матеріал: Д/м – плакатний аркуш, маркери, ілюстрації до казки «Рукавичка», р/м: листки, олівці, карти-заготівки

Хід заняття:

1. Розповідь вихователя.

– Одна весняна пташечка, яка нещодавно повернулася з теплих країв, прощбетала дуже повчальну історію про маленьку дівчинку, яка одного разу опинилась одна-однісінька в пустелі. Куди не подивись – тільки пісок і небо над головою. Спочатку дівчинка перелякалась, адже вона була така маленька і беззахисна. «Я зовсім одна! Нікого поряд немає», – бідкувалась вона. Але раптом трапилось таке, що переконало її, що вона не одна... Ви вже здогадалися, що відбулось?

Необхідно дати можливість дітям висловити свої припущення, поступово й невідступно підводячи до думки, що хтось – це не обов'язково людина, а пустеля, як і ліс, степ – живі світи, в яких живуть комахи, пташки, звірі. І треба навчитися розуміти цей світ, щоб здобути допомогу чи надати її тим, хто цього потребує.

2. Читання вірша Володимира Орлова «Хто в хаті живе?».

Хтось уголос сказав коло хати:

– Схоже, хата ніким не зайнята.

Зникли мешканці, ніби на зло.

Цілий рік, наче пустка, житло.

– Що ви? – щось цвірінькнуло в тиші.

– Нісенітниця! – пискнули миші.

– Неподобство! – промовив жучок.

– І зухвалість! – додав павучок.

– Як не соромно? Що за нахаба?!

Пробурчала обурена жаба.

– Як у хаті ніхто не гуркоче,

Як сваритись і битись не хоче,

Як естрада в ночі не реве,

То у хаті ніхто не живе?!

– Ви зрозуміли, чому про таку хатку не можна сказати «незаймана»? Давайте намалюємо хатку, про яку йшлося у вірші. Не забудьте жодного з її мешканців.

– Отже, якщо бути уважним, і слухати не тільки себе, навкруги можна помітити живий світ, який може навчити тебе багато чого корисного. Так, наприклад, тварини, птахи ніколи не починають сварку першими. Якщо їм щось не подобається, вони попереджають про це рухами, позою, зміною зовнішності тощо. Наче говорять: «Не чіпай мене, я сердитий! Ти мені не подобаєшся!»

3. Робота з картою-схемою. Такі історії, коли людина відчуває себе самотньою, трапляються не тільки в пустелі. Мені теж розповідав один знайомий хлопчик, як одного разу він загубився в холі цирку, куди прийшов зі своїми батьками. Поки матуся з батьком пішли віднести одяг до гардеробу, хлопчик лише оглянувся за мавпочкою, зробив кілька кроків, і раптом – зрозумів, що загубився. Як і та дівчинка в пустелі, хлопчик заплакав: «Я зовсім один! ». Проте навкруги було багато людей. Чому ж так?!

– Щоб знайти відповідь на це запитання, давайте намалюємо світ людей, точніше себе у світі людей.

– Найближче – коло рідних. Це сім'я, родина кожного з нас. У будь-якій біді саме рідні першими прийдуть на допомогу. Педагог пропонує на своїх картах-заготівках за допомогою букв чи кружечків визначити всіх членів своєї родини.

– В сім'ї кожен піклується про кожного, всі все роблять у гурті, дружно. Родина – це єдине ціле. Пам'ятаєте, як у казці «Ріпка»? Яку величезну ріпу витягли! Зрозуміло, адже всі допомагали одне одному. Найголовніший закон взаємин між рідними – любов. Коли порушується той

закон, трапляється біда, як у казці «Зозуля». Діти забули про закон любові, не піклувалися про свою хвору матусю і втратили її.

– Далі коло знайомих. У цьому колі більше людей, ніж у сім'ї. Тут і родичі, і друзі, і сусіди, ті, з ким ми живемо поряд, з ким відвідуємо дитячий садок, щоденно або часто спілкуємося. Давай визначимо за допомогою кружків таких людей. Дехто з твоїх знайомих більш близькі тобі люди – твої родичі, друзі, вихователі в дитячому садку. Життя в гурті вимагає ставитися одне до одного доброзичливо, і чинити так, щоб всім було зручно, приємно. Для спілкування і взаємин зі знайомими існують певні правила. Для дитячого садка вони одні, для лікарні, в якій ти лікуєшся, інші, в магазині, де ви з матусею купуєте продукти, треті. Важливо знати ці правила і виконувати їх. Давай спробуємо визначити правила поведінки, наприклад, у лікаря. Що повинен робити хворий? Спочатку педагог пропонує дітям розіграти інсценівку за визначеними правилами, а потім пропонує дітям програти епізод про порушення правил лікування, пропонує дитині взяти на себе роль лікаря і переконати «хворого» вести себе правильно.

4. Педагог пропонує пригадати героїв казки «Рукавичка», які жили в гурті і допомагали один одному. Із допомогою ілюстрацій просить дітей розповісти, хто що робив для всіх. Потім можна запропонувати скласти свої правила життя у групі і записати їх на кольорових папірцях: на жовтих, сонячних прапорцях намалювати схвальні правила, які розповідають про те, що можна й бажано робити. А на червоних прапорцях – правила, які ні в якому разі не можна порушувати. Дорослий може запропонувати дітям придумати загальні значки-символи: прапорець (звук, медальйон, інший сигнал), яким хтось з дітей повідомляє про початок занять, запрошує до гри, вимагає тиші; килимок «мирилка», на якому пропонують посидіти спинка до спинки дітям, які посварилися; квадрат для міркування, на якому просуваючись пальчиком від кута до кута, визначаєш кроки своїх роздумів: «по-перше...», «по-друге...».

– А тепер давай поглянемо, яка на карті довга стежинка від мене до чужих людей. Вони теж живуть в нашому місті чи селі, але ми їх можемо не знати, не бути з ними знайомими. Саме тому, що ці люди чужі для тебе, ти не знаєш, добрі вони чи ні, чого від них чекати, треба бути обережним, не довіряти зовсім чужим людям, не погоджуватися на їхні пропозиції. Пам'ятаєте казку про довірливого Колобка. Бабуся не встигла навчити його не розмовляти в лісі з незнайомими звірами, і така біда трапилася з нашим героєм.

5. Вправляння в умінні чемно, але твердо відмовляти чужим людям на їхні пропозиції. Можна розіграти ситуації «Чужий дорослий пропонує покататися на машині», «Відповідь на запрошення подивитися на маленьке кошеня», «Пропозиція про пригощання цукерками, морозивом». Роль дорослого краще брати педагогу.

Тема заняття №3 «Соціальні ролі»

Мета: сприяти формуванню в дітей цілісної картини соціуму, знайомити з основними соціальними ролями, які людина виконує в соціумі у спілкуванні зі старшими і молодшими. Підвести дітей до міркування про місце людини в світі, викликати бажання спостерігати за життям природи. Розвивати художньо-естетичне сприймання художніх творів в єдності змісту та форми.

Інтелектуальна карта. Полілог. Художнє читання. Емоційна вправа. Творчі завдання. Комунікативні ігри. Лексичні вправи. Малювання.

Лексичне поле: пустеля, живий світ, знайомі, рідні, чужі, закони взаємин.

Матеріал: Д/м – плакатний аркуш, маркери, ілюстрації до казки «Рукавичка», р/м: лічильні палички, буква Я, листки, олівці, карти-заготівки.

Хід заняття:

1. – Діти, візьміть лічильні палички, я покажу вам фокус. Скажіть, скількох людей я маю на увазі, коли говорю про себе? Я – це скільки людей?

Один. А тепер ви побачите, як мене насправді багато. Покладіть посередині букву «Я», а від неї, відповідаючи на мої питання, будете класти палички. Хто ти для своїх батьків? (синок – дочка) Для бабусі? (онука) Хто ти в лікарні? (хворий, пацієнт) Хто – в крамниці? (покупець) Хто ти в тролейбусі? (пасажир) А коли ідеш по вулиці, то хто ти тепер? (пішохід). В перукарні ти клієнт, для сусіда ти ...сусід. Що ж це виходить? Скільки тебе всього? Хіба це не диво?!

Зрозуміло. Для кожної ролі існують свої правила. Якщо я іду в гості, то я гість, і маю поводити себе як гість, а якщо до мене ідуть гості, то я – хазяїн, який повинен бути чемним, гостинним, щирим. Якщо ці правила порушують, трапляються неприємності. наприклад, як у казці «Три ведмеді».

2. Як ви вважаєте, чому ведмеді так розсердилися на дівчинку, невже вони і справді були такі жадібні, зловредні?

– Так, ведмеді – це сім'я, а дівчинка для них чужа, а вона стала поводитися, наче б то вона з їхньої сім'ї. Дівчинка порушила правила гостинності. А давайте пограємо, наче ведмеді запросили дівчинку до себе в гості. Уявіть, як це було. Педагог допомагає дітям драматизувати епізод «Ведмеді запрошують дівчинку до себе в гості»: призначає дітей на ролі дівчинки, її бабусі, дідусі, Михайла Потаповича, Настасії Петрівни та маленького ведмедика Мишка, допомагає скласти віртуальні діалоги, дібрати елементи костюмів, шапочки.

– Коли збираєшся в гості, бажано приготувати гостинці, невеличкі подарунки. Роздивіться уважно малюнки. Допоможіть Марійці. Який би гостинець ви порадили їй приготувати для кожного ведмедя? Напишіть біля свого вибору маленьку, більшу чи велику літеру М.

3. Діти, але дівчинка не знає дорогу до ведмедів. Ми ж не хочемо, щоб вона знову загубилася в лісі, як у казці, пам'ятаєте. Давайте допоможемо Марійці знайти дорогу. Я буду говорити як іти, а ви намалюйте кроки.

Якщо завдання для дітей складне, дорослий може запропонувати дітям разом з Марійкою рухатися по груповій кімнаті за його вказівками: «Три кроки прямо, поверніть праворуч, обійдіть навкруг ялинки...»

– Господарям важливо приготувати теплу зустріч для своєї гості, придумати, чим її частувати, як веселити.

Відповідно до віку дітей дорослий може запропонувати завдання підготувати фокуси, дивування для дівчинки. Завдання можна ускладнити, обмежуючи фантазії дітей малою кількістю предметів. Наприклад, «Придумайте, які фокуси можна придумати, якщо у нас є тільки три фломастера», «Які цікаві гімнастичні вправи можна запропонувати дівчинці, якщо у нас є тільки два олівця і лінійка?». Доречним буде ігрове завдання «Приготуємо святкову кашу», «Спечемо пиріг», який до речі можна запропонувати розрізати на чотири частини різними способами.

– Гостям наприкінці приємної зустрічі треба не забути подякувати господарям, сказати їм приємне слово, комплімент. Бачите, якщо ми з вами зробили все правильно, ніякої неприємності не трапиться. Адже, як ти до людей з пошаною, увагою, так і люди до тебе поставляться. Це давня народна мудрість. Їй можна вірити.

**Серія занять художньо-естетичного циклу
на тему «Як побачити дива Весни»**

Н. Гавриш

Мета: створити умови для милування красою природи, допомогти дітям втілити свої враження від краси у малюнках та образному мовленні. Розвивати художньо-естетичне сприймання творів в єдності змісту та форми.

Матеріал: ілюстрації про різні періоди весни, іграшка-пташка, олівці, фарби, папір.

Хід заняття:

Вихователь звертає увагу дітей, як весело стали цвірінькати горобці на вулиці, – радіють весні, висуває припущення, що, можливо, вони вміють бачити те, що не можемо бачити ми. Пропонує взяти горобчика в долоні та поглянути на весну його очима, щоб побачити всі її дива.

Заняття 1. «Перше диво – неодягнена весна»

– Старі люди кажуть, що Весна починається із Стрітіння, коли вперше вона показує старій Зимі свою молоду силу. Можливо, що і так. Послухайте, що розповів про це поет Володимир Орлов.

Весняна казка

У зими гостей нема Тут ховає від усіх
В крижаній твердині. Величезні скрині.
Замикається сама І лежать на скринях тих
В найміцніших стінах. Наморозь та іній.
Тут вітриська навісні, Срібла й золота нема
Тут замки потрійні, Інша це скарбниця:
Бо коштовності весни Заховала тут зима
Є у кожній скрині. Дощик, блискавицю.
В скрині спить Сниться їй, що назавжди
Весняний грім Сонце полонила,
І веселка поруч з ним, Притягла його сюди

Хмари – ланцюжками, В скриню зачинила.

Дощик торочками.

В сніговій перині

Спить зима на скрині.

І радіє уві сні, І здійсно я залюбки

І волає в хащі: Заповітну мрію –

– Скарбу капосній весні Увесь світ я навіки

Не віддам нізащо! Кригою накрию!

Але марні сні зими – Хоч кричи, хоч не кричи –

Строк її минає. Скрізь струмочки сині

Вже прокинулись громи – Золоті несуть ключі

Гуркіт їх лунає. Відчиняти скрині.

Вітерець духмяний мчить -

Небо чистить млисте.

І не можна зачинить

Сонце променисте!

– Ви добре запам'ятали, які коштовності Весни ховає Зима у своїх снігових скринях? Обов'язково всі до одної треба визволити, адже інакше Весна не зможе бути справжньою та дужою, щоб подолати Зиму. Намалюйте усі весняні скарби.

Діти малюють та разом з вихователем підписують слова-назви: дощикові торочки, блискавиця, грім, струмочки, веселка, ланцюжки хмарок, легкий вітерець, а ще бруньки, бурульки та веселе гаряче сонечко.

– Як чудово, що ми з вами допомогли Весні перемогти Зиму! Давайте разом порадіємо, помилуймося тим, що принесла Весна на землю. Я буду починати, а ви продовжуйте.

Небо навесні зовсім не таке, як узимку. Воно ... (чисте, блакитне, високе), наче ... Важелезні хмари висіли сірим мішком, а тепер легкі хмарки поспішають, як... Вони ... білі, пухнасті, легкі), схожі на... А сонечко, яке взимку було таким ... (сумним, холодним, сірим), тепер стало

таким... (яскравим, гарячим, лагідним), що все навкруги стає... (святковим, веселим, радісним, приємним). Пташки радісно ... (цвірінькають, перелітають з гілочки на гілочки, будують свої гніздечка).

– Замріть! Прислухайтесь! Бачите: горобчик розмовляє з крижаними бурульками. Цікаво, про що?

Бурульки

Михайло Пляцковський

«Гей, крижані бурульки, від чого ви плачете? – спитав допитливий Горобчик, в якого був чудовий весняний настрій.

– Ми плачемо від страху, – відповіли бурульки.

– А чого ви боїтеся?

– Е-ге-ге, – зітхнули маленькі крижинки. – Адже якщо ми зірвемося з даху, ми обов'язково розіб'ємося...

Горобчик почував дзьобиком під крильцем і порадив:

– Вчиться літати – тоді все буде гаразд!

Поцвірінькав – та упурхнув. Легко йому радити. Тільки хіба крижані бурульки можуть навчитися літати?

А якщо б вони і справді літали, тоді б зачіпляли одна одну, от би дзвін стояв у небі! Тоді б над дахами, над деревами, над полями та лісами лунала б весела крижана пісенька!»

Який нерозумний Горобчик! Таке порадив весняним бурулькам! А бурульок таки шкода. Вони хоч і весняні друзі, а весь час плачуть та сумують. Намалюйте, діти, якими ви уявили собі бурульки, що плачуть під дахом будиночка.

– Давайте придумаємо, як допомогти бурулькам стати веселими. Я думаю: треба навчити їх відповідати нерозумним горобчикам. Можливо, Весна доручила бурулькам дуже відповідальну справу: заплести кришталеvim мереживом кожен дах, кожную велику гілку, щоб від сходу до заходу вони виблискували та яскрилися на сонці. Тоді кожен день люди сприйматимуть, як свято. А можливо, саме вони, маленькі льодяні бурульки,

крапелька за крапелькою наповнюють струмочки весняною водою, роблять їх сильними, швидкими, голосними, щоб все навкруги скоріш зрозуміло, що прийшла весна?!

Дорослий, використовуючи прийом сполученого мовлення (дорослий починає фразу, а дитина її продовжує), може запропонувати дітям придумати та розіграти діалог між горобчиком та бурульками, наприклад, такий:

Горобчик. – Бурульки, бурульки, вам не нудно (висіти під дахом, плакати)? Хочете я навчу вас.

Бурульки. – Ні, Горобчику, у тебе своя справа – (цвірінькати, весну-красну прославляти), а в нас своя. Нам Весна доручила (кожен дах кришталем прикрасити, щоб блищав, як у свято). Нам зовсім не

Давайте послухаємо, які голоси у неодягненої Весни?

Що говорить бурулька калюжі? (кап! Кап!)

Що говорять краплини, коли падають на підвіконня? (Пам! Пак!)

Що говорить струмочок канаві? (склянь-склінь-склінь)

Що говорить брунька, коли розкривається, темній ночі? (пук!)

Що говорить тоненька крижана плівка на калюжі чобітку? (скр-скр-скр)

Що говорить ще по-зимовому холодний вітер трубі та деревам?(гу-у-у-гу)

Що співають синички? (зінь-цінь-сінь).

Ви чуєте, як весь світ радіє весні, як чекає тепла? Ви відчуваєте це?

– З давніх-давен люди – від малого до старого закликали весну, співали закличних пісень, хороводи водили. Ставайте й ви у коло, станемо весну закликати, щоб скоріше розцвіло все навкруги!

Вийди, вийди, сонечко Благослови, мати,

На дідове полечко, Весну закликати!

На бабине зіллячко, Весну закликати,

На наше подвір'ячко, Зимув проводжати!

На весняні квіточки, Зимка у візочку,

На маленькі діточки! Літечко в човнику!

Ластівки-ластівки, Ой, вітре, вітроньку,
Візьміть собі веснівки, Прижени хмароньку,
Нате вам камінці, Полий теплим дощиком,
Дайте мені рум'янці. Покрий землю килимком.

Дівчатка-гороб'ята, радьмося
Та виходьмо на травицю, граймося!

Та виходьмо на травицю в добрий час.

Нема таких співаночок, як у нас.

Ми навіть не помітимо, як станеться дивне диво: просто одного ранку прокинемося, а все навкруги – молоде й зелене.

Заняття № 2 «Друге диво – Весна грайлива та квітуча»

– Якою радісною стала природа! Дзвінкою, яскравою, ошатною, молодію! Цей настрій відчувається в усіх творах про квітучу весну. Прислухайтесь до поезій Олександра Олеся!

Веснянка

А вже красне сонечко Засиніли проліски
Припекло, припекло, У ліску, у ліску...
Ясно-щире золото Швидко буде землянка
Розлило, розлило. Вся в вінку, вся в вінку.
На вулиці струмені Ой, сонечку-батечку,
Воркотять, воркотять догоди, догоди!
Журавлі курлюкають А ти, земле-матінко,
Та летять, та летять. Уроди, уроди!

Вихователь пропонує намалювати малюнки до змісту верлібрів: «Щасливе те дерево, що гніздечко має», «Ластівки добудували нашу хату, тепер вона весела», обговорює як висловити лініями красу слова.

– Поети, письменники, художники мають дивну вдачу: вони бачать світ не тільки очима, як і чують не тільки те, що можна почути... З будь-яких весінніх картин – жайвора в небі, грайливого коника, веселки, бджілки над квіткою, – вони створюють чарівну казку.

П. Яремійчук

Жайвір у небі,

Жайвір у небі

Дзвонить веселенько,

Він до лапок причепив

Дзвоники синенькі.

Дійсно, дуже схожий звук, начебто в лапках тримає маленька пташка тоненькі дзвоники!

Хочу запросити вас, діти, ще до однієї весняної казочки! Багато хто з вас неодноразово чув, як сюрчать у полі або в садку маленькі коники, схоже, як на маленьку скрипочку грає. Поет-казкар Володимир Орлов назвав коника великим музикантом і прославив його у своїй весняній казочці. Ви її уважно послухайте, а потім спробуємо не тільки намалювати її героїв, а й розіграти мімічну постанову за її змістом.

Великий музикант

В одне звичайне місто, Хоча він Коник просто,

В маленьке тихе місто Хоча з сірник він зростом,

Приїхав на гастролі Хоч родом він із поля,

Великий музикант. Але – значний талант.

Вже вітерець колише А з ним чекає місто,

Розвішані афіші. Коли вже урочисто

Пташиний хор на стрісі Підніметься на сцену

Чекає той момент, Великий диригент.

У місто цей маестро І кришталевий дзвоник,

Приїхав із оркестром, Що, мов крижинка, дзвонить,

Де жаба – бас-гітара, А ще сурмач – комарик

Жук – скрипка і орган. І мишка – барабан.

Ах, як чудово грали! І знали вже надвечір

Ах, як чудово грали! Цю музику, до речі,

Симфонію Мі-мози, І молодь, і малеча,

Сонату Ре-зеди. Бабусі і діди.

Який музика вдалий! Хоча він Коник просто,

Як паличка літала! Хоча з сірник він зростом,

Як шурхотів на шиї, Всі раптом зрозуміли –

Немов метелик, бант! Це видатний талант!

Поїхали артисти. Але на кожному ганку

Вже спить маленьке місто. Лунає до світанку

Блищить зірок намисто. Симфонія Мі-мози,

Сплять діти і діди. Соната Ре-зеди.

Вихователь з дітьми малюють ілюстрації до епізодів поетичної казки, потім діти лише за допомогою пантоміми показують казку про коника-музиканта.

Як ефективно використати виховний потенціал літературних творів

Н. Гавриш

В освітньому просторі України сьогодні чимало цікавої і корисної науково-популярної та методичної літератури з різних аспектів навчання-виховання-розвитку дітей дошкільного віку. Проте, не зважаючи на стійку тенденцію до збільшення їх кількості, проблем у практиці роботи з дітьми не стає менше. Причини щодо цього очевидні. На нашу думку, одне з центральних місць серед них посідає домінування в освітньому процесі завдань навчально-пізнавального характеру та формалізований підхід до виховання особистісних якостей дошкільників як основи забезпечення дошкільної зрілості. Це можна пояснити неготовністю значної кількості вихователів до реалізації особистісно зорієнтованої моделі освітнього процесу, яка передбачає ПОВАГУ до ДИТИНИ як ЛЮДИНИ, її потреб і почуттів, урахування її інтересів, можливостей і досвіду, створення в освітньому просторі дошкільного закладу умов сприяння становленню її як ОСОБИСТОСТІ. Йдеться саме про реалізацію означеної моделі, адже розмірковувати на цю тему за останні десять років ми вже навчилися.

Звична практика спеціальної організації заняття з ознайомлення з художньою літературою за такого підходу має змінитися на більш мобільні, різноманітні способи презентування, осмислення й проживання дітьми літературних творів. Передусім йдеться про планування й проведення занять інтегрованого типу на основі чи із застосуванням літературних творів, адже кожен з цих підходів має свою специфіку. А також про урізноманітнення способів ознайомлення дітей з художнім словом поза межами занять. Вбачаємо необхідним осучаснення, оновлення, як репертуару літературних творів для дошкільнят, так і самих способів проведення відповідних занять. Залежно від окресленої мети, конкретно визначеного завдання, доцільно добирати відповідні методи роботи з текстом. Насмілимося стверджувати, що застосування єдиної методики ознайомлення з літературними творами (без

урахування жанрових особливостей текстів, їх змістової, ідейної спрямованості, націленості дітей на ті чи інші аспекти їхньої діяльнісної взаємодії) не дає можливості повноцінно здійснювати літературознавчу пропедевтику, літературний розвиток дітей, а також розв'язувати різноманітні завдання інтелектуального, мовленнєвого, особистісного розвитку, формування соціальної компетентності дошкільників тощо. Вважаємо, що в кожному випадку для забезпечення максимального педагогічного впливу слід вибудовувати специфічну партитуру заняття, добирати доцільні методи й прийоми роботи з текстом. Не зупиняючись на найпоширеніших підходах до подання дошкільникам літературного тексту як *мистецтва слова*, визначимо інші можливості щодо використання літературних і фольклорних творів в інтегрованому просторі дошкільного закладу. Застосування літературних творів за *соціально-психологічним* підходом дає змогу дітям усвідомити певне соціальне моральне правило, соціальний закон, сутність якого відбито в літературному тексті. Якщо представити дітям *літературний твір як проблемно-пізнавальне поле* чи інтелектуальне завдання, алгоритм педагогічних дій буде дещо іншим, спрямованим на розгортання на очах дітей «кухні» мисленнєвого процесу, в який самі діти за допомогою та за участю вихователя виявляються втягнутими (на відміну від більш поширеного способу обміну пізнавальною інформацією, яку діти сприйняли на віру). Залежно від тексту, його місця в проблемно-пізнавальному полі заняття, така робота може охоплювати невеличкий фрагмент заняття, або утворити стрижень, змістовий скелет всього заняття. Реалізація *пізнавально-навчального підходу* до використання літературних текстів може також відбуватись у вигляді цілісного заняття інтегрованого типу, побудованого на основі літературного тексту, що дає змогу повною мірою використати текстові пізнавально-розвивальні можливості. Літературний текст можна успішно використовувати як *стимульний матеріал для дитячої творчості*, передусім словесної, розвитку

творчих здібностей, що є найкоротшим шляхом, за словами Василя Сухомлинського, до душі вихованця.

Відзначаючи надзвичайну роль літературного мистецтва у збагаченні емоційно-чуттєвого досвіду, загалом психічного життя дитини, яке під впливом художнього слова стає різноманітнішим та витонченішим, у стимулюванні її творчих проявів, науковці пов'язують це зі здатністю дітей дошкільного віку до емоційного сприйняття літературних творів, намаганням «примірювати» до себе різні за характером образи, типи, умінням прийняти їх позицію у проживанні різних ситуацій, відчуттям переживання літературних героїв (О.Запорожець, О.Нікіфорова, О.Ушакова). У різних видах художньо-мовленнєвої творчості художнє слово виступає стрижнем, навколо якого чи за допомогою якого створюються різноманітні яскраві образи, втілені засобами зображувальної діяльності, музики, танцювально-ритмічних рухів, театралізованої гри тощо. Важливо допомогти дітям відчути різні нюанси зображеного образу, сприйняти й усвідомити вжиті автором способи створення образу та знайти власні способи його втілення, відбиття через різні види художньої діяльності. Представимо, як варіант реалізації зазначеного вище підходу здійснення літературного проекту в старшій групі дошкільного закладу.

Враховуючи, що текст першої казки може бути не всім вихователям відомим, подаємо його повністю.

Літературний проект
за казкою І. Фарбержевича «Сунічний дощик»

Текст казки «Сунічний дощик»

– А дощик все йде і йде!.. – сумне Лисеня, сидячи у теслярній майстерні біля вікна, вистругувало ножиком довгі тоненькі палички. – Цілу годину йде! Як заведений!...

– Це теплий грибний дощик. Після такого дощу в лісі буває багато грибів, – сказав тато Лис, міцно притискуючи кришку банки із зеленою фарбою.

Лисеняткові раптом захотілося скласти віршик про дощ і він сказав: «І ось я не Лисятко, а просто теплий дощ...». Він на хвилинку замовк.

– А далі що? – запитав тато Лис.

– Щось не виходить, – відповів маленький Лис. – Цікаво!... А чи бувають дощики із суниць? Я так люблю суниці! – мрійливо додав він.

– Все буває! – вигукнув тато Лис. – Коли я був маленьким, то мені дуже подобалося гуляти під дощем із цукерок! А ще під медовим!... А твоя бабуся не дозволяла мені гуляти до обіду, адже солодке, говорила вона, відбиває апетит.

І Лисеня так явно уявило раптом татове дитинство, і свою бабуся, і той пречудовий солодкий дощик. Він запитав:

– А коли випадають такі дощики?

– Якщо добре потрясти хмарку, – відповів старий Лис, – то випаде будь-який. На вибір! Й із суниць також!

– Але ж як я її потрясу? Вона ж високо!...

– Коли я був маленьким, у твого діда була чарівна драбина з мотузки. От я і залазив туди-сюди по багато разів на день.

– Чудово! – вигукнуло щасливо Лисеня. – А де ж вона, ця необхідна драбина?

– О! Вона давно розірвалася... Тато Лис знову взявся за пензлик і фарби. На кухонній дошці, над якою він працював, розквітали незабудки. А тим часом виглянуло сонечко. У лісі під кожним деревом блистіли новенькими шляпками гриби.

– Грибний дощик – це мій! – сказав Лисеняткові його друг Їжачок, наколюючи на свої голки гриб за грибком.

– А мій – суничний! – відповів маленький Лис.

А мій – сирррний! – каркнула голосно з гілки Ворона. От би пішов сирррний дощик!

– А для мене – морквяний, – з'явився в кущах Заєць. – Тільки ж де його візьмеш?...

– З морквяної хмари! – пояснив йому Лисенятко. – Якби я вмів літати, я б натряс би для всіх. На вибір!

– Немає нічого простішого! – вигукнула Ворона. – Бери мої крила і лети! Тільки обов’язково знайди сирррну хмарку!...

І Лисеня, начепивши крила ворони, полетіло в небо.

– Карр! Карр! – захоплено каркнула йому у слід безкрила Ворона.

Лякаючи бабок і горобців, Лисеня летіло над землею. О, як це було чудово: бачити землю з висоти воронова льоту! Над верхівкою сосни він почув чий-то свист.

– Гей, розв’яжи!

– А ти хто? – повертів головою маленький Лис.

– Я – Вітерець! – почувся хлопчачий голосок. Вітряне хлопчисько, як говорить мій тато Вітер. Це він прив’язав мене до сосни, щоб я не пустував. Невидимий Вітерець розсміявся так дзвінко, що Лисеня розсміялося разом із ним.

– Моя мама також говорить, що у мене буцімто вітер у голові. От тільки ... як же я тебе розв’яжу? Ти ж невидимка?

– Візьми кінець сріблястої мотузки і потягни. Сильніше! От так! Огой! Нарешті свобода!.. Гілки сосни захиталися в усі сторони.

– А що ти робиш у небі? – запитав Вітерець. – Я ніколи не зустрічав лисенят, які вміють літати.

– Шукаю сирну хмарку, – відповів маленький Лис. І ще морквяну, і суничну.

– Тільки і того? Знову розсміявся Вітерець. – Хочеш пригостити друзів? Ти допоміг мені, а я – тобі. Лети додому. Я що-небудь придумаю.

– Дякую тобі, Вітерець.

– Це тобі спасибі, Лисеня!..

А в лісі Їжачок, Заєць и Ворона все поглядали на небо з-під парасольок, коли на траву м’яко опустився маленький Лис.

– Ну що? – накинулась на Лисеня Ворона. – Де ж мій сирний дощик?

– А мій морквяний? – запитав Заєць.

– Е-е-х, тільки дарма крила свої давала! – презирливо каркнула Ворона.

А ну, знімай!

Лисеня навіть не встигло образитися, як над лісом засвистів Вітерець:

– Гей, тримайте!..

Всі підняли голови. І що ж вони побачили? Прямо над їх галявиною зупинилися веселі бокасті хмарки, а з кожної з них звисав до землі тонкий сріблястий шнур. Від здивування ніхто не ворухнувся. І тут Лисеня смикнуло за вірвовочку, і на землю пролився суничний дощ. А Ворона смикнула за іншу, і разом з суничним, пішов сирний дощ. А коли смикнув Заєць – пішов морквяний. Срібні нитки весь час натягалися, і на галявину все летіли і летіли смачні дощі, і всі – знайомі й незнайомі – стрибали по травичці і пригощали один одного! І хмарки дзвонили, як дзвоники. Ах, небесні дзвоники!...

– А грибний дощик – все ж таки мій! – сказав Їжачок.

Вступне слово до проекту «Літо – це маленьке життя»

Надзвичайно складно знайти будь-який текст, крім загадок і коротких віршиків, присвячений власне літу, літній порі року. Численні оповідання, казки розповідають про різні ознаки літа, про літні справи і забави, але про літо як таке – жодного. Можливо, воно так і має бути, адже як розповісти про літо без іскристих крапельок дощу і веселки, квітучих галявин, зелених луків, теплого сонечка, веселих літніх ігор та забав з друзями. Про літо, літні фантазії, сподівання – і добра казка Ігоря Фарбержевича «Суничний дощик», на основі якого ми пропонуємо розгорнути літературний проект.

Серед багатьох оповідань і казок про літню пору ми обрали саме цю казку за її багатогранність. У ній, як і у справжньому житті, є місце для спільної радості на всіх, для дружніх ігор, мрій і фантазій, добрих взаємин між дорослими і малими, милування природою і багато чого ще. Майстерність автора така, що текст викликає приємні відчуття сам по собі, відгукується в тобі звуками, відчуттями, фарбами: холодять крапельки на

листка, дзвенить радісний сміх, пахне грибок, шелестить вітерець. Ось ти разом із маленьким Лисом дивишся на теплий літній дощик у затишній майстерні тата, ось ти милуєшся сріблястими крапельками коротенького дощика, дивуєшся на гриби, що ростуть навипередки, ось ти з друзями на квітучій галявині, ось вітерець-пустун лоскоче тобі щоки і долоньки, ось на голову тобі сипляться різнокольорові дощі. Звичайний довгий (ціле життя), який буває тільки в дитинстві літній день!

Але крім приємного тепла, яке викликає літній ліс (цьому може бути присвячена особлива тема дня – «Таємниці літнього лісу», у казці є не менш важливі аспекти, за які, як за сріблясті ниточки, можна потягнуть, щоб розкрились: *етична лінія* («Подарунок для друга»), *емоційно-психологічна* («Радість ділимо на всіх»), *навчально-пізнавальна* («Буває – не буває»), *природознавча* («Всі ми різні» або «Кожному – своє»). Розглянемо розвивальні й виховні можливості кожної з названих ліній.

Незалежно від того, з якого напрямку вирішите починати, проживання кожної з ліній має подарувати вам з дітьми відчуття літнього тепла – тепла дружніх, батьківських стосунків, тепле відчуття фантазійного польоту, тепло лісових галявинок, багатих на гриби і сунички, просто затишне відчуття тепла доброти. Цьому слугуватимуть правильно обрані форми і способи діяльності.

У перший день знайомства з твором можна разом з дітьми спробувати створити атмосферу літнього лісу як у груповій кімнаті, так і на майданчику, тим більше, що влітку діти багато часу проводять саме там. Тема літнього лісу багата пізнавальними можливостями. Для її реалізації доречними будуть вправи і завдання на основі коректурної таблиці про літо, з використанням предметних картинок. Цьому сприятиме також колективне виготовлення з паперового листячка, нанизаного на нитки, занавісок, легких і рухливих на легкому вітерці. Завдяки їм можна утворити затишну атмосферу лісового куточка. Виготовлення з пластикових пляшок грибків з подальшим їх розфарбуванням для розміщення в травичці на території дитячого садка

об'єднає дітей і створить атмосферу чарівності, яка буде доречною і для теми літа, і для теми «Можливо-не можливо» як підтвердження тієї думки, що багато того, що нам вбачається чарівним, ми робимо своїми руками.

В обговоренні теми «Можливо – не можливо» варто на прикладі тексту казки передусім закріпити жанрові особливості казкового тексту. Старшим дошкільникам вже по віку осмислити той факт, що окремі події, що вбачаються нам неможливими, фантастичними, можуть мати реальну причину, тобто в окремих обставинах стають можливими. Такими є факти випадіння незвичайних дощів у різних країнах. Добре, якщо б вихователь могла і на інших прикладах показати дітям, що в певних обставинах неможливе стає можливим: вода зазвичай тече зверху вниз, а в яких-то випадках – навпаки; ліфт в будинку пересувається зверху вниз, а іноді буває, що і вздовж будівлі.

Важлива для усвідомлення ідеї казки лінія про відмінностями між казковими персонажами, необхідна для толерантного ставлення до будь-яких живих істот в загалі. Ми всі різні: кожен має свої переваги, інтереси, особливі смаки, нахили тощо. Те, що подобається одному, може бути не до смаку іншому. Вкрай важливо навчитися терпляче сприймати ці розбіжності, адже хтось так само терпляче ставиться і до наших особливостей. Для стимулювання режисерської гри за мотивами казки можна разом з дітьми створити настільне ігрове поле з паперовою травою, квітами, ялинками (за зразком їх нескладно буде зробити навіть найменш впевненим й умілим дітям). Героїв для такої гри діти можуть зліпити самостійно. Доречним буде відгадування і складання загадок, читання і заучування коротких віршиків-показок, у яких відмінності проявляться яскраво.

Не зважаючи на простий сюжет, казка надає дуже важливі уроки доброти і дружби. Маленьке Лисеня – зразок справжнього друга, без жодних моралізувань, його вчинки і ставлення до близьких хочеться наслідувати. Треба допомогти дітям відчути радість від зусилля, прикладеного для іншого (сюрприз, подарунок, листівка, комплімент, підтримка тощо). Вихователь

може запропонувати дітям протягом певного часу по секрету готувати «приємність» для свого друга. Це внесе елемент таємничості, сюрпризності, чарівності в загальну атмосферу групи, яка обов'язково має емоційно підтримуватися педагогом. Природний матеріал – камінці, мушлі, листячко, палички, корінці – пречудовий матеріал для вироблення подарунків для друзів.

Фінальною за емоційною насиченістю може стати тема «Радість для всіх», яку легко перетворити на свято для дітей групи, батьків, малюків із сусідньої групи тощо. Спільне виготовлення «секретиків» для гостей, друзів, різні варіанти хмарок і дощиків: з цукерок, бантиків, морковок, яблук, м'ячиків, мотрійок тощо з різноманітного покидькового матеріалу. Цікавими й різноманітними можуть бути не лише дощики, а й способи оформлення хмарок з секретами, способами їх відкриття. Якщо підключити до того фантазію батьків, сюрприз може вийти надзвичайний і запам'ятатися надовго. Стрижнем свята може стати дощик любові, ніжності (його елементами можуть слугувати різнокольорові стрічки, крапельки нанизані на нитки, підв'язані до гімнастичних обручів на нитках різної довжини дрібні деталі), а також рухи під музику, ніжні слова тощо.

Зігрійтесь у теплому літньому дощику любові.

Картотека до проекту: ігри, вправи, завдання

Дидактична гра «Хто де, хто з чим»

Мета: розвивати просторову уяву, увагу, логічне мислення; вправляти в уважному сприйманні літературного тексту.

Після читання казки «Сунічний дощик» вихователь пропонує пригадати текст казки, уявити собі героїв історії про дощики і швидко відповідати, додаючи слово: за вікном майстерні –..., у тати Лиса в руках –..., біля грибка –..., на гілці сосни –..., до стовбура прив'язаний..., у хмарки срібляста..., з Їжачком –..., з-за куща виглянув...; летить уверх –...

Гра «Дощик з хмарки»

Мета: вправляти дітей у лічбі, розвивати швидкість реакції, орієнтування у просторі.

Вихователь об'єднує дітей у підгрупи: зайчики, їжачки, ворони, лисенята. Попередньо домовляються про те, що смакує кожній з підгруп: морквочка, грибочки, сунички, цукерки тощо. Потім вихователь збирає на шовкову хустку дрібні зображення ласощів і зав'язує її у вузол на манер хмарки. Під час вільного руху дітей по груповій кімнаті або майданчику вихователь підкидає і розкриває хустку. Діти мають зібрати лише «свої» ласощі. Потім кожна підгрупа перераховує, що приніс дощик.

Гра «Не скажу, а покажу»

Мета: Розвивати творчу уяву дітей, вправляти в знаходженні способів самовираження, у створенні рухових образів. Продовжувати вчити дітей домовлятися.

Вихователь нагадує дітям про те, як мріяли про свої улюблені смаки герої казки. Потім пропонує дітям протягом декілька хвилин у вільному спілкуванні знайти тих, хто має такі ж смаки (любить банани, суниці, цукерки тощо). Педагог звертає увагу на те, що запитувати і відповідати треба пошепки, щоб почув тільки той, кого запитали. Потім дітям пропонується об'єднатися в підгрупи за смаками і показати всім іншим свій найулюбленіший смак. Глядачі мають здогадатися, про який дощик мріють діти цієї підгрупи.

Мовленнєва вправа «Скажи по-іншому»

Мета: вправляти дітей в умінні добирати слова за смыслом, замінюючи словосполучення прикметником: Дощик із сиру – ...; дощик із яблук – ...; дощик з апельсинів – ...; дощик з бантиків – ...; дощик із грибів – ...; дощик із цукерок – ...; На галявинці з'явився зайчик – ... (прискочив); з'явився Їжачок – ...; з'явилася ворона – ...; з'явилося Лисеня – ...; з'явилася білочка – ... Їжачок з колючками – ...; Зайчик з довгими вушками – ...;

Художньо-продуктивна діяльність «Дошки і хмарки»

Мета: залучати дітей до колективної роботи з вирізування елементів за шаблоном і створення нитяних низок для відтворення різних видів дощиків.

Матеріал: кольоровий папір, ножиці, клей, нитки різної довжини, обруч;

Вихователь пропонує дітям у різний спосіб об'єднатися у невеликі підгрупи і допомогти звірятам – героям казки зробити дощики на свій смак: дощик із суниць, із грибів, із цукерок тощо. Дітям пропонують вирізати за шаблоном фігурки (на вибір) і приклеїти їх на нитки різної довжини, які потім вихователь може укріпити за обруч. Прикріплений угорі він буде весело рухатися на вітерці.

Дидактична гра «Так чи ні»

Мета: розвивати слухову увагу, зосередженість; вчити запам'ятовувати текст казки і правильно відтворювати його.

Вихователь промовляє певне твердження, а діти показують відповідного кольору кружок – зелений або червоний як знак згоди чи заперечення. Можливі варіанти тверджень за змістом казки: Лисеня любило банани; Зайчик попросив дощик з морковок; Їжачок радо збирав яблучка; Після дощу в лісі було багато метеликів; За хмарками полетів Зайчик і т.п.

Дидактична гра «Що за чим»

Мета: вправляти дітей в умінні встановлювати послідовність дій у творі.

На дошці шість карток, що символічно вказують на певні моменти казки (*пензлик* – їм працював тато Лис; *срібляста стрічка*, якою був прив'язаний вітерець, *крило* – з їх допомогою Лисеня полетіло за хмарками; *ножик* – їм Лисеня стругало собі паличку; *хмарка з цукерками* – з татиного дитинства; *посмішка* – символ свята. Діти мають розкласти їх в тій послідовності, в якій вони з'являються у казці.

Гра-імітація «Вгадай, хто я»

Мета: розвивати уяву, комунікативні і творчі здібності дітей, вправляти в умінні домовлятися.

Гра може проводитися з усією групою чи підгрупами. Завдання на імітацію можуть виконуватися індивідуально або в парах чи командами. Діти домовляються, кого з героїв казки вони будуть зображати, придумують відповідні дії. Глядачі мають здогадатися, про кого йдеться. Можна ускладнити завдання: показати не просто героя, а в певний момент казки.

Літературний проект за казкою Г.-Х. Андерсена «Дюймовочка»

Вступне слово до літературного проекту

«Великий світ крихітки Дюймовочки»

Якщо були б серед казок королеви, то такою, на мою думку, могла б стати казка «Дюймовочка» Ганса Християна Андерсена. Адже в ній цілий світ! Давайте разом із дітьми відкриємо його.

Пропонуємо пройти казковою стежкою по нашій інтелектуальній карті. **Напря́м «Казкові чарівності»:** *Казка, жанрові особливості; Казкові герої – реальні й фантастичні: люди, тварини, ельфи; Фантастичні події (народження дівчинки із квітки; країна ельфів) і чарівні предмети (чарівне зернятко).* Казковість історії про крихітну дівчинку очевидна. У ній є й чарівники, точніше чарівниці, здатні виростити з чарівного зернятка у квітковому горщику справжню дівчинку. Є ельфи, дивовижні істоти, які вражають своєю витонченістю і красою, навіть ціла країна, де вони мешкають серед квітів, пісень і чудесних птахів. У казці наявна й чарівна річ – зернятко. Але запрошуючи дітей до *колективної словотворчості*, можна стимулювати їх придумати, які б інші предмети могли б допомогти перетворити зернятко на крихітну дівчинку, яким би чином дівчинка могла б стати такою маленькою. Виокремити чарівників і чарівні предмети допоможе *бесіда за змістом казки з опорою на ілюстративний матеріал.*

Наявність єдиної казкової лінії – втеча Дюймовочки від небезпеки й водночас велика кількість конкретних епізодів (радісне життя на столі серед квітів; небезпека весілля з препротивним Жабом; втеча з метеликом; комашиний бал; підземна схованка у старій Миші; нарешті перетворення на маленького ельфа – дають змогу *змодельовати послідовність подій* за

допомогою геометричних фігур чи предметів-замісників, скористатися символізацією та використати найрізноманітніші види і техніки художньо-предметної діяльності.

Другий напрям «Таємничий світ природи». *Особливості життя річних тварин, комах, птахів і гризунів у різні періоди року. Нові знання про тварин, про які дізналися із казки. Люди і тварини: чому вони один одному потрібні?* Протягом розгортання казкових подій діти мають можливість «побувати» разом з героями не лише на землі – у знайомій дітям ситуації людської оселі, а й під землею (житло гризунів, про яке діти мало що можуть знати), на воді та під водою: різноманітне життя мешканців зеленого пруду і навіть у повітрі, коли ластівка приводить дівчинку у пташиний рай, – тобто ненав'язливо (якщо ми їм допоможемо зосередити на цьому увагу) розширити уявлення про багаторівневість і різноманітність простору: на кожному з рівнів, у кожному ореолі відбувається життя. Навіть якщо ми не бачимо його і не замислюємося про нього. І все живе, де б воно не жило, заслуговує на повагу і прийняття самого факту свого існування.

Крім того, природничий напрям можна реалізувати через представлену в казці широку палітру різних видів комах, рослин, тварин, уточнення з опорою на вже засвоєні раніше дітьми знання про особливості їх існування. Цьому сприятиме *відгадування та складання дітьми загадок про всіх, хто згадується в казці, виконання вправ і пізнавальних завдань на основі коректурної таблиці «Тваринний світ», розглядання ілюстративного матеріалу, стимулювання дітей по самостійного пошуку інформації в енциклопедії, імітаційні вправи тощо.*

Наступний напрям є не менш цікавим для дітей. **Навчально-пізнавальний напрям: теорія відносності в дії.** *Все, що здається нам таким, як є (великим, високим, важким, складним і т.п.), ми сприймаємо порівняно з чимось іншим. У казці «Дюймовочка» все змінює свої характеристики, залежно від того, з ким або з чим його порівнювати.*

Як і Аліса, героїня казки Л. Керролла, маленька Дюймовочка через свої надзвичайні пригоди дає можливість дітям невимушено зрозуміти сутність теорії відносності: у сприйнятті будь чого немає нічого, що б мало незмінні характеристики (для дітей це передусім параметри величини). Те, що здається малим, у порівнянні з чимось виявляється величезним, якщо наблизити його до дрібнішого предмету: ластівка, жабка, жучок – малі за розміром істоти відносно розмірів звичайної людини, але порівняно з крихітною дівчинкою вони величезні. Не лише *коментоване розглядання ілюстрацій* до казки, а й *виконання дітьми пошукових завдань* у групі на підтвердження справедливості відносного сприйняття параметрів величини з наступним обговоренням; *використання математичних завдань*, пов'язаних з вимірюванням у різний спосіб, *розмірковування* на тему чи зручно й безпечно бути таким крихітним, як Дюймовочка, *порівняння* їстівних потреб крота і людини (розмір кротових запасів можна унаочнити, запропонувавши дітям спробувати перерахувати реальні зернятка) та інші види роботи допоможуть дітям засвоїти закони відносності.

Життя головних героїв казки дозволяє підвести дітей до розуміння важливої істини: кожному потрібна родина. Отже, проходження наступною стежинкою наближає дітей до осмислення **теми сім'ї, сімейок**, яких чимало зустрічається в казці. Можна розглянути такі аспекти: *дорослі і діти в родині. Сімейки тварин, комах і птахів. Закони відносин у сім'ї: любов і турбота.*

Для дошкільнят дуже важливо час від часу проговорювати те, які очікувані й бажані вони були для своїх батьків, як добре, що у них є родина, як самотньо почуваються ті, у кого немає жодного близького. *Дидактичні вправи* на визначення тваринних сімейок доводять, що в будь-якій родині діють одні й ті самі закони: дорослі турбуються про своїх малюків, діти втішають своїх батьків слухняністю, члени родин об'єднуються, щоб любити один одного. Усвідомленню цих істин допоможуть також *полілог* та розмови з дітьми про їхні власні родини, способи прояву турботи і любові.

Надзвичайно важливі уроки надає дітям казка про маленьку Дюймовочку стосовно правильної поведінки в небезпечних ситуаціях. З самого дитинства людина має навчитися захищати себе від небезпеки і бути готовою адекватно діяти в складних ситуаціях, коли треба захистити себе і своє життя. Маленька героїня змогла врятувати себе, адже діяла мужньо і швидко. Бажано допомогти дітям зрозуміти це, проаналізувавши в ході *бесід та розігрування проблемних ситуацій* а також *театралізацій за казкою* дії дівчинки, коли її було вкрадено жабами, і потім, коли вона рятувалась від погоні за допомогою метелика і мотузки, і потім, коли Дюймовочка намагалася захистити себе від жука, і, нарешті, коли рятувала себе від небажаного весілля з Кротом. Обов'язковими для результативності роботи за названим напрямом має бути звернення до власного життєвого досвіду дітей та включення їх у пошукову діяльність зі швидкого знаходження декількох варіантів дій.

Отже, казка про маленьку Дюймовочку може стати за умов правильної організації роботи за її змістом справжньою життєвою енциклопедією для дітей і дорослих.

Картотека до проекту: ігри, вправи, завдання

Мовленнєва вправа «Порівняння». Мета: вправляти дітей в умінні порівнювати казкові персонажі, виокремлюючи відмінні та споріднені якості і властивості.

Вихователь просить дітей назвати реальні та чарівні істоти в казці «Дюймовочка». Потім, спираючись на ілюстративний матеріал, запрошує дітей порівняти жінку і дівчинку, яка народилася з квітки: назвати те, що є спільним у зовнішності та можливостях для обох, а що відмінним. Аналогічно можна запропонувати дітям уявити собі чарівницю, яка подарувала жінці чарівне зернятко: який у неї вигляд, на які дива вона здатна. Потім також можна запропонувати порівняти обох героїнь, які ззовні мають багато спільного. Цікавим для дітей може бути порівняння дівчинки ельфа та Дюймовочки чи її матері. Алгоритм порівняння може залишатися

таким самим: вихователь спрямовує порівняльні дії дітей навідними запитаннями.

Полілог «Кріт і Дюймовочка – можлива родина?» з опорою на журнальну ілюстрацію. Мета: вправляти дітей у розмірковуванні, вмінні знаходити аргументи для переконливості своїх суджень; розвивати зв'язне мовлення.

Вихователь пропонує дітям уважно розглянути ілюстрацію до казки, розповісти про епізод, який зображено на картинці. Потім педагог пропонує дітям пригадати, чому Кріт хотів одружитися на Дюймовочці; чи хотіла того дівчинка; назвати хоч би два аргументи на користь того, що Кріт і Дюймовочка могли б бути сім'єю (якщо є спільне бажання; якщо живуть разом і турбуються один про одного). Потім пропонує назвати, у чому несхожість інтересів і передбачень Крота і дівчинки, що заважають їм стати родиною.

Виготовлення ігрового поля для режисерської гри за змістом казки
Мета: вправляти дітей у створенні ігрового поля для режисерської гри за змістом казки, доборі предметів-замісників; плануванні ігрового сюжету; вчити дітей креативній ігровій взаємодії

Вихователь пропонує дітям пригадати найбільш цікавий епізод казки, об'єднатися дітям у підгрупи за схожими передбаченнями і створити на столі або килимку ігрове поле, щоб потім програти улюблений фрагмент казки або придумати нові епізоди. Педагог спонукає дітей придумати, за допомогою чого, яких предметів можна утворити нірку крота чи кімнату, в якій жила дівчинка, або болото, де жили жаби тощо, які предмети-замісники використати, щоб пограти у казку. Вихователь може включитися у гру в якості одного з режисерів, коли очевидними стають утруднення дітей у створенні ігрового поля. Для створення ігрового поля можна використати великі картонні коробки, що дозволить дітям залишити його на більш тривалий час.

Лексико-граматичні вправи на основі ілюстрацій «Комахи», «Річні сімейки», «Підземні сімейки» (утворення іменників, прикметників). Мета: збагачувати словник дітей; вправляти у знаходженні способів утворення іменників і прикметників; забезпечити високий рівень інтелектуально-мовленнєвої діяльності; розвивати слухове сприйняття.

Більш продуктивною та результативною буде робота з використанням наочності – ілюстрацій до казки. Вихователь, демонструючи картинку, спочатку пропонує дітям назвати, наприклад, мешканців болота, а потім швидко додавати слова до тих, які він буде називати: хвіст чий – жаб'ячий, рибний; лапа чия –..., крильце – яке? Чиє? Розглядаючи танцюючих комах, можна скористатися методом зіставлення: у метелика крильця..., а в жука – ... . Аналогічно можна утворювати слова, розповідаючи про мешканців підземних нірок.

Математичні завдання і вправи «Зимові запаси Миші і Крота». Мета: вправляти дітей у визначенні кількості предметів за допомогою лічби чи порівняння, зіставлення;

Вихователь пропонує дітям перевірити, чи насправді Кріт багатий жених, порахувати, скільки в нього зимових запасів; радиться з дітьми, яким чином краще визначити розміри запасів: перерахувати (у який спосіб: по одному, парами, за допомогою мірок чи приблизно, тобто на кучки). Можна запропонувати дітям об'єднатися в команди та перевірити ефективність різних способів. Аналогічно можна перерахувати зимові запаси Миші. Як варіант, діти можуть викладати за вказівками вихователя, скільки зернят лежить на поличках чи в торбинках.

Полілог «Велике-мале – як швидко може змінитися». Мета: вправляти в умінні розмірковувати, застосовуючи аргументи; підвести дітей до усвідомлення відносності величини залежно від того, з яким предметом порівнюють; стимулювати дітей знаходити аналогічні приклади відносності в довкіллі.

Попередньо можна запропонувати дітям визначити своє ставлення до судження: будь що миттєво можна з високого перетворити на низьке, вузьке на широке, товсте на худе. Діти мають висловити своє ставлення не просто словами: вірю не вірю, а ще й аргументувати свою позицію. Далі вихователь пропонує дітям визначити, хто з дітей найменший на зріст, просить довести це, порівнюючи ріст дитини з іншими дітьми. Потім можна запропонувати знайти спосіб для найнижчої на зріст дитини стати одночасно вищою (поставити поряд когось чи щось, що має ще менший ріст – ляльку, стільчик, шафку тощо). Аналогічно можна разом з дітьми переконатися у відносності визначення інших параметрів величини.

Дидактична гра «Розвідники». Мета: закріпити зміст казки, казкових героїв; вправляти дітей у знаходженні в груповому приміщенні предметів з параметрами, на які вказує педагог.

Дітям пропонують пройти по груповій кімнаті і знайти іграшки або картинки, що відтворюють казкових героїв з казки «Дюймовочка». Переможцем буде той, хто знайде більшу кількість відповідностей. Діти можуть скористатися ілюстраціями до казки для полегшення виконання завдання. Інший варіант – діти розташовуються на стільчиках і оглядаючи кімнату мають знайти предмети, менші чи більші за параметрами величини чи за іншими показниками (відтінки кольорів, форма тощо) до заданих педагогом. Доцільно скористатися ілюстрацією до казки з журналу. Таким чином діти мають уявно зробити перенос від зображення на реальний об'єкт та його іграшкове відтворення: знайди предмет, який більше/менше за казкового метелика/жука/крота тощо.

Художньо-предметна діяльність зі створення колажу засобом аплікації «Дюймовочка на балу в комах». Мета: сприяти розвитку комунікації в процесі спільної художньої діяльності дітей, спонукати домовлятися, переконувати, пропонувати тощо; розвивати вміння відбирати потрібний для відображення художній матеріал.

Попередньо обговоривши з дітьми епізод потрапляння Дюймовочки до комах на гілки великого дерева, педагог пропонує уявити, як це могло бути, хто з комашок міг бути на тому балу, як вони були прикрашені і зробити спільно картину, яка б відтворювала цю казкову подію. Дітям пропонується об'єднатися у трійки-четвірки, домовитися про те, яка команда буде робити дерево з гілками, яка листячко, травку, хто буде зображувати які купки комашок. Діти мають обговорити, які матеріали для роботи їм потрібні. Після збирання цілісної картинки педагог пропонує розповісти епізод казки, деталізований у художньому зображенні.

Дидактична художня гра зі стрічками «Дюймовочка серед друзів».

Мета: вправляти дітей у знаходженні стрічок відповідної довжини, порівнювати, вимірювати довжину за допомогою умовної мірки

Вихователь, попередньо об'єднавши дітей у підгрупи по три-чотири особи, роздає кожній команді аркуш паперу з контурним зображенням персонажів казки: метелика, жучка, миші, ластівки, риби тощо. У кожній підгрупі купа стрічок різної ширини і довжини. Завдання обрати стрічки потрібного розміру і викласти на контур, намагаючись його заповнити. По ходу виконання роботи діти коректують вибір стрічок, вихователь звертає увагу на те, що прогалин не повинно бути. По закінченню діти розміщують навколо ляльки в образі Дюймовочки зображення її казкових друзів.

Варіант блочно-тематичного планування освітньої роботи з теми Я ДЛЯ СЕБЕ І ДЛЯ ІНШИХ

Н. Гавриш

Мета: допомогти дітям усвідомити соціальну сутність людини – людина залежна від інших, і сама має навчитися узгоджувати свої дії з інтересами інших людей. Підвести до розуміння свого внутрішнього стану, своїх бажань і потреб. Виховувати почуття відповідальності за свої вчинки. Продовжувати вчити дітей розпізнавати позитивні й негативні почуття (заздрість-вдячність, добро і зло) Пробуджувати прагнення піклуватися про інших, бажання зробити щось приємне не лише собі, а й іншим.

Понятійне поле: великий і дорослий, відповідальність, заздрість, вдячність, турбота, багатство, лінія життя, досягнення, дружба, відношення.

Тематика інтегрованих занять

1 тиждень

1. Інтегр. зан. з пріор. інтел-мовленнєвих завдань Я вже виріс. Полілог, бесіди на матеріалі текстів В. Осеевої, В. Сухомлинського. Психологічні ігри.

2. Інтегр. зан. с пріор. лог.-математ. завдань Лінія життя. Бесіда про мрії і крики до їх реалізації. Уточнення математичних понять: лінія, відрізок, промінь, кут.

3. Інтегр. зан. соц-природозн. тематики Прислухайся до себе. Психологічні вправи. Особиста гігієна. Досліди. Складання символічної карти людського тіла.

4. Інтегр. зан. з пріор. інтел.-мовленнєвих завдань Великий і дорослий. Заздрість. Комунікативні ігри. Полілог. Читання художніх текстів. Ігрові індивідуальні та командні завдання.

5. Інтегр. зан. з пріор. лог-математ. завдань Моє багатство Порівняння множин. Лічба. Вправи на увагу, запам'ятовування.

2 тиждень

1. Інтегр. зан. з пріор. інтел-мовлен. завдань Я – добрий Дід Мороз. Хочу дарувати. Полілог про двійне задоволення дарування. Ігри-завдання, художньо-продуктивна діяльність.

2. Інтегр. зан. з пріор. лог-математ. завдань Я можу – ми можемо. Величина часу. Годинник. Комунікативні ігри Фопеля. Складання листівок (слуховий геометричний диктант).

3. Інтегр. зан соц-природозн. тематики Відношення. Дружба. Бесіда про дружбу. Ситуаційні ігри. Комунікативні ігри. Заповнення енциклопедії важливих слів.

4. Інтегр. зан. з пріор. інтел-мовленн. завдань Маленькі поради для великої ялинки. Складання описових оповідей. Складання і запис книги рецептів (святкове меню). Творчі діалоги «Друзі, я пропоную...». Виготовлення ялинкових прикрас, елементів костюмів, святкове оформлення кімнати.

5. Інтегр. зан. з пріор. лог-математ. завдань Прикрашаємо ялинку Закріплення геометричних фігур. Лічба. Логіч. завдання, комунікативні ігри. Вправи на увагу, розвиток пам'яті. Математичний диктант.

Розвага: Новорічне свято.

Творчий продукт: Інтерв'ювання «Мої досягнення»; Випуск святкової газети «Маленькі поради для великої ялинки»; дитяча акція «Добрі Діди Морози» (привітання для самотніх людей).

Тематика занять художнього циклу: оригамі «Дід Мороз і ялинка», виготовлення новорічних сувенірів, прикрас. Прикрашання листівки для подарунка, творча робота «Подарунок найкращому другу», малювання «Листівка добрій людині» для акції «Добрі діди Морози».

Варіант планування змісту освітньої роботи з теми

«Краса навколо»

Зміст і форми роботи за напрямами теми:

1.Красою милуюся, радію. Весняні зміни в природі (прокидаються бруньки на деревах; розквітають першоцвіти, вкриваються зеленим пушком луки, повертаються птахи, прокидаються комахи). Весняна погода: теплий вітерець, яскравість весняного сонця. Весняні свята. Вітаю матусю з жіночим святом. Спостереження за змінами в природі. Фіксування весняних змін за допомогою рамки та чарівного біноклю. Лексичні вправи. Гра із сонячним зайчиком. Вивчення святкових віршів. Виготовлення подарунків матусі. Участь у святковому концерті. Художньо-предметна діяльність на основі використання різних художніх матеріалів («Слухаю. Уявляю. Малюю»). Психологічні етюди.

2.Красу розумію і ціную. Краса і користь (для окремих тварин і рослин краса – в користі). Краса для захисту (окремим комахам, риbam, рослинам краса допомагає виживати). Краса, яка розповідає: твори мистецтва (музика, живопис, художнє слово, народні ремесла, театр). Читання казки Б. Заходера «Сіра Зірочка». Полілог «Що важливіше: краса чи користь». Читання казки Мейстера «Корисне побачення». Виготовлення рукотворної книжечки «Кого краса захищає». Використання плакатів «Сонечко мандрує Україною». Розглядання енциклопедій про природу та мистецтво. Слухання музичних творів. Розігрування театралізацій.

3.Красу примножую. Краса рукотворна. Вчусь створювати красу сам (аплікація, ліплення, малювання, конструювання з різних матеріалів). Роблю подарунки. Дарую радість посмішкою, словом, вчинком. Пісня дарує радість. Краса і здоров'я. Краса рухів – вчуса рухатися красиво (танцювальні рухи, гімнастичні). Ігрова програма «Модники та модниці». Створення рухливих образів. Театр фізичного виховання (за ідеєю М.Єфименка). Створення інтелектуальної карти «Немає краси без здоров'я». Інтегроване заняття «Подарунок для радості»

4.Красу бережу. Клумби. Сади. Ліси. Заповідники. Музеї. Гербарій. Колекція. Рослини, за якими доглядаємо. Ми відповідаємо за тих, кого приручили. Краса людини: зовнішня (охайність, чепурність, наряд, прикраси) і внутрішня (краса душі, працьовитість, доброта, розумність). Розглядання ілюстративного матеріалу за темою. Читання оповідання Л. Сергєєвої «Красуня». Інтелектуально-мовленнєві вправи і завдання за коректурними таблицями. Етична бесіда «Краса, яку можна і не можна побачити». Участь в акції «Подаруй життя квітці». Робота з коректурною таблицею «Весна прийшла». Відвідування (реальне чи віртуальне) художнього музею. Пізнавальна бесіда про збереження краси природи за допомогою заповідників із розгляданням ілюстративного матеріалу.

5.Живу серед краси. Краса природи. У кожної пори своя краса. Краса весни, яка пробуджується (перші квіти, весняна вода, сонячні зайчики). Архітектура: краса в надійності, розумності. Дизайн: краса затишку (предмети інтер'єру, що створюють красу й затишок). Краса відношень: краса душі (ніжність, турбота, красиві вчинки), краса слова (приємні слова, мовленнєвий етикет), подарунки. Краса і мода. Полілог «Що таке мода». Створення асоціативної карти «Весна-красна» разом із дітьми. Конструювання дитячого одягу з окремих елементів «Секрети краси». Дослідні вправи «Краса чи надійність житла?» на основі казки «Про трьох поросят».

Методичний коментар до організації проживання теми «Краса навколо»

Невипадково тема краси розглядається нами в найдивовижнішу пору пробудження природи до нового життя – на початку весни. Коли, як не тепер, коли все навколо оживає і постійно змінюється: бруньки, травичка, квіти, залишки снігу, погода, настрій, – утвердитися в тому, що світ таки сповнений краси?! Красу весняної пори неможливо донести до свідомості людини лише теоретично, про неї мало розповісти, хоч дехто з вихователів нерідко підходить до теми весни саме з позиції закріплення сумарної інформації про

весняні місяці та їх ознаки, назви весняних квітів, пташок, які повертаються на батьківщину, тощо. Відтак уявлення нібито є, а відчуття краси немає, знання автоматично засвоюються, а душа спить, як ведмідь у барлогу.

Щоб пробудити душевні пориви, допомогти зачаруватися красою, її необхідно ВІДЧУТИ. Лише цей стан здивування, захоплення відкриває двері до СВІТУ, СПОВНЕНОГО КРАСИ. Саме тому в проживанні теми «Краса навколо» ми пропонуємо акцентувати увагу на почуттях, що наповнюють ті чи інші види дитячої діяльності, на ставленні до красивого. Це засвідчують виокремлені змістові напрями: «Красою милуюся, радію», «Красу розумію, ціную», «Красу бережу», «Красу примножую», «Живу серед краси».

Хто працює з дошкільнятами, знає, щоб у них виникло почуття здивування, мало підвести до вікна (до дерева на майданчику, куща тощо) і запропонувати подивитися: більшість сучасних малюків, на жаль, не вміють розглядати, вдивлятися, милуватися. Їм треба допомогти. І перш за все, через пробудження у дорослого здатності до щирого здивування й уміння радіти красі. Щоб зрозуміти важливість цього чинника, сердечно рекомендую дивовижну книгу Олени Макарової «Спочатку було дитинство», в якій автор розповідає про свій досвід уведення дітей у світ прекрасного через спільну з ними художню діяльність. Ця книга підтверджує: дорослий не може вести дитину за руку все життя, йому не під силу наповнити душу дитини власними переживаннями, якими б прекрасними вони не були (можу підвести, але не можу примусити відчутти), проте в момент спільної діяльності, спів-буття має відбутися «РОЗМОВА ДУШ», яка залишить щось і в дорослому, і в дитині, і, можливо, стане емоційною опорою в майбутньому для обох.

Реалізація напрямку «Красою милуюся, радію». Дітям треба допомогти побачити і відкрити. Для цього пропонуємо скористатися спеціальними пристроями, саморуч виготовленими разом із дітьми: звичайною рамкою для картинки чи фото (робота з нею цікаво описана Оленою Макаровою у названій книзі), підзорною трубою або біноклем (їх має бути достатня

кількість, щоб задовольнити бажаних). Названі саморобні пристрої дадуть можливість дітям «піймати» і зафіксувати мить краси. Особливо доцільно скористатися ними на прогулянці, в безпосередній близькості до природи, а також зранку або ввечері, в моменти особливо красивих переходів від одного стану до іншого. Не менш важливо, ніж «піймати», допомогти дітям вербалізувати, тобто озвучити, ЩО вони побачили, що саме вразило почуття. Це поглибить чуттєві переживання дитини, дасть можливість пережити радість від того, що її зрозуміли і ще від того, що розділили її зачарування.

Початок березня – пора, коли ми намагаємося закріпити, оживити й збагатити знання й уявлення дітей про весняні зміни в природі. Переконані, для пробудження почуттів варто використовувати картинки, картини, інший дидактичний матеріал як другорядні засоби, а передусім зосередитися на емоційному супроводі щоденних спостережень і відкриттів, навіть їх фіксуванні в рукописному журналі весінніх змін: прокидаються бруньки на деревах; розквітають першоцвіти, вкриваються зеленим пушком луки, повертаються птахи, прокидаються комахи, теплий вітерець лоскоче щічки, яскравість весняного сонця сліпить очі. Алгоритм: емоційно коментоване спостереження, радість, розділена на всіх, обговорення способу відобразити це в журналі Весняних змін. Важливо схвалювати наміри дітей поділитися своїми спостереженнями і враженнями, що виникли у вихідні, по дорозі до садочка чи додому. Періодично варто разом з дітьми переглядати журнал. У ці моменти можна не лише декламувати віршики про весну відомих поетів, а римувати самим, добираючи зворушливі, ніжні слова про маленькі бруньки, сміливі першоцвіти, сніг, що тікає, веселого сонячного зайчика тощо. Пам'ятаємо про почуття, яким не час спати.

Створення або обговорення запропонованої асоціативної карти «Весна-красна» разом із дітьми допоможе їм знайти словесну форму, що допоможе висловити свої почуття.

Спостереження за змінами в природі мають вражати не кількістю об'єктів (кожного дня спостерігаємо за чимось іншим), а постійністю.

Рекомендовані пристрої можуть бути дуже вчасними в процесі спостережень, як і лексичні вправи, що змістовно організують і збагатять їх. Акцент на дієвих переживаннях посилюють психологічні етюди, за допомогою яких діти можуть уявити себе маленьким листочком або квіточкою, пограти з вітерцем чи сонячним промінчиком. Радимо провести серію занять на основі поетичних текстів «Слухаю. Уявляю. Малюю», що дають змогу дітям виплеснути чуттєві переживання за допомогою кольору, форми, лінії тощо.

Наступний напрям «Красу розумію і ціную» поєднує знаннєвий та художньо-естетичний складники. Пропонуємо наситити життя дітей у групі присутністю різних творів мистецтва, зауваживши, що мистецтво допомагає зупинити мить краси. Можливість розглядати альбоми з репродукціями картин, інших творів зображувального мистецтва, відвідати художній музей, якщо це можливо, слухати музичні інструментальні твори в процесі різних моментів життєдіяльності дітей, перегляд театральної вистави, активна художньо-практична діяльність активізує інтерес дітей до мистецтва. Віддавати перевагу, безумовно, варто творам, пов'язаним з весняною тематикою. Окремі репродукції картин, які ми радимо використати в роботі з дітьми, містяться в цьому часописі.

Якщо на попередньому етапі сприйняття краси відбувалося, так би мовити, на підсвідомому рівні, то тепер варто поговорити з дітьми про те, що ми визначаємо словами «краса», «красиве», про способи прояву красивого навколо, про красу зовнішню й внутрішню, їх взаємопов'язаність, про співвідношення краси і користі, адже в природі багато прикладів того, як краса допомагає істотам зберігати життя, а корисність підсилює красу предметів і навпаки. Розумінню цього допоможуть художнє читання, наприклад, казки Бориса Заходера «Сіра Зірочка», розгорнутої в літературний проект, казки Максима Мейстера «Корисне побачення», розмови навколо плакатів «Сонечко мандрує Україною», використання енциклопедій про природу. Проте наголошуємо на необхідності збереження переваги чуттєвого над інтелектуальним. Навіть у ході полілогу про красу і

користь маємо звертатися, в першу чергу, до почуттів дітей. А практична діяльність дітей, наприклад, із виготовлення рукотворної книжечки «Кого краса захищає» допоможе не лише збагатити власний пізнавальний, а й емоційний досвід.

На відміну від попередніх напрямів, коли ми намагалися наблизити дітей до свідомого сприйняття краси в природі і мистецтві, місія якої дарувати радість самим фактом свого існування, в ході наступної роботи «Красу примножую. Краса рукотворна» доцільно підвести дітей до усвідомлення того, що людина також може бути творцем краси, причому незалежно від віку і талантів. Виконання дітьми художніх робіт весняної тематики у різний спосіб (аплікація, ліплення, малювання, конструювання з різних матеріалів) буде доцільним способом залучення до створення краси власноруч. Крім того, діти переконуються, що можна дарувати радість посмішкою, приємним словом, подарунком, вихованням і пред'явленням іншим своєї внутрішньої (краса думок, вчинків, краса власного здоров'я, працьовитість, помірність, розумність) і зовнішньої (охайний вигляд, краса тіла, наряд, зачіска, прикраси, краса поведінки, жестів тощо). Якщо робота над темою проводилася цілеспрямовано, діти вже готові до участі у складанні разом із вихователем інтелектуальної карти про красу людини, що складається з того, що можна бачити, і того, чого побачити неможливо. Формування в дітей, так би мовити, побутового уявлення про красиве у зовнішності, одязі, що співвідноситься з поняттями вчасність, відповідність, помірність, не є простим завданням і не відбувається одномоментно, вимагає спрямованої роботи. Радимо побудувати полілог «Що таке мода», щоб допомогти дітям усвідомити значення цього поняття, способи відповідності моді, її значення в житті людей. Уявлення дітей можна закріпити в коментованому конструюванні дитячого одягу з окремих елементів «Секрети краси». Однією з форм цієї важливої роботи може бути ігрова програма «Модники та модниці», а також розглядання художніх альбомів, коментоване спостереження за людьми на прогулянці чи в групі, читання з обговоренням

оповідання Л. Сергєєвої «Красуня» тощо. Дуже добре, якщо до цієї роботи в якості однодумців і наставників будуть залучені рідні і близькі дітей.

Робота з формування у дошкільнят уявлень про красу зовнішню і красу душі, красу вчинків продовжуємо, реалізуючи наступний напрям «Красу бережу». Яка основна думка, важлива для засвоєння: ми відповідаємо за тих, кого приручили, ми відповідаємо за красу, яку одержали у спадщину від попередніх поколінь. Не руйнувати пам'ятники (музеї, заповідники, колекції тощо), а принаймні, зберігати, як свідків історії нашого народу, не паплюжити, не псувати (сади, ліси, клумби, алеї, сквери тощо), а залишити для наступних поколінь. Зрозуміло, що однією пізнавальною бесідою про збереження краси природи за допомогою заповідників із розгляданням ілюстративного матеріалу не обійтись, проте зернина в розум дітей може бути посіяна. Формування «правильних» думок може бути продовжене і в роботі з коректурною таблицею «Весна прийшла». А включення дітей в акцію «Подаруй життя квітці», в процесі якої діти в умовах групової діяльності чи родини візьмуть на себе відповідальність за квітку, розсаду якої посадять в горщик разом з дорослим, зафіксують день її народження і будуть доглядати за нею, щоб потім пересадити на клумбу дитячого садочка або клумбу на вулиці міста, що поблизу від садка. Таке проживання дитиною своєї участі у створенні краси, підтримане дорослими неодноразово, допоможе їй усвідомлено сприймати, замічати красу в близькому оточенні «Живу серед краси», що складається з краси архітектури міста чи села, що напряму пов'язана з надійністю та розумністю будівель; краси і затишку приміщень дитячого садочка і дома (предмети інтер'єру, що створюють красу й затишок), краси відношень між дорослими і дітьми тощо. На нашу думку, важливими для реалізації цього напрямку будуть дослідні дії, наприклад, про красу і надійність житла на основі казки «Про трьох поросят», способи створення затишку через зручність і доцільність розташування предметів та інше, в яких діти не стільки інформативно, а через власний досвід засвоюватимуть істини, що складають смисл цієї теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асмолов А. Г. Образование как расширение возможностей развития личности: от диагностики отбора – к диагностике выбора / А. Г. Асмолов, Г. А. Ягодин // Вопросы психологии. – 1991. – № 6. – С. 1-2.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: [у 2 кн.] / кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех / [ред. О. І. Цибульська]. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
3. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності: навч. посіб. / І. Д. Бех. – К.: «Академвидав», 2009. – 248 с.
4. Беленька Г. В. Здоров'я дитини – від родини: [кол. монографія] / Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, М. А. Машовець. – К. : СПД Богданова А. М., 2006. – 220 с.
5. Бианки В. В. Сказки о природе / В. В. Бианки. – М. : АСТ, 2011. – 24 с.
6. Веракса Н. Е. Индивидуальные особенности познавательного развития детей дошкольного возраста / Под ред. О. М. Дьяченко. – М. : ПЕРСЭ, 2003 – 144 с.
7. Вовчик-Блактитна О. О. Дитина у контексті сучасних соціокультурних тенденцій виховання // Практична психологія та соціальна робота. – № 9. – 2008. – С. 1–5.
8. Выготский Л. С. Собрание сочинений в 6-ти томах. Т. 4. Детская психология / Под ред. Д. Б. Эльконина. – М. : Педагогика, 1984. – 432 с.
9. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк. Кн. для учителя. – М. : Просвещение, 1991. – 93 с.
10. Гарднер Г. Структура разума: теория множественного интеллекта / Г. Гарднер. – М. : «Вильямс», 2007. – 512 с.
11. Горохова скриня: українські народні ігри: Для дошкільн. та мол. шк. віку / Упоряд., передм. та літ. запис Вадима Пеппи; Худож. Л. Постних. – Київ : Веселка, 1993. – 96 с.
12. Гуманістичне виховання дітей дошкільного віку в контексті інноваційної педагогічної діяльності: [монографія] / За наук. ред.

Т. І. Поніманської, І. М. Дичківської]. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 208 с.

13. Дитяча література. Твори українських письменників II половини ХХ – початку ХХІ століть. Навч. посіб. / упор. Н. І. Богданець-Білокаленко. – К. : Видавничий дім «Слово», 2011. – 480 с.

14. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 352с.

15. Дьяченко О. М. Воображение дошкольника. – М. : Знание, 1986. – 96 с.

16. Ефимов О. И. Педагогика, изменяющая мозг. Диалоги невролога и логопеда о развитии детей / О. И. Ефимов, В. Л. Ефимова. – «Издательство «Диля», 2013. – 288 с.

17. Запорожец А. В. Психология действия / А. В. Запорожец. – М., Воронеж : МПСИ, МОДЭК, 2000. – 736 с.

18. Зайцева Л. І. Вивчення особливостей елементарної математичної компетентності старших дошкільників / Л. І. Зайцева // Наук. зап. пед., іст. та фіз.-мат. науки: зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова [та ін.]. – Київ, 2002. – Вип. 49. – С. 67-75.

19. Зайцева Л. Формування логіко-математичної компетентності дітей 6-го року життя: навчально-методичний посібник /Л. І. Зайцева. – К. : ТОВ «Праймдрук», 2012. – 192 с.

20. Звонкин А. К. Малыши и математика. Домашний кружок для дошкольников / А. К. Звонкин – М. : МЦНМО, МИОО, 2006. – 240 с.

21. Ікуніна З. І. Вплив знань про геометричні фігури на розумовий розвиток дітей старшого дошкільного віку / З. І. Ікуніна, В. І. Прокопенко // Гуманізація навч.-вихов. процесу : наук.-метод. зб. / Слов'ян. держ. пед. ін-т [та ін.]. – Слов'янськ, 2001. – Вип. 11. – С. 248-252.

22. Кехо Д. Сила раз ума для детей / Д. Кехо, Н. Фишер; пер. с англ. П. А. Самсонов.- 5-е изд. – Минск : «Попурри», 2009. – 1-76 с.

23. Коган С. Мы живем на станции Петухи / С. Коган.- К. : Веселка, 1967. – 32 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://kid-book-museum.livejournal.com/424872.html>.

24. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) / О. Л. Кононко. – К. : Стилос, 2000. – 336 с.
25. Концепція державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року // Дитячий садок: управління. – 2010. – № 3 (17). – С. 6-7.
26. Костромина С. Н. Как преодолеть трудности в обучении детей. Математика / С. Н. Костромина. – М. : АСТ; СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2008. – 224 с.
27. Кравченко Г. Б. Використання дилемних ситуацій у процесі ознайомлення дошкільників з довкіллям / Г. Б. Кравченко // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2000. – Вип. 89: Педагогіка та психологія. – С. 52-58.
28. Крутій К. Освітній простір дошкільного навчального закладу: Монографія: У 2-х ч. – Частина перша. – Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2009. – 320с.
29. Кудрявцев В. Дошкольное образование: от педагогики повседневности – к педагогике развития [Електроний ресурс]: Режим доступу http://www.experiment.lv/rus/biblio/obraz_21veka/1.5_kudrjavcev.htm.
30. Лаврентьева Г. Розвивальне предметно-ігрове середовище: європейський досвід та новітні підходи / Г. Лаврентьева // Палітра педагога. – 2001. – № 4. – С. 11-13.
31. Ладивір С. Не готові знання, а вміння їх здобувати: від розвитку – до саморозвитку / С. Ладивір // Дошкільне виховання. – 2007. – № 8. – С. 3-6.
32. Ладивір С. О. Особистість дошкільника: надії та перспективи розвитку: науково-методичний посібник / С. О. Ладивір. – Житомир : Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, Житомирський обласний інститут післядипломної пед. освіти, 2003. – 175 с.
33. Ладивір С. Перші уроки добра / С. Ладивір // Дошкільне виховання. – 2008. – № 2. – С. 5 - 7.
34. Литвиненко І. Багатоканальна діяльність – засіб розвитку пізнавальної активності / І. Литвиненко // Дошкільне виховання. – 2002. – № 4. – С. 22-24.

35. Майкл Дж. Гелб. Научитесь мыслить и рисовать как Леонардо да Винчи / Дж. Гелб Майкл. – Минск. : «Попурри», 2000. – С. 14-15.

36. Мак-Гован Д., Шрутен М. Играем в математику! / Д. Мак-Гован, М. Шрутен // Пер с англ. В. А. Басько. – Мн. : ООО «Попури», 2005. –144с.

37. Маленькі мислителі: [добірка статей з розв. логіч. мислення, творч. здібностей та уяви дошкільників] // Б-чка вихователя дит. садка. – 2003. – Груд. (№ 23/24). – С. 1-126.

38. Малікова Ю. В. Оволодіння дітьми старшого дошкільного віку перцептивними діями / Ю. В. Малікова // Наук. пр. Сер. Педагогіка : наук.-метод. журн. / Миколаїв. держ. гуманіт. ун-т ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилян. акад.». – Миколаїв, 2006. – Т. 50, вип. 37. – С. 161-165.

39. Маршак С. Радуга: Стихи / С. Маршак. – М. : Детская литература, 1986. – 32 с.

40. Мухоморина Л. Типы взаимоотношений «взрослый-ребенок» в процессе организации познавательной деятельности дошкольников / Л. Мухоморина // Проф. творчість: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, Запоріж. облас. ін-т удоскон. вчителів. – Київ : Запоріжжя, 1999. – Вип. 16: Шляхи розвитку здібностей у дітей дошкільного віку, ч. 1. – С. 136-139.

41. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук. метод посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко / За ред. О. І. Пометун. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.

42. Підготовка вихователів до розвитку особистості дитини в дошкільному віці: [монографія] / Г. В. Беленька, З. Н. Борисова, М. А. Машовець [та ін.]; ред. І. І. Загарницька ; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 310 с.

43. Пироженко Т. Особистість дошкільника: перспективи розвитку / Т. Пироженко. –Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 136 с.

44. Пироженко Т. Чому «гальмує» дошкільна зрілість / Т. Пироженко, С. Ладивір // Вихователь-методист дошкільн. закл.: щомісяч. спеціаліз. журн. – 2012. – № 8. – С. 7-12.

45. Рогальська Н. В. Розумове виховання дітей дошкільного віку в традиціях народної педагогіки / Н. В. Рогальська // Укр. дошкілля : наук. зап. Уман. держ. пед. ун-ту : зб. наук. пр. / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Київ, 2000. – С. 71-76.
46. Родари Дж. Грамматика фантазии / Дж. Родари. – М. : Самокат, 2011. – 240 с.
47. Савенков А. И. Маленький исследователь: как научить младшего школьника приобретать знания / А. И. Савенков. – Ярославль : Академия развития: Академия Холдинг, 2002. – 208 с.
48. Севостьянова Е. О. Хочу все знать! Развитие интеллекта детей 5-7 лет: Индивидуальные занятия, игры, упражнения. – М. : ТЦ Сфера, 2006. – 80 с.
49. Сен-Сеньков А. Кошка по имени мышка / А. Сен-Сеньков. – М. : Переход, 2012. – 48 с.
50. Сикорский И. В. Душа ребёнка. – К., 1991.
51. Снегирева А. Все для девочек. О дружбе и любви / А. Снегирева, И. Потапова. – М. : АСТ: Астрель, 2005. – 399 с.
52. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника: монографія / [Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, О. О. Вовчик-Блакитна та ін.]; за ред. Т. О. Піроженко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 236 с.
53. Стеценко І. Логіки світу: розв. логіч. мислення дітей 5-го року життя / Ірина Стеценко. – 2-ге вид. – Київ : Редакції загальнопедагогічних газет, 2005. – 111 с.: іл. – (Бібліотека «Шкільного світу». Дитячий садок. Бібліотека. Початкова освіта. Бібліотека).
54. Тамберг Ю. Г. Развитие интеллекта ребенка / Ю. Г. Тамберг. – Екатеринбург: У-Фактория, 2004. – 224 с (Серия «психология детства: Практикум»).
55. Тихомирова Л. Ф. Развитие интеллектуальных способностей школьника. Популярное пособие для родителей и педагогов / Л. Ф. Тихомирова – Ярославль : Академия развития, 1996. – 240 с.
56. Улькіна Т. В. Розвиток пізнавальних здібностей дітей старшого дошкільного віку засобами ігрових психотехнік: автореф. дис... канд.

психол. наук: 19.00.07 / Т. В. Ульякіна [Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ : Автореферат, 2006. – 20 с.

57. Учимся общаться с ребенком: Руководство для воспитателя детского сада / В. А. Петровский, А. М. Виноградова, Л. М. Кларина и др.. – М. : Просвещение, 1993. – 191 с.

58. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку // Автореферат дис... канд. пед. наук: 13.00.08 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2000.

59. Фельдштейн Д. И. Сущностные особенности современного Детства и задачи теоретико-методологического обеспечения процесса образования / Мир психологии № 1 январь-март, 2009. – Москва-Воронеж, 2009. – С. 211-218.

60. Фопель К. Как научить детей сотрудничать? Психологические игры и упражнения: Практическое пособие / К. Фопель / Пер. с нем.; В 4-х томах. Т. 4. – М. : Генезис, 1999. – 160 с.

61. Формуємо у дошкільників цілісне світобачення: навчально-методичний посібник / Авт. кол-в: Кононко О. Л., Луценко В. О., Нечай С. П., Плохій З. П., Сидельникова О. Д., Старченко В. А., Терещенко О. П., Шелестова Л. В., Якименко Л. Ю. – К.: «Імекс-ЛТД», 2013. – 260 с.

62. Харченко Н. В. Формування у дітей старшого дошкільного віку умінь будувати міркування: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Н. В. Харченко. – Ін-т педагогіки АПН України. – Київ : Інформ.-видавн. центр т-ва «Знання» України, 2005. – 20 с.

63. Хуторской А. В. Практикум по дидактике и методикам обучения / А. В. Хуторской. – СПб.: Питер, 2004. – 541 с.

Авторський колектив методичного посібника

„Виховуємо базові якості старшого дошкільника в умовах ДНЗ”

за заг. ред. Н. Гавриш.

Беленька Г.В., доктор пед. наук, професор, заступник директора з наукової роботи Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

Гавриш Н.В., доктор пед. наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України

Васильєва С.А., науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України

Маршицька В.В., канд. пед. наук, старший науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України

Нечай С.П., канд. пед. наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України

Орлова Г.В., молодший науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України

Остряньська О.А., канд. пед. наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України

Полякова О.П., науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України

Рагозіна В.В., канд. пед. наук, провідний науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України

Рейпольська О.Д., канд. пед. наук, завідувач лабораторії дошкільної освіти і виховання, старший науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України

Шкляр Н.А., науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України

Науково-практичне видання

Беленька Ганна Володимирівна

Гавриш Наталія Василівна

Маршицька Вікторія В'ячеславівна та ін.

**ВИХОВУЄМО БАЗОВІ ЯКОСТІ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА В УМОВАХ ДНЗ**

Методичний посібник

Підписано до друку 09.07.2015 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 12,79.
Наклад 300 прим. Зам. № 27741

Видавець і виготовлювач:
ТОВ «ДРУКАРНЯ МАДРИД»
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 11
Тел.: (057) 756-53-25
www.madrid.in.ua info@madrid.in.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК №4399 від 27.08.2012 року